T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

KIRGIZİSTAN ÜNİVERSİTE GENÇLİĞİNDE DİN VE SEKÜLERLEŞME

OŞ DEVLET ÜNİVERİSTESİ VE KIRGIZ MİLLİ ÜNİVERSİTESİ ÖRNEKLERİ

Yüksek Lisans Tezi

TURDUGUL OKONBAEVA

İstanbul, 2018

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

KIRGIZİSTAN ÜNİVERSİTE GENÇLİĞİNDE DİN VE SEKÜLERLEŞME
OŞ DEVLET ÜNİVERSİTESİ VE KIRGIZ MİLLİ ÜNİVERSİTESİ ÖRNEKLERİ

Yüksek Lisans Tezi

TURDUGUL OKONBAEVA

Danışman: DOÇ.DR. HALİL AYDINALP

İstanbul, 2018

TEZ ONAY BELGESİ

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ Anabilim Dalı DİN SOSYOLOJİSİ Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi TURDUGUL OKONBAEVA'nın KIRGIZİSTAN ÜNİVERSİTE GENÇLİĞİNDE DİN VE SEKÜLERLEŞME OŞ DEVLET ÜNİVERSİTESİ VE KIRGIZ MİLLİ ÜNİVERSİTESİ ÖRNEKLERİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 18.01.2018 tarih ve 2018-2/18 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 25/1/2018

Öğretim Üyesi Adı Soyadı			**İmzası**
1.	Tez Danışmanı	Doç. Dr. HALİL AYDINALP	
2.	Jüri Üyesi	Yrd. Doç. Dr. FATMA ODABAŞI	
3.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. ZEKİ ARSLANTÜRK	

ÖZET

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı : Turdugul Okonbaeva
Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Programı : Din Sosyolojisi
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Halil Aydınlap

Tez Türü ve Tarihi : Yüksek Lisans - Ocak 2018
Anahtar Kelimeler : Din, Sekülerleşme, Gençlik, Kırgızistan.

KIRGIZİSTAN ÜNİVERSİTE GENÇLİĞİNDE DİN VE SEKÜLERLEŞME

OŞ DEVLET ÜNİVERİSTESİ VE KIRGIZ MİLLİ ÜNİVERSİTESİ ÖRNEKLERİ

"Kırgızistan Üniversite Gençliğinde Din ve Sekülerleşme Oş Devlet Üniveristesi Ve Kirgiz Milli Üniversitesi Örnekleri" konulu tez çalışmasında küresel ve modern çağın etkileri karşısında Kırgızistan üniversite gençlerinin dini hayata yönelik tutum ve davranışları incelenmiştir. Bu çalışma giriş; üç bölüm; sonuç ve kaynakça kısımlarından oluşmaktadır. Birinci bülümde dini hayata etki eden unsurlar olarak Kırgızistan'daki sosyo-ekonomik-kültürel yapı kısaca ortaya konulmuştur. İkinci bölümde teorik çerçeve ve temel kavramlar olarak sosyolojik açıdan din, sekülerleşme, yeni din teorileri, gençlik ve Kırgızistan'da dini hayata giriş şeklinde alt başlıklar ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde ise teorik çerçeve üzerinden uygulamaya geçilmiştir. Uygulamalı kısımda din ve sekülerleşme tasvîrî olarak tahlil edilmiş; dini hayata yönelik tutumların cinsiyet, yaş, medeni durum, fakülte, sosyal çevre, ekonomik durumu, din eğitimi alma durumu ve internet kullanma durumu gibi araştırmanın temel bağımsız değişkenlerine göre nasıl bir farklılık arz ettiği, dini hayata yönelik tutum ölçeği üzerinden, anlaşılmaya çalışılmıştır. Dini hayatla ilgili veriler aynı zamanda sekülerleşmenin tezahürleri olarak kullanılmıştır.

ÖNSÖZ

Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Din Sosyoloji Anabilim Dalında, Yüksek lisans eğitimimin başından sonuna kadar her türlü yardımlarını ve katkılarını esirgemedikleri ve değerli fikirleriyle yönlendirdiği için değerli danışman hocam Doç. Dr. Halil Aydınalp'a ve Din Sosyoloji bölümü değerli hocalarım Prof.Dr. Ali Coşkun, Yrd.Doç.Dr. Fatma Odabaşı, Yrd.Doç.Dr. H.Şüle Albayrak, ve ayrıca derslerinden yararlandığım hocalarım Prof.Dr. Zeki Arslantürk, Prof.Dr. Yumni Sezen'e içten teşekkürlerimi ve saygılarımı arz ederim.

Ayrıca, bu eğitim hayatım süresinde maddi olarak destekleyen YTB'ye teşekkürlerimi arz etmeyi bir borç bilirim. Son olarak da, Türkiye'de eğitimim boyunca destekleri ve misafirperverliklerinden dolayı Türk milletine teşekkür ederim.

İstanbul,2018

Turdugul Okonbaeva

3. TEORİK ÇERÇEVE ve TEMEL KAVRAMLAR

3.1 Sosyolojik Açıdan Din ve Toplum 20
3.1.1 Toplum ve Tolumsal Değişim 21
3.1.2 Din Tanımları ve Dinin İşlevleri 24
3.1.3 Toplumsal ve Bireysel Dindarlık....34
3.2 Sekülerleşme ve Yeni Din Teorileri 39
3.2.1 Sekülerleşme Kavramı....39
3.2.2 Yeniden Kutsallaşma....42
3.2.3 Yeni Dini Hareketler (YDH) 45
3.2.4 Yeni Din Teorileri 47
3.3 Gençlik, Aile ve Din 59
3.4 Kırgızistan'da Dini Hayata Giriş 68
3.4.1 Kırgızların İslamiyeti Kabulu....68
3.4.2 Kırgızların Komünizm Döneminde Dindarlığı....69
3.4.3 Bağımsızlık Sonrası Kırgızistan'da Din....70

4. KIRGIZİSTAN ÜNİVERSİTE GENÇLİĞİNDE DİN

4.1 Sosyal Profil....76
4.1.1 Cinsiyet....76
4.1.2 Yaş....76
4.1.3 Medeni Durum....77
4.1.4 Fakülte 77
4.1.5 Sosyal Çevre....78
4.1.6 Anne Eğitimi 78
4.1.7 Baba Eğitimi....78
4.1.8 Ekonomik Durumu 79
4.1.9 Din 79
4.1.10 Din Eğitimi 80
4.1.11 Din Görüşü 80
4.1.12 Sujektif Dindarlık Durumu....81
4.1.13 Gazete okuma sıklığı 82
4.1.14 En Son Okunan KitapTürü 83

4.1.15 İnternet kullanma sıklığı 84
4.2 Dini Hayatın Tasvîrî Analizi 85
4.2.1 İnanç Boyutu 85
4.2.2 İbadet boyutu 92
4.2.3 Sosyal Boyutu 99
4.3 Dini Hayata Yönelik Tutumlara Etki Eden Faktörler 125
4.3.1 Cinsiyete Göre Dini Hayat 125
4.3.2 Yaşa Göre Dini Hayat 127
4.3.3 Medeni Duruma Göre Dini Hayat 129
4.3.4 Fakülteye Göre Dini Hayat 130
4.3.5 Sosyal Çevreye Göre Dini Hayat 132
4.3.6 Ekonomik Duruma Göre Dini Hayat 135
4.3.7 Din Eğitimi Alma Durumuna Göre Dini Hayat 138
4.3.8 İnternet Kullanma Durumuna Göre Dini Hayat 140

5. SONUÇ 143

KAYNAKÇA 150

EKLER 159

KISALTMALAR

A.g.e.	Adı geçen eser
A.g.t.	Adı geçen tez
A.g.m.	Adı geçen makale
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
DKAB	Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi
Ed.	Editör
GSMH	Gayri Safi Milli Hâsıla
İAÜ	İşenalı Arabaev Üniveristesi
hzl.	Hazırlayan
KCDİDK	Kırgız Cumhuriyeti Din İşleri Devlet Komusyonu
KMDİ	Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi (Müftiyat/Müftülük)
KMÜ	Kırgız Millî Üniveristesi
OşDÜ	Oş Devlet Üniversitesi
ROK	Rus Ortodoks Kilisesi
S.	Sayı
s.	Sayfa
YDH	Yeni Dini Hareketler

Tablo 2: Alt Boyutlarıyla Birlikte Dini Hayat Ölçeği Faktor Analizi Sonuçları ve Alfa Değeri

1 Faktör: İnanç Boyutu Açıkladığı Varyans%71,56; Cronbach Alfa 88; KMO, 85	M	S	N	Faktör Yükü
1. Allah vardır, tektir; evreni yaratan ve yönetendir.	4,85	,432	537	**,862**
2. Kuran'ı Kerim haktır.	4,81	,496	537	**,862**
3. Melekler vardır.	4,79	,507	537	**,853**
4. Hz. Muhammed Allah'ın kulu ve son peygamberidir.	4,75	,572	537	**,809**
5. Kıyamet günü ve ölümden sonra hayat vardır.	4,63	,685	537	**,733**
2 Faktör: İbadet Boyutu Açıkladığı Varyans%56,17; Cronbach Alfa ,80; KMO ,82				
6. Beş vakit namaz kılma sıklığınız?	2,73	1,469	537	**,817**
7. Teravih namazı kılar mısınız?	2,51	1,508	537	**,753**
8. Dini kitaplar okuma sıklığınız?	3,36	1,167	537	**,661**
9. Ramazan orucunu ne kadar güçlük çekersem de tutarım.	3,56	1,403	537	**,661**
10. Kuran okumayı biliyorum.	3,24	1,400	537	**,654**
3 Faktör: Sosyal ve Cinsel Ahlak Boyutu Açıkladığı Varyans%50,00; Cronbach Alfa ,65; KMO ,68				
11. İnsan her şeyden önce dürüst olmalıdır.	4,42	,745	537	**,737**
12. Kürtaj cinayettir.	4,39	,895	537	**,692**
13. Ahirette kurtuluş için önemli olan kalp temizligidir, kalbi temiz olan cennete girer.	4,31	,887	537	**,679**
14. Evlilik öncesi cinsel ilişkyi yanlış bulurum.	4,29	1,075	537	**,511**
4 Faktör: Geleneksel Halk Dindarlığı Boyutu Açıkladığı Varyans%44,83; Cronbach Alfa ,58; KMO ,67				
15. Dünyadan göç edenlerin ruhları (arbaklar) insanlara yardım veya zarar verebilir.	2,99	1,276	537	**,742**
16. Çok zor durumda "gözü açık", "falcı"ya giderek çözüm bulurum.	1,76	1,083	537	**,680**
17. Türbeleri ziyaret etmek, sıkıntıları aşmada yararlıdır.	2,83	1,122	537	**,661**
18. Gündelik hayatta aldığım kararları dini emirlerden ziyade sosyal çevre belirler.	3,40	,997	537	**,507**
5 Faktör:Küreselleşme Boyutu Açıkladığı Varyans%49, 21; Cronbach Alfa ,48; KMO ,58.				
19. Üniversite eğitimimi tamamladıktan sonra yurt dışında yaşamak isterim.	3,20	1,214	537	**,760**
20. Yerli muziklerden çok yabancı muzikleri dinlemeyi tercih ederim.	3,00	1,115	537	**,683**
21. Yabancı dizi izlerim.	3,15	1,091	537	**,619**
6 Faktör: Dinin Bireysel Etki Boyutu Açıkladığı Varyans%47,68; Cronbach Alfa ,44; KMO ,59				
22. Yeni yorumlarla dindarlığımı dünyaya uyumlu hale getiririrm.	3,44	1,130	537	**,696**
23. Hayatın anlamını ve kendinizi düşünme durumunuz.	4,19	,871	537	**,563**
24. Davranışlrınızın dine uygun olup olmadığına dikkat ediyor musunuz?	3,82	,991	537	**,562**
Ölçeğin Açıkladığı Toplam Varyans: %68,89				
Cronbach Alfa: ,64				
Kaıser-Meyer-Olkin (KMO): 85				
Bartlett Test Significance: ,000				

1.4.4 Verilerin Analizi

Uygulanan anketlerdeki verilerin bilgisayara aktarılması için anketler tek tek incelenerek, veriler kodlanmıştır. Veriler SPSS istatiksel paket (Statistical Package for Social Sciences) programı kullanılarak analiz edilmiştir.

Araştırmada verilerin analizinde, yüzde ve frekans dağılımı, çapraz tablo (Crosstabs), aritmetik ortalama, t-testi, varyans analizi (Anova) ve Lsd Post-hoc çoklu karşılaştırma testleri kullanılmıştır. Bilgi toplama aracının likert tipi sorulardan oluşması, araştımada daha ileri düzey istatistikî tekniklerin kullanılmasını mümkün kılmıştır. Dini hayata yönelik tutumların cinsiyete göre değişkenliğini belirlemek amacıyla, bu faktörün örneklemi iki ayrı gruba ayırması dolayısıyla, bu duruma uygun olan ilişkisiz gruplar için t-testi kullanılmıştır. Cinsiyet dışındaki diğer parametreler için tek boyutlu varyans analizi (One-Way Anova) kullanılmıştır. Araştırmada gruplar arası yapılan çoklu karşılaştırmalarda meydana gelen farklılaşmaların kaynağının ve düzeylerinin belirlenmesi için Lsd Post-hoc çoklu karşılaştırma tekniği kullanılmıştır. Söz konusu test işlemlerinde manidarlık düzeyi .05 olarak alınmış, ancak .01 düzeyinde manidar olan fark ve ilişkiler de belirtilmiştir. Bununla birlikte elde edilen bulguların daha önce yapılmış araştırma bulgularıyla karşılaştırılarak istatistiki karşılaştırma analizi de yapılmıştır.

1. KIRGIZİSTAN'DA SOSYAL YAPI

Sosyal yapı, bir grup oluşturan insanların rol, statü, yetki ve sorumluluklarının biraradalığından meydana gelen bir bütünü ifade etmektedir.[13] Diğer bir ifadeyle, sosyal yapı, sosyo-kültürel şahsiyetlerin bir hiyerarşik düzen içerisinde (tabaka ve sınıflar halinde) bulunmasıdır. Sosyo-kültürel kişiler toplumda statüleri ile temsil edilirler. Sosyal yapıyı bir toplum içerisinde ise anlamlandıran kültürdür. Kültürün merkezinde ise tarihi varlık alanında hep din bulunmuştur. Bu sebeple toplumlar anlaşılmaya ve açıklanmaya çalışılırken öncelikle mensup oldukları dinin o toplumu nasıl anlamlandırdığı araştırılmıştır.[14] Bu bölümde Kırgızistan'ın sosyal yapısını oluşturan unsurlar kısaca ele alınacaktır.

2.1 Coğrafi ve Fiziki Durum

Kırgızistan, Orta Asya'nın orta kısmında Tanrı dağlarının batı kısmına yerleşmiş, dağlarla kaplı bir ülkedir. Ülkenin kuzeyi ve kuzeydoğusunda Kazakistan, güneyi ve güneydoğusunda Çin Cumhuriyeti, küzeyinde Kazakistan'la, güneyi ve güneybatısında Tacikistan ve batısında Özbekistan ile sınırlanmaktadır. Toplam yüzölçümü 198,5 bin km²dir. Kırgızistan, yüksek dağlı bir ülkedir. Ülkenin arazisinin büyük bir kısmı dağlarla kaplıdır ve %94,2'si deniz seviyesinden 1000m yüksekliktedir. Deniz seviyesinden orta yüksekliği 2750m, en yüksek zirvesi de 7439m (Cenish çokusu) yüksekliğinde ve en düşük yeri de 401m olan Leylek kasabası tarafıdır.

Kırgızistan'ın iklimi karasal iklimdir. Yüksekliğe göre iklimi de değişir. Ülkenin yıl boyunca ortalama sıcaklığı 10-13 °C den yüksek dağlarda -7°...8°... e kadar soğuk olur. En sıcak yeri Çüy bölgesinde 44°C'a kadar sıcak olurken, en soğuk yeri de Ak say bölgesinde -54°C'e kadar soğuk olur. Yüksek dağların dorukları dört mevsim karla kaplıdır. Çok sayıda kısa nehir, dağlardan kaynaklanarak aşağılara doğru akar. Başlıca akarsuları Narin, Kara-Darıya, Sarı-Caz, Çatkal, Çüy'dür. Issık Gölü (6202 km2lik bir alana sahiptir), Song Köl (270 km2), Çatırköl (153,5 km2) ve Sarı Çelek (4.9 km2) gibi gölleri bulunmaktadır.[15] Kırgızistan'ın başkenti Bişkek şehridir. Ülke Çüy, Issık-Köl, Narın, Talas, Calal-Abad, Oş ve Batken olmak üzere yedi ilden oluşmaktadır.

[13] Zeki Arslantürk ve Tayfun Amman, **Sosyoloji: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler, Teoriler,** 10. Basım, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2014, s.246.
[14] Zeki Arslantürk, "Din Sosyolojisinin Konusu", Niyazi Akyüz ve İhsan Çapçıoğlu (Ed.), **Din Sosyolojisi El Kitabı** içinde (11-36), Ankara: Grafiker Yayınları, 2015, s.22.
[15] Y. Асанов, Ө. Бараталиев, **Кыргызстандын Географиясы**, Бишкек: Мамл. тил ж-а энциклопедия борбору, 2010, s.7.

2.2 Kırgızistan Tarihine Giriş

Kırgız tarihi araştırmalarında önde gelen bir isim olarak tarihçi Bartold "Tarıhıy oçerk" (Tarihî notlar) eserinin baş kısmında Kırgızlar hakkında aşağıdaki ifadeye yer vermektedir: "Kırgızlar, Orta Asya'daki en kadim halklardandır. Günümüzde Orta Asyada yaşamakta olan halkların arasında tarihte adı bu kadar erken anılan başka bir halk yok olsa gerek".[16] Çin tarihçilğinin başlangıcında, Çin'de tarihin babası olarak bilinen Ssu-Ma Ch'ien'in M.Ö. 99 yılında tamamlanmış "Shih-chi" (Historical Records-Tarih notları) adlı eserde Hunlar kuzeyde Gegun devletini M.Ö. 201 yılında hakimiyet altına almıştır. Hem Çinli tarihçiler, hem de Avrupa bilim adamları bu Gegunlar olarak geçen halkın Kırgızlar olduğuna hemfikir olmuşlardır. Böylece, Kırgızlar hakkında tarih sahnesinde ilk bilgiler M.Ö. 201 senesi olarak kabul edilmektedir.[17]

M. I y.yılın sonunda Hun devletinin yıkılması ve Çinlilerin iktidarı ele geçirmesi sırasında Kırgızların nasıl etkilendiği hakkında tarih kaynaklarında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. II. asırdan VI asra kadarki zaman içerisinde kırgızlar hakkında bilgiye rastlanmamaktadır.[18] Kırgızlar VI-VIII. yy. arasında Bars-beg'in hükümdarlığında Yenisey Kırgız Kağanlığı adı ile tarihte yer almıştır.[19] 840 senesinde uygurlarla kırgızların savaşında kırgızların galib gelmesiyle başlayan 840-940. yıllarını kapsayan Ulu Kırgız Devleti ile Kırgızlar Orta Asya'daki tek güç haline gelmiştir.[20]

IX-XIX. yy. arası (X. yy. başında Karahanlılar, XI. yy. Kara Kıtay, 1219. Senesinde Cengiz han saldırısı, XVII. yy. Kokand hanlığının, XIX. yy. sonunda Rusların işgali[21]) kırgızların zor günleri çok olmuştur, bir kaç defa devlet kurmaya çaba gösterdiyse de, devlet olarak önceki gibi parlak dönem geçirememiştir. 1874-1875'de Türkmenistan'ın işgali ile Orta Asya'daki Türk yurtlarının tamamı Rusların kontrolüne girmiştir.[22] 1924'de Kara Kırgız Bölge Statüsü verilen Kırgızistan 1926 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği'ne Kırgızistan adı ile dâhil edilmiştir. 1922 senesinde kurulan SSCB nin 1991 senesinde dağılma sürecinin hızlanmasıyla 31 ağustos 1991 senesinde Kırgızistan bağımsızlığını ilan etmiştir.

[16] Василий Бартольд, **Кыргыз жана Кыргызстан тарыхы боюнча тандалма эмгектер,** Бишкек: «Айбек» фирмасы, 1997, s.14.
[17] A.g.e., s.15.
[18] A.g.e., s.18.
[19] A.g.e., ss.20-26.
[20] A.g.e., s.27.
[21] Белек Солтоноев, **Кыргыз тарыхы,** Бишкек: Архи, 2003, s.243.
[22] A.g.e., ss.266-7.

2.3 Nüfus ve Nüfusun Genel Özellikleri

Kırgızistan'ın nüfus sayısı 6.140.200'dür ve 3,042,510 erkek, 3,097,690'ı kadınlardan oluşmaktadır.[23] Nüfusun %70,9'Kırgızlar, %14,3'ü Özbekler ve %7,8'i Ruslar iken kalan kısmı Tacik, Kazak ve Uygur, Türk, Ukrain, Kore, Dungan milletlerinden oluşmaktadır. Nufüsün %92,6'sı müslümandır.[24] Nüfusun %35.3'ü şehir halkı, %65.7'si ise köy halkıdır.[25] 2016 yılda doğan bebeklerin toplam sayısı 158,160; vefat edenlerin toplam sayısı 33,475 olarak kaydedilmiştir.[26] 14-28 yaş arasındakiler genç nüfusu olarak genel nüfusun üçte birini, çocuklar ve 29 yaşa kadar olanlar genel nüfusun %60'ını oluşturmaktadır.[27] Kayıtlı olarak çalışanların sayısı 2352,1 iken, kayıtlı olan işsizlern sayısı 56 010'u oluşturmaktadır. 1991 ve 2016 senesindeki genel nufüs bilgileri Tablo-3'te gösterilmektedir.[28]

Tablo 3: Genel Nüfus Bilgileri

Öğeler	1991	2016
Toplam doğum oranı	28,8	26,0
Toplam ölüm oranı	6,9	5,5
Bebeklerin ölüm oranı	29,7	16,6
Toplam evlilik oranı	10,6	7,9
Toplam boşanma oranı	2,0	1,5
Annelerin ölüm oranı	55,6	30,3
İlk doğum anındaki kadınların ortalama yaşı	21,9	23,0
Doğurganlık oranı	3,58	3,1
İlk evlilik anındaki ortalama yaş		
Erkek	24,4	27,1
Kadın	21,7	23,7
Yaşam süresi		
Erkek	64,6	64,6
Kadın	72,7	72,7

Kaynak: Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитетинин расмий Интернет сайты, 2017.

[23] http://www.stat.kg/kg/statistics/naselenie/, (1 temmuz, 2017).
[24] http://islamlife.kg/articles/fotoreportazh/islam-kyrgyzstandyn-egemendik-zhyldarynda-info-grafika, (5 Ekim, 2017) .
[25] Y. Асанов, Ө. Бараталиев, s.90.
[26] Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитетинин расмий Интернет сайты, http://www.stat.kg/kg/statistics/naselenie/, (7 Ekim,2017).
[27]Чинара Эсенгул, Баглан Мамева, Наталья Эфимова-Триллинг, **Кыргызстандагы жаштар жана мамлекеттик саясат**, Бишкек: KIRland, 2012, s.6.
[28]Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитетинин расмий Интернет сайты, http://www.stat.kg/kg/statistics/naselenie/, (10 Ekim, 2017).

Nüfusun okur yazarlılığıyla ilgili en son statistik bilgiler Tablo-4'te gösterilmektedir.[29]

Tablo 4: Nüfusun Okur-Yazarlığı (kişi)

Tasnifi	**1990**	**1999**	**2009**
15 yaş ve üstü eğitim görmüş toplam nüfus	2.661.901	3.090.680	3.738.224
Yüksek eğitim	251246	324414	463318
Eksik yüksek öğretim	43245	47706	133204
Orta öğretim özel eğitim	418716	333181	263930
Orta öğretim genel eğitim	1040494	1545626	2166912
Eksik orta öğretim	489786	566351	443138
İlköğretim	240922	193767	203762
Örgün eğitim	97075	39506	63960
Okuma-yazma bilmeyenler	80417	40129	28357

Kaynak: Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитетинин расмий Интернет сайты. (Kasım, 2017)

Ülke vatandaşalrı işsizlik, eğitim ve benzeri sebeplerle yurt dışına göç etmektedirler. Kırgız Cümhuriyetinin milli statistik kurumunun verilerine göre yurt dışına göç eden nüfus biligleri Tablo-5'te gösterilmektedir.[30]

Tablo 5: Yurt Dışına Göç Eden Nüfüsün Bölgelere Göre Dağılımı

Bölge	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**
Kırgız Cumhuriyeti	**50 628**	**39 403**	**7 487**	**7 203**	**7 757**	**4 229**	**3 965**
Batken il	2 808	2 261	77	200	350	114	69
Jalal-Abat il	8 065	4 981	285	556	694	249	232
Yssyk-Kul il	2 883	2 477	603	559	571	333	259
Naryn il	489	443	76	64	46	28	30
Oş il	10 485	7 975	665	694	601	373	309
Talas il	1 483	1 105	303	339	289	215	162
Chui il	9 771	9 171	2 982	2 574	2 559	1 389	1 194
Bişkek şehri	8 225	7 439	2 528	2 108	2 273	1 365	1 487
Oş şehri	6 419	3 551	32	109	74	163	223

Kaynak: Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитетинин расмий Интернет сайты, 2017.

[29] Эл каттоонун маалыматы боюнча калктын сабаттуулугу, http://www.stat.kg/kg/statistics/obrazovanie/, (15 Ekim, 2017).

[30] Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитетинин расмий Интернет сайты, http://www.stat.kg/kg/statistics/naselenie/, (24 Eylül, 2016).

2.4 Siyasi Yapı

15 Aralık 1990'da egemenliğini, 31 Ağustos 1991 yılında da bağımsızlığını ilan eden Kırgızistan, anayasaya göre, bağımsız, üniter, laik, demokratik, sosyal ve hukukî bir devlettir.[31] Ülke bağımsızlığını kazandıktan sonra ilk Anayasasını 5 Mayıs 1993 tarihinde kabul etmiştir.[32] Devletin resmi dili Rusçadır, devlet dili ise Kırgızcadır. Hem yazı hem konuşma dili olarak her iki dil de kullanılmaktadır. Ülke Başkent ve 7 Vilayete (Oblast) ayrılmıştır. Ülkede 7 il, 40 (rayon) kasaba, 25 şehir, 28 küçük şehir, 440 (ayıl okrugdarı), 1834 köy vardır. Başkent Bişkek ve Oş şehirlerine özel bir statü verilmiş olup, 7 vilayet ve 2 büyükşehir olarak idare edilmektedir.[33]

Ülkenin dış siyasetine gelince, Kırgızistan 150 ülke ile dış siyaset(diplomatik) ilişkilerini yürütmektedir. Bununla birlikte 23 Aralık 1991 tarihinde Kırgız Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tanıyan ilk ülke Türkiye olmuştur.[34] İki ülke arasında 29 Ocak 1992 tarihinde diplomatik ilişkiler tesis edilmiş ve 1992 yılı içerisinde karşılıklı olarak Bişkek ve Ankara'da Büyükelçilikler açılmıştır.[35]

Kırgız Cumhuriyeti'nin üye olduğu uluslararası kuruluşların bazıları şunlardır; Birleşmiş Milletler Bilim, Kültür ve Eğitim Organizasyonu (UNESCO); Dünya Sağlık Örgütü (WHO); Dünya Bankası (WB); Uluslararası Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (OECD); Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO); Gıda ve Tarım Örgütü (FAO); Dünya Meteoroloji Örgütü (WMO); Dünya Turizm Örgütü (UNWTO); Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ); Uluslararası Göç Örgütü (IOM); Uluslararası Güvenlik Komisyonları Örgütü (IOSCO); Uluslararası Kızıl Haç ve Kızılay Federasyonu (IFRCBağımsız Devletler Topluluğu (BDT); BDT Ekonomik Mahkemesi; Avrasya Ekonomik Topluluğu (EurAsEC); Şanghay İşbirliği Örgütü (SCO); Türk konuşan ülkeler Kültür Bakanları Konseyi (TÜRKSOY); İslam İşbirliği Örgütü Genel Sekreterliği ve yapısal birimleri (İKT); İslami Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (ISESCO); Asya Bilim Akademileri Birliği (AANA) vs.[36]

[31] Kırgızistan Cumhuriyeti Anayasası, 1. Madde.
[32] Y. Асанов, Ө. Бараталиев, s.7.
[33] A.g.e., s.315.
[34] Кыргыз Республикасынын Тышкы Иштер Министирлигинин интернет сайты, http://www.mfa.gov.kg/contents/view/id/98, (11 Ekim, 2017).
[35] Türkiye Cumhuriyeti Dış İşler Bakanlığı internet sitesi, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-kirgizistan-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa, (12 Ekim, 2017).
[36] Кыргыз Республикасынын Тышкы Иштер Министирлигинин интернет сайты, http://www.mfa.gov.kg/contents/view/id/99, (11 Ekim, 2017).

2.5 Kültürel Yapı

Kırgızların kültürel yapısına baktığımız zaman tarihi geçmişiyle ilgili olarak "göçebe yaşam"dan oluşmuş olduğunu görürüz. Kırgız halkanın tarihini, kültürel zenginliğini günümüze kadar ulaşmasında önemli rol alan yazılı ve sözlü kaynakların başında "Manas" destanı gelmektedir. Nitekim, Türk dünyasının büyük yazarı Cengiz Aytmatov'un; "Manas destanı, kadim kırgız ruhunun zirvesidir" dediği gibi, Manas destanı kırgız halkının tüm toplumsal hayatının, yaşam biçimi, hayat anlayışının bir ansiklopedisidir. Destanda halkın yaşam tarzı, aile ve evlilik ilişkileri, gelenek ve görenekleri, ideolojik görüşleri ve başka nice kültürel unsurları aksettirilerek tüm toplumsal hayatı ve kültürel yapısı ele alınmıştır. Rusların bölgeyi hakimiyeti altına almasıyla birlikte yerleşik hayat biçimi ve şehirleşme başlamıştır. Kırgız halk kültürünün bilimsel anlamda araştırılması eski tarihlere dayanmaktadır. Kırgızların etnik tarihiyle ilgili kıymetli bilgiler XVI. yy.da Ferganada Mulla Sayfeddin Aksikendi tarafından yazılmış "Mecmu at-Tavarih" adlı eserden öğrenilmiştir. XIX. yy. ikinci yarısında seyyahlar tarafından Kırgızların kültürel ve etnik özellikleri incelenmiş, bu konuda araştırmalar yapılmıştır.[37]

Kırgızlarda, 19. yy. da ailenin iki çeşidi olmuştur; ayrılmayan büyük aileler ve küçük (çekirdek) aile. Büyük aileler; anne, baba, çocukları, evlenen çocukları ve torunlardan ibaretti. Bu tür ailelerde üç kuşak vekilleri beraber yaşamıştır ve aile ferdlerinin sayısı 20-30 a kadar ulaşmıştır. Bu tür ailelerin maddi geçimleri ortak bütçeden karşılanmış ve gelenekler ve ailenin manevi mirasları genç kuşaklara aktarılmıştır. Dedelerle beraber yaşanılan ailelerde dede ve nine torunların terbiye ederler, baba ise ailenin geçimin sağlamak için dışarıdaki işleri yapar, anne (gelin) ailenin ev işleri ve yemek yapmakla meşgul olur. 20. yy.a doğru bu tür geniş ailelerin yerini eşler ve evlenmemiş çocuklardan ibaret olan yeni çekirdek aileler almaya başlamıştır.[38] Çekirdek ailelerde ebeveyn ve çocuklardan oluşuyorsa da dede ve torunların birbirinin tanıması için onlarla akrabalık ilişkiler devam etmekte, akrabalar ve bir babanın oğulları olarak büyük aile bağları korunmaktadır. Kırgızlar aileye çok önem vermiştir. Ailenin temel işlevi de nesil devamı olduğu gibi, kırgızlar da "balaluu üy bazar, balasız üy mezar" (çocuklu ev pazar, çocuksuz ev mezar) atasözüyle vurgulamıştır.

Kırgızlar geleneklerine bağlılıklarını, halkına ve ülkelerine olan sevgi ve sadakat ve hayat tecrübesi ile sahip oldukları en iyi değerleri kuşaktan kuşağa aktararak yaşatmışlar. "Baban sağ iken halkını, binecek atın var iken topraklarını tanı" atasözü ile büyükler çocuklarına halkı ve sahip oldukları toprakları tanıtıyorlardı. Kırgızlar için yeni neslin sosyal

[37]Абрамзон С.М., **Кыргыз жана Кыргызстан тарыхы боюнча тандалма эмгектер,** С.Мамбеталиев ve Д.Сулайманкулов, С.Макенов (çev.), Бишкек: «Кыргызстан — Сорос» фонду, 1999, ss.12-35.

[38] Эмил Асанов, **Кыргыз Тарыхы кыскача энциклопедия**, Бишкек, 2003, s.241.

vH HWQLN NLPOL÷LQL NRUXPDVÕ DoÕVÕQGDQ WDULKLQ
|QHP WDúÕPDNWDGÕU[39]

.ÕUJÕ]LVWDQ¶ÕQ NX]H\L LOH J•QEHD\NLÕ PÕ QYGÕQGDD UGN
J|U•OPHKuWHVLU EDúNHQWH \DNÕQ RQQPDPVLÕQ VHEJHELHGHLS6
RusODUNÕQW•U•Q•Q GDKD \R÷XQ KLVVHGLOGL÷L ELU E|OJ
J|VWHUJHVLGLU *•QH\ .ÕUJÕ]LVWDQ¶GD FR÷UDZuL úDUV
\ÕOODUGDQ EHUL EHUDEHU \DúDPÕú\DEDX\ÕQúHGHUQÕOHYHg]D
J•QH\GHNL .ÕUJÕ]ODUÕ HWNLOHPLú GROD\ÕVÕ\OD J•QH
GDKD \R÷XQ ROGX÷X[40] JÕ]ODJHÕQQOEQPÚWUQGHNÕUGLÕQDWLÕ
LVODPODúPD V•UHFL EDúOÕ÷ÕQGD GH÷LQLOHFHNWLU

2.6 (NRQRPLN <DSÕ

.ÕUJÕ]LVWDQÕQ EDÕPVÕ]OÕ÷ÕQÕGHNDHJNRQRÕÕDNWÕ
SURJUDPÕ NDEXO HGLOPLúWLU YH •NHQLQ HNRQRPLV
0D\ÕV \ÕOÕQGD .LÕUJÕSDWURP¶EXUNLXOWÕQÕP•QGHQ
$%' GRODUÕ VRP 7/ .VRQPGEXU SDUDVÕ V
RUWDODPD NLúL EDúÕQD D\OÕN \DúDP •oUHWL ¶W•U VR[42]

.ÕUJÕ]LVWDQ HNRQRPLVL WDUÕPÕOXÕPDNOD\HHKUDPEHW
KD\YDQFÕOÕN PDGHQFLOLN •NHQLQ DQD JHOLU ND\QD
ELU WDUÕP HNRQRPLVL KDNLPGLU %DúOÕFD WDUÕP •
VHE]H YH PH\YHGLU 'D÷OÕN\EWOLJúWLHULGHLU\DWÕúÕDWÕQÕEHW
+D\YDQFÕOÕN EDNÕPÕQGDQ NR\XQ NHoL E•\•N EDú KD
.ÕUJÕ]LVWDQ PDGHQ \|Q•QGHQ]HQJLQ \DWDNODUD VDK
Fergana Vadisinde petrO YH JD] \DWDNOD[43]UÕ EXOXQPDNWDGÕU

\ÕOÕQ YHULOHULQH J|UH •NHQLQ *6<ø+¶VÕ
*6<ø+ \DNODúÕN .[44]$%'UGROD\ÕWÕQGD¶GD HQIODV\RQ RUD
RUDQÕ .[45] .Õ¶UGJÕUJÕUL VWDQ 0LOOÕ HVHPEOLVLQLQ HNRQRPL J|UH
GÕú WLFDUHW KDFPL PLO\RQ $%' GRODUÕ ROXúWX
PLO\RQ $%' GROD\ÕQGD ihracat 391 milyon ABD dolarÕ GÖKUDo •U•QOHUL RODU

---

[39] https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=3577,52 îì ÇoºoU îìíó•X
[40] KŒZ v E]Œ ºÇºl o U ^<fŒPfÌ]•š v[ ]v R]š]u] À <fŒPfÌ]•š v Dº•o
z°l• l >]• v• d Ì]U vl Œ mv]À Œ•]š •]U ^ U îìì ï•U •XîïX
[41] ¶<, <À -*1 # ! -<&<& Ä#&1/&1<& , -% °&/ ,& / - /<U
http://www.nbkr.kg/index1.jsp?item=1562&lang=KG(21 Ekim, 2017).
[42] ¶<, < À -*1 # ! -<&<& Ä#1//1! -/ / -/ ! #<! !(%,&//& &/<U % °&
http://www.stat.kg/kg/statistics/uroven-zhizni-naseleniya/ ~îô ÇoºoU îìíó•X
[43] <fŒPfÌ]•š v µuZµŒ]Ç, Haber, 11/3. Ç • •fU
[44] The World Bank, http://www.worldbank.org/en/country/kyrgyzrepublic/overview (11 Ekim, 2017).
[45] https://tradingeconomics.com/ (12 Ekim, 2017).

yün, et, altın, elektrik enerjisi, sebze, madenler sayılır. İhracatın çoğunluğu İsviçre (% 42.0), Kazakistan (17.8%), Rusya (9.0%), Özbekistan (8.1%), Türkiye (5,8 olduğunu %) ve Çin (% 5.2) ülkelerine yapılmaktadır. Ithal edilen ürünler; kağıt, petrol, sabun ürünleri, ilaç vs.dir. Başlıca ithalat yapılan ülkeler, Çin (% 37,5'i), Rusya (% 23,2), Kazakistan (% 15,2), Türkiye (% 4,9), Amerika Birleşik Devletleri (% 3,9), Özbekistan (% 1.7) ve Almanya'dır (% 1.6).[46]

2.7 Eğitim Kurumları

Kırgızistan'da her vatandaşın eğitim alma hakkı ve bunun zorunlu ve ücretsiz olduğu Anayasanın 45. Maddesinde şu şekilde belirtilmiştir:

1. Kırgızistan Cumhuriyeti'nin her vatandaşının eğitim görmeye hakkı vardır.
2. Temel genel eğitim zorunludur. Devlete ait eğitm kurumlarında temel genel ve orta genel eğitim üçretsizdir.[47]

Kırgızistan'da eğitim sistemini Genel Eğitim ve Meslekî Eğitim olarak iki ana gruba ayırmak mümkündür.

Genel Eğitim kademeleri şu şekildedr:

- Okul öncesi eğitim: kreş (1-3 yaş arası), ana okul (3-7 yaş arası)
- Temel eğitim: ilk öğretim(1-4 sınıf), Orta öğretim (5-9 sınıf), Lise öğretimi (10-11-sınıf);
- Okul dışı eğitim.

Meslekî Eğitim ise şu kademeleri kapsamaktadır:

- Başlangıç mesleki eğitim - meslek ve teknik okullar;
- Orta mesleki eğitim - Ön lisans eğitimi;
- Yüksek öğretim – Lisans, üniversite eğitimi;
- Lisans üstü eğitim – Yüksek lisans, doktora vs.

2015-2016 eğitim-öğretim yılı verilerine göre Kırgızistan'da 1296 okul öncesi eğitim kurumunda 173633 öğrenci mevcut olup, 6414 okul öncesi öğretmeni bulunmaktadır, 2236 ortaöğretim okulunda 1.175.780 öğrenci öğrenim görmekte olup, 79472 öğretmen çalışmaktadır. Ortaöğretim 3 aşamalı bir yapıya sahiptir. Birinci aşama 1–4. sınıfa kadar ilkokul kısmı, ikinci aşama 5–9. sınıfa kadar ortaokul kısmı ve üçüncü aşama 10–11. sınıfa kadar da lise kısmı olarak tanımlanmaktadır.

Temel ortaöğrenim zorunlu olup (1.sınıftan 9.sınıfa kadar) devlet okulları tamamen ücretsiz eğitim vermektedir, 10. ve 11.sınıf lise kısmı olup isteğe bağlı devam edilebilmektedir. Mesleki ortaöğrenim kurumları olarak başlangıç mesleki eğitim veren

[46] Kırgız Cumhuriyeti'nin 2016 yılı için sosyal ve ekonomik kalkınma sonuçlarına ilişkin bilgiler, s.47, http://mineconom.gov.kg/Docs/Macroeconomic%20policy%20department/Itogi_SER_2016.pdf, (5 Eylül, 2017).
[47] Kırgızistan Cumhuriyeti Anayasası, Madde. 45.

meslek liseleri ve orta mesleki eğitim veren meslek yüksek okulları mevcuttur. Kırgızistan'da 101 meslek lisesi faaliyetlerini sürdürürken, 30.492 öğrenci öğrenimlerine devam etmektedir. Ayrıca 139 meslek yüksek okulu ve 95.585 öğrencisi mevcuttur. Ülkede 50 yükseköğretim kurumu mevcuttur. 2015–2016 akademik yılı başı itibarıyla yaklaşık 175.430 üniversite öğrencisi eğitim-öğretime devam etmektedir.[48]

Tablo 6: Eğitim Kurumlarının Tasnifi ve Öğrenci, Öğretmen Dağılımı

Eğitim kurumlarının türü ve sayısı		**Öğrenci sayısı**	**Öğretmenler sayısı**
Okul öncesi kurumlar	1.296	173.633	6.414
Genel eğitim okulları	2.236	1.175.780	79.472
İlkokul (1 - 4 sınıflar)	122	10.494	
Genç (1 - 9 sınıflar)	196	37.358	
Yüksek (1 - 11 sınıf)	1900	1.124.816	
Öğrenme özürlü çocuklar için	18	3.112	516
Meslek Yüksekokulları	101	30.492	3.680
İkincil özel eğitim kurumları	139	90.585	7.427
Yüksek Öğretim Kurumları	50	175.430	10.812

Kaynak: Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитетинин расмий Интернет сайты, 2017.

2.8 Genç Nüfusu

Her toplum için gençlik büyük bir değerdir. Zira, gençler ile toplumun hayatı devam eder. Gençler, bir ülke için ilk olarak çok sayıda emek gücüdür; siyasi ve ekonomik reformda, modernleşmede toplumsal hareket ve kuşakların değişiminde devlet için yeni imkanlar sunar. Dolayısıyla, toplumun gençlerine ve gençliğinin geleceğine maddi ve manevi olarak yatırımlar yapmaması, bu konulara göz yumması o toplumun sonunu getirebilir.

Son 20 yıl içerisinde müslüman ülkelerinde nüfus sayısında artış görülmektedir. Söz konusu nüfus 30 yaşa kadar olanlar olarak genel nüfusun %60'ını oluşturduğu gözlemlenmektedir. Bu durum Kırgızistan için de geçerlidir. 2008-2009 senesi verilerine göre ülkedeki gençlerin sayısı 2.487 milyon olmuştur ve bu genel halkın %48'ini teşkil etmiştir.[49] Günümüzde ise, Kırgızistan'ın genel nüfus sayısı 6.140200 ve 14-29 yaş grubunun sayısı 1.643672'dir. 14-29 yaşlar genel nüfusun %26,7'sini oluşturmaktadır.

Kırgızistan'da 14-28 yaş arasındakiler genç nufüsü olarak nufüsün üçte birini, çocuklar ve 29 yaşa kadar olanlar genel nufüsün %60'ını oluşturmaktadır.[50] Ülkede 18 yaşını dolduran

[48] Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитетинин расмий Интернет сайты, http://www.stat.kg/kg/statistics/obrazovanie/, (25 Ağustos, 2017).
[49] Кадыр Маликов, **Мусульманская Молодежь: Ценности Приоритеты,** Бишкек: Турар, 2017, s.3.
[50] Чинара Эсенгул, Баглан Мамева, Наталья Эфимова-Триллинг, s.6.

vatandaşlar seçimde oy kullanma hakkına sahiptirler.[51] İstatistik verilere göre, 2015-2016 eğitim-öğretim yılının sonunda ortaokullar (9. sınıf) 89, lise (11. sınıfları) 53,4, meslek okulları 24,8, özel meslek eğitim kurumları 28,7, yüksek öğretim kurumları 52,8 bin mezun verdi.[52]

Genel olarak Kırgızistan gençliğinde din konusunda bilgi eksikliğinin olduğu bir gerçektir. 2013 yılında gençler ve din konusunda yapılmış alan araştırmasında gençlerin din konusunda bilgilerinin çok düşük olduğu gözlemlenmiştir. Gençlerin din konusunda bilgi eksikliği her türlü dini gruplara girmelerine ve toplumsal parçalanmalara sebep olmaktadır. Bununla birlikte, son dönemde gençlerin dine yöneliminin çok yüksek olduğu gözlemlenmektedir. Ancak, bu yönelimin doğru bilgi eksikliği dolayısıyla radikalleşmeye yol açtığı da görülmektedir. Nitekim, 2014 yılında 188 Kırgızistan vatandaşı Suriye'deki çatışmaya katılmak için gitmiş ve 21'i hayatını kaybetmiştir. 2015 yılında ise Suriye'ye gidenlerin sayısı 352'e ulaşmış ve 30 dan fazlası hayatını yitirmiştir. Bu rakamlar resmi verilerdir. Resmî olmayan verilere göre bu sayı çok yüksek olduğu söylenmektedir.[53]

[51] Kırgızistan Cumhuriyeti Anayasası, Madde2/4.
[52] Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитетинин расмий Интернет сайты, http://www.stat.kg/kg/statistics/obrazovanie/, (09 Ağustos, 2017).
[53] Чотаев З.Д., Исаева Г.К., Турсунбеков З.А. **Диний Чөйрөдөгү Мамлекеттик Саясат: Кыргызстандагы Мыйзам Негиздери, Концепция Жана «Салттуу Ислам»**, Бишкек, 2015, s.8.

3. TEORİK ÇERÇEVE ve TEMEL KAVRAMLAR

3.1 Sosyolojik Açıdan Din ve Toplum

İnsan, düşünen bir varlık olduğu kadar, inanan bir varlıktır. Düşünmenin temelinde akıl bulunur. Aklın yetersiz olduğu durumlarda tasavvur, aklın ötesine geçerek, yeni durumlara uymayı sağlar. Bu aşamada inanç olgusu devreye girer ve düşünmeyi etkisi altına alır.[54] Bununla birlikte, İbn Haldunn'a göre; şüphe yok ki, insanî ictima (human social organization, insanların cemiyet halinde yaşamaları) zarurîdir. Filozoflar bu hususu "İnsan, tabiatı icabı medenîdir" sözleriyle ifade etmişlerdir. İnsan için ictima ve cemiyet düzeni içinde yaşamak şarttır.[55] Eflatun "toplumu toplum yapan, insanın tek başına kendi kendine yetmemesi, başkalarını gereksemesidir. Yoksa toplumun kurulmasında başka bir sebep varmıdır?" diyerek insanın tek başına yaşayamamasını toplumun oluşmasının temeline yerleştirmiştir.[56]

Farabi,"her insan yaşamak ve üstün mükellefiyetlere ulaşmak için yaratılışta birçok şeylere muhtaç olup bunların hepsini tek başına sağlayamaz. Her insan bunun için, çok kimselerin bir araya gelmesine muhtaçtır. Her fert bu ihtiyaçlardan ancak üzerine düşeni yapar. Bütün insanların birbirleri karşısındaki durumları da bu merkezdedir. Böylece her fert, tabiatındakimükemmelleşme ihtiyacını, ancak muhtelif insanların- yardımlaşma maksadıyla- bir araya gelmeleriyle elde edebilir" diyerek, toplum hayatının mükemmelleşmek ve hayatı sürdürebilmek için bir şart olduğuna dikkat etmekte ve her fertin kendine diğeni yapacağı ifadesiyle işbölümüne referansta bulunmaktadır.[57] Fulcher'e göre, insanın bir toplumun üyesi olmayı öğrenmesi toplumsallaşma olarak tanımlanmaktadır. Toplumsallaşma süreci insanoğlunun yeteneklerini ve ne çeşit bir insan olduğunu öğrenmesidir. Toplumsallaşma birincil ve ikincil olarak ayrılır. Birincil toplumsallaşma aile içinde gerçekleşen erken toplumsallaşma sonraki öğrenmelere temel oluşturmaktadır. İkincil toplumsallaşma ise bireyin ailesi dışında ev dışındaki bireylerle daha sık temas kurmaya başladığı okul dönemleri ile gerçekleşmeye başlar.[58] Demek ki, insan, hem inanan, hem de toplum hayatı yaşayan bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır.

İnsanlığın ne kadar kadim tarihine, ne kadar önceki devirlerine inersek inelim, daima din vakıası ile karşılaşırız. Fert, nasıl en iptidaî kültürlerde bile birtakım sosyal guruplar içerisinde yaşamışsa, bir dinde de yaşamıştır. Bu devrede de insan üstü bazı varlıkların mevcudiyetine inanmış, onlarla temas edebilme çarelerini aramış ve ölümden sonraki hayat

[54] Zeki Arslantürk, **Kutsalın Dönüşü,** İstanbul: Ayışığı Kitapları, 1998, s.7.
[55] İbn Haldun, **Mukaddime,** C.1, Süleyman Uludağ (hzl.), İstanbul: 1982, s.271.
[56] Mustafa Tekin, **Din sosyolojisi**, İstanbul: Dergah Yayınları 2016, s.39.
[57] Mustafa Tekin, **Din sosyolojisi**, İstanbul: Rağbet yayınları, 2016, s.60.
[58] Hayati Beşirli, **Gençlik Sosyolojis**, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2013, s.55.

üzerinde kafa yormuştur.[59] Nitekim Eliade, kültürün en arkaik seviyelerinde bile, insan olarak yaşamanın, bizatihi dini bir faaliyet olduğunu ve orada beslenmenin, seks hayatının ve çalışmanın kutsal bir değer taşıdığını söylemiştir.[60]

Din sosyolojisi, din ve toplum arasındaki karşılıklı etkileşimleri konu edinen bir sosyoloji dalıdır. Dinler hakkında doğru ya da yanlış şeklinde herhangi bir değer yargısında bulunmayan din sosyolojisi, dini, toplumsal bir olgu olarak bilimsel yöntemlerle inceler. Dinî olgu ve pratiklerle toplumsal unsurlar arasında belirleyici ilişkiler kurulamayacağı ve dolayısıyla sosyolojinin bu tür konularla ilgilenmemesi gerektiği şeklindeki düşünceler artık geçerliliğini yitirmiştir. Bugün din sosyolojisinin ele aldığı konular arasında dinin toplumdaki yeri; diğer toplumsal kurum ve oluşumlar üzerindeki etkileri, teknolojik, ekonomik ve toplumsal değişmenin dinî pratikleri etkileme biçimleri ve düzeyleri; sanayileşme ve şehirleşme ile dinî pratik arasındaki ilişkiler; kurumsallaşmış dinî otoritenin toplumsal rölü ve gücü; kültür ve uygarlıkların dinî temelleri sayılabilir. Din sosyolojisi son yıllarda "sekülarizasyon" süreci üzerine yoğunlaşmış ve belli ölçüde bu sürecin etkisiyle ortaya çıkmış olan dinî organizasyonlar ve yeni dinî oluşumlar ile bunların ortaya çıkmasına bağlı yeni bir olgu olan "de-sekülarizasyon" süreci üzerinde yoğunlaşmış görünmektedir.[61] Sekeküleşme tezi ve bu tezin gerilemesi konularına sonrakı alt başlıklarda değineceğiz.

Din sosyolojisi, dinin sosyolojik manasıyla ilgili bir sosyal bilim dalıdır. Dinin sosyolojik manası, dini sosyolojik zaviyeden ele almayı; anlamayı, tasvir etmeyi, yorumlamayı; Dinin toplumsal gerçekliğini; sosyal bir fenomen olarak dini, din ile toplumun karşılıklı ilişkilerini, olduğu veya gerçekleştiği gibi, sosyolojik perspektiften, empirik verilere dayanarak, ama onu büsbütün sosyal ve sosyolojik olana indirgemeden anlama ve yorumlama çabalarını ihtiva etmektedir.[62]

3.1.1 Toplum ve Tolumsal Değişim

Toplum, "sürekli birarada yaşayan ve varlıklarını sürdürebilmek için birbirlerine muhtaç olan, temel ihtiyaçlarının giderilmesinde ve sosyal sorunlarının çözümlenmesinde iktisadî ve sosyo-kültürel alanda değişik vasıtalar, yöntemler, örgütlenme ve düşünme biçimleri ortaya koyan insan topluluğu"dur. Geniş anlamda toplum, insan ırkını bir bütün olarak ele alır. Dar anlamda bir toplum, modern ulusları oluşturan milyonlarca insan arasında değişen bir topluluktur. Örnek olarak, hint, çin, kırgız, türk toplumu. Ayrıca dar anlamda

[59] Hans Freyer, **Din Sosyolojisi**, Turgut Kalpsüz (çev.), Ankara: Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları, 1964, s.31.

[60] Mustafa Tekin, **Kutsal Sekülerizm,** İstanbul: Açılım Kitap, 2011, s.131.

[61] Ali Kirman, "Din Sosyolojisi", **Din Sosyolojisi Terimler Sözlüğü,** İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004, s.63.

[62] Mehmet Bayyiğit, **Din sosyolojisi,** Konya: Palet Yayınları, 2013, s.87.

toplum, yaş ve cinsiyet grupları, sosyal sınıflar, meslek grupları ve toplulukları gibi büyük bir çeşitlilik arz eden küçük gruplaşmaları da kapsamaktadır.[63]

Maddî yönden toplum, bir insan topluluğu, veya Spencer'in dediği gibi bir insan yığınıdır, fakat bu onun dış görünüşüdür. Ancak her birliğin yerleşmiş örfleri, alışılmış âdetleri, uyulmakta olan kural ve kanunları vardır. Dolayısıyla, toplum içinde yaşayan insanlar hiçbir yönden başıboş değildirler. Üzerlerinde yaşlıların nüfuzu; önderlerin prestiji; yasaların geçerliliği; kuralların tepkisi; halk oyunun etkisi; ahlâk törelerinin yaptırımları gibi türlü kaynaklardan gelen baskılar vardır.[64]

Durkheim, toplumu, kendi ayakları üzerinde duran bir gerçeklik olarak görür. Toplumun üyeleri arasında kültürel ve kurumsal düzeyde bir karşılıklı bağımlılık vardır ve onlar belli ölçüde diğer topluluklardan ve gruplardan farklılaşır. Toplum, insan davranışını bir yandan özgürleştirirken bir yandan da sınırlandıran; bir taraftan karşılıklı yardımlaşmalara imkan verirken diğer taraftan gruplaşmalara ve bölünmelere yol açan, değişen bir sosyal kurumlar ve ilişkiler ağıdır. Bu ağ, çoğu zaman iyi niyetlerle örülmüştür. Toplumlar genellikle millî devletler düzeyinde var olan varlıklar olarak tanımlanır. Fakat millî devletler içerisinde, birçok kültürel farklılığı ve görece kendine yeterliliği olan bölgesel ve kültürel topluluklar da olabilir.[65]

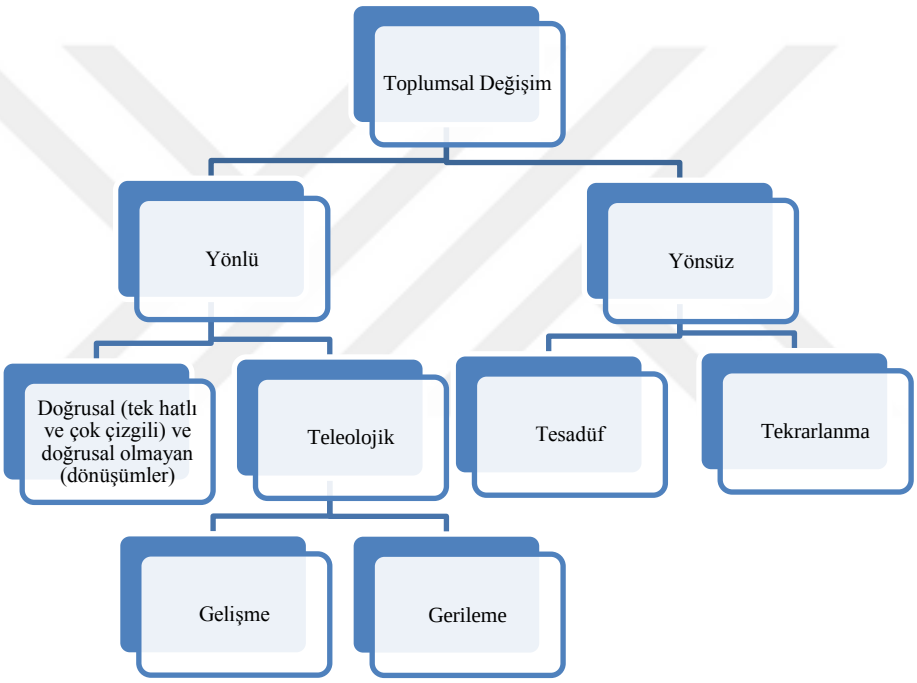
20. yüzyıl muazzam toplumsal değişmelere şahit olduğundan, çağdaş toplumsal araştırmacılar için bu kavram önemli olmaktadır. Toplumsal değişim konusundaki çalışmaların çoğu, toplumsal değişmenin nedenlerini, doğasını ve yönünü incelemektedirler.[66] Toplumsal değişme, "toplumsal yapıdaki zamanla ortaya çıkan değişik yöndeki farklılaşmaların bir sonucu olarak, toplumun millî ve manevî değerlerinde, fizikî-mimarî özelliklerinde, sosyal münasebet ve davranış kalıplarında, sosyal ahlâk esaslarının algılanış esaslarının algılanış biçiminde ve sosyal tabakalaşmasında görülen olumlu-olumsuz değişikliklere" denmektedir.[67] Diğer bir ifade ile toplumsal değişme, sosyal yapılar, alışkanlıklar veya bir toplumun yapısının önceki durumlarından gözlemlenebilir bir farklılık arz ettiği ile ilgili kullanılan bir kavramdır.[68] Günümüzde ortaya çıkan hızlı ve etkin toplumsal değişimler, modern toplumların sekülerleşme süreçleri ve buna bağlı olarak dinî hayattaki

---

[63] Ali Seyyar, "Toplum", **İnsan ve Toplum Bilimleri Terimleri, (Ansiklopedik Sosyal Bilimler Sözlüğü),** İstanbul: Değişim Yayınları, 2007, s.1034.
[64] Mehmet Taplamacıoğlu, **Din Sosyolojisine Giriş,** Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967, s.14.
[65] Mehmet Ali Kirman, "Toplum", **Din Sosyolojisi Terimler Sözlüğü**, s.231.
[66] John A. Hall. "Toplumsal Değişme", William Outhwaite (Ed.), **Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü**, Melik Pakdemir (Çev.hzl.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s.791.
[67] Seyyar, "Sosyal Değişme" s.854.
[68] Mustafa Armağan, "Sosyal Değişme", **Sosyal Bilimler Ansiklopedisi (SBA)**, İstanbul: Risale Yayınları, 1990, s.448.

dönüşümler etrafında da din ve dinin toplumsal değişimle ilişkileri, oldukça önemli konulardan biridir.[69]

Sosyolojide bir dönemi ya da toplumu ve toplumlardaki benzerlik ve farklılıkları açıklamak için değişim, olay, gelişme, dönüşüm vb. kavramlar kullanılır. Nitekim, hayat değişmeden oluşur. Eski Yunanda da "her şey akar, her şey değişir" (Heraklit, bir nehre iki kez girilmez.) denilmiştir. Ünlü Alman sosyolog R. Darendorf'a göre, "yaşamak değiştirmektir". Polonyalı sosyolog P. Shtomka, bütün sosyolojinin toplumsal değişikliklere odaklandığını iddia etmektedir. Toplumsal değişimleri açıklamada diğer yöntemlerle birlikte sınıflandırma yöntemi de kullanılmaktadır. Örneğin, P.Shtompka toplumsal değişim sürecini şu şekilde sınıflandırmaktadır.[70]

Şekil 1: P.Shtompka'nın toplumsal değişim sürecini sınıflandırması
Kaynak: Капицын В.М., Романов В.Ф., Лекция 31. **Социология, Социальных изменений,** https://istina.msu.ru/. (20 ekim, 2017). s.1.

Toplumsal süreç yönlü ve yönsüz olarak ikiye ayrılmaktadır. Yönlendirilmiş olan toplumsal değişim, bir olay ikinci olayın oluşmasını sağlar ve birinci olay ikincide tekrarlanmaz ve farklıdır. Buna örnek olarak, çocuğun sosyalleşmesi, kentlerin genişlemesi, sanayinin teknolojik gelişimi söylenebilir.

Yönlü (yönlendirilmeyen) geri dönüşsüz süreç kendi içinde doğrusal (tek hatlı ve çok çizgili) ve doğrusal olmayan (dönüşümler) ve teleolojik olarak ikiye ayrılmaktadır. Teleolojik,

[69] Ejder Okumuş, "Toplusal Değişimle Etkileşimi Açısından Din", **Toplumsal Değişim Sempozyumu**, İstanbul: İnsan ve Medeniyet Hareketi, 2016, s.101.
[70] Капицын В.М., Романов В.Ф., Лекция 31. **Социология, Социальных изменений,** https://istina.msu.ru/, (20 ekim, 2017).

hedefe yaklaşımı karakterize edersek, süreçler ilerleyen ve gerileyen süreçlere bölünebilir. Yönlendirilmiş süreçler tek doğrusal (tek yönlü) veya çok çizgili şeklinde gerçekleşir. Birkaç alternatif hedefe yönelir. Doğrusal olmayan süreçler, niceliksel büyüme dönemlerinden sonra niteliksel sıçramalar yapar. Örneğin, sosyo-ekonomik oluşumlar/süreçler sürekli olarak devrimci çağlardan geçer, çelişkileri biriktirme dönemlerinden sonra toplumun tamamı beklenmedik, temel ve radikal dönüşümlere uğrar.

Yönsüz (yöndendirilmeyen) süreçler rastgele ve tekrarlayan olmak üzere iki tiptedir. Rastgele sürece örnek olarak, bir öğrenciyi bir sınıftan bir sınıfa taşımak. Benzer bir şekilde, genel bir büyüme koşullarında ekonominin döngüleri (ünlü bir ifade ile, "iki adım ileri bir adım geri") söylenebilir. Her döngüden sonra daha yüksek bir seviyeye ulaşılırsa, o zaman bu gelişmekte olan (ilerici) bir döngüdür; döndükten sonraki seviye, ilgili ölçeğinde daha düşükse, süreç gerileyen bir döngü olarak nitelendirilir.

Sınıflamanın böyle bir temelini bir nihai sonuç olarak düşünürsek, öncelikle, basit çoğalma adı verilir, diğer bir deyişle; telafi edici, çevrenin koşullarına uyum sağlama, statünün korunması. Bahsedilen süreçler, istikrar, düzen, uyum, denge gibi ön şartlardan yola çıkar. Genişletilmiş üreme, temel nitelik değişiklikler olmaksızın nicel bir artış anlamına gelir (demografik büyüme, tasarruflarla sermayenin birikimi). Ancak değişimin sonucu bir dönüşüm olabilir. Örnek olarak, sistemdeki ilişkiler ağının (sosyo-kültürel alan) önemli bir değişikliği ile yapının dönüşümü. Bu, toplumsal gerçekliğin temelini etkiler. Örneğin, bir grup liderin ve hiyerarşinin ortaya çıkması, otoriter egemenliğin demokratik bir yönetim tarafından değiştirilmesi, vergi reformları yoluyla toplumsal eşitsizliğin artması vs.[71] Demek ki, insanın toplumsallığı ve toplumun değişimi şarttır. Aynı zamanda, toplumsal değişimi sağlayan etken olarak dinin önemi de büyüktür. Bununla birlikte, toplumsal değişimde aktör olarak gençlerin rolü oldukça önemlidir. Dolayısıyla, her toplum her zaman değişiyorsa, Kırgız toplumu da bir toplum olarak toplumsal değişimin içindedir.

3.1.2 Din Tanımları ve Dinin İşlevleri

"Ne sadece teori, ne sadece duygu, ne de sadece sosyal dayanışma ve kaynaşma meselesi olan; onda teori kadar ve hatta teoriden de çok pratiğin önemli olduğu" din fenomenini ele alan sosyologlar çalışmalarının amaçlarına uygun bir din tanımı yapmak gereği duymuşlardır.[72]

Din, etkili bir sosyal gerçeklik ve temel bir toplumsal kurum olduğu için, sosyolojinin gelişiminin başından itibaren sosyolojik araştırmalar açısından oldukça önemli bir toplumsal fenomen olarak kabul edilmiştir. Nitekim Auguste Comte, Emile Durkheim, Herbert Spenser,

[71] Капицын В.М., Романов В.Ф., s.5.
[72] Emin Köktaş, **Türkiye'de Dinî Hayat: İzmir Örneği,** İstanbul: İşaret Yayınları, 1993, s.24.

Karl Marx, Max Weber gibi sosyolojinin önde gelen isimleri, dini sosyal hayatın vazgeçilmez bir veçhesi ve geçmişle günümüzü anlamada zorunlu bir penceresi olarak telakki etmişlerdir. Sonuçta din, sosyolojinin ana konuları arasındaki yerini almış ve sosyologların temel ilgi alanlarından olmuş, buradan da din sosyolojisi doğmuştur. Esasen sosyolojinin bağımsız bir bilim dalı olarak ortaya çıkmasında başta gelen sosyologlar, din sosyolojisinin de erken dönem seçkin temsilcileridir. Bu durumda din sosyolojisinin, sosyolojinin başlangıcından ayrı tutulamayacağı açıktır.[73]

Dinin manâsı ve tarifleri: Dinin iki büyük dile göre kelime manâlarını incelersek, Arapçada yol, hüküm, mükâfat, itaat, hesap verme, saltanat, mülk, âdet, baş eğmek, ferman, hal, kaza, tedvîr, takva, ma'siyet, Latincede (religare'den religio) bağlamak ve cemaat manâlarına gelmektedir. Adıvar, bugün "religio" kelimesinin "religare" masdarından değil, hürmetle kendini toplamak manâsına gelen "religere" masdarından geldiğini söyler. Latince "religio" kelimesi, Allah'a karşı hürmetle karışık bir bağlılık ifade etmektedir. Çiçeron, "De Durum Natura" (Tanrının Mahiyeti) adlı eserinde religere kökünün, bir işi tekrar ve dikkatlice yapmak manâsına geldiğini söyler.[74]

Din gibi önemli bir olgunun bütün yönleriyle tanımlanması oldukça zordur. Bütün toplumları ilgilendiren bir olgu olarak din, belki de bunun en tipik örneklerinden birini oluşturur. Dini tanımlama girişiminde bulunan pek çok düşünür, genellikle, onun sadece bir yönünü vurgulamış, böylece birbirinden farklı çok sayıda din tanımı ortaya çıkmıştır. Bu farklılık, bir taraftan din olgusunun karöaşık doğasından, değer ve dünya görüşlerinin etkisi altında kalmalarından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte bir kavram ya da olguyla ilgili tanımların, gerçeği, en azından bir yönüyle yansıtması beklenir. Bu açıdan doğru yada yanlış tanım yoktur, gerçeğe az ya da çok yaklaşan tanım vardır.[75] Zira, din tanımı yapmanın zorluğuyla ilgili "Dinin tanımları bir bakıma fili tarif etmeye çalışan körlerin hikayesini hatırlatır. Birincisi, hortumuna dokunur onu bir yılana benzetir; diğeri kulaklarına dokunur onu saman savurma yabası olarak tarif eder; diğeri ayaklarına dokunur onu bir ağaç olarak tanımlar; diğeri kuyruğuna dokunur onu süpürge olarak anlatır".[76]

Felsefe, dini kendi sistemine göre ele alır. İdrak olayından hayat kudretine, evrensel kavramlardan manevî gerginlik haline, özü hissetmek ve duymaktan bağlılık ve teslimiyete kadar onu çeşitli tarzlarda tefsir eder. Hegel'e göre, din, kendi özünden haberli ruhtur.

[73] Bayyiğit, s.86.

[74] Yümni Sezen, **Sosyolojik Açıdan Din**, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1993, s.21.

[75] Niyazi Akyüz ve İhsan Çapcıoğlu (Ed.), **Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi,** Ankara, 2012, s.42.

[76] Andre Droogers, "Dinin Tanımlanması Bir Sosyal Bilim Yaklaşımı", Ahmet Onay(çev.), Peter B. Clarke (Ed.), **Din Sosyolojisi Kuram ve Yöntem**, İhsan Çapcıoğlu (çev.ed.), Ankara, 2012, s.415.

Sonludan sonsuza yükselmedir. Bergson'a göre, din, zekânın dağınıklığı ve çaresizliği karşısında tabiatın koruyucu tepkisi (statik din) ve daha ileride hayatın bütününe bağlanma, hayat hamlesinin en derinidir (dinamik din).[77]

Sosyoloji, dini cemiyetle izah etmek gayretindedir. Subjektif unsur olan ferdin kutsal karşısındaki duyduklarıyla, objektif unsur olan dinin cemiyetle daima birarada bulunuşunu birleştirmeye çalışan sosyoloji, dine, kutsalın cemiyet hayatındaki tecrübesi olarak bakar. Ona, mecburi inançlardır, der. Din, münakaşaları ve değiştirilmesi caiz olmayan inançlara bağlı fiillerin oluşturduğu manevî bir birliktir.[78]

Sezen'in ifadesiyle din tarifleri temel kavram veya merkez bir manâ üzerinde toplanmıştır:[79]

> *Ruhi olay (Tylor), Tabiatüstü güçlerle ilgili (Weber), Kutsal-kutsal meselesi (Durkheım), Mantıküstü, esrarlı (Otto), en üstün gerçek kutsalın tecrübesi (Wach), Ayinle ilgili âdetler, bağlılık (Radcliffe-Brown), Tabiatüstü düzen, nihaî gerçek, temel davranış (Parsons), Sosyal Bütünleşme, topluma güç veren, duyguları onaylayan, aklîleştiren ve destekleyen bir sistem (Davis), Kutsallık yerleşmiş beşerî hareket (Berger), İnsanüstü varlıklar (Bouquet), Sosyal bağın temeli (Nottingham), En üstün ilgi (Tillich), Nihaî meseleler (Yinger), İnsanüstü varlık ve güçler (Firth), İnsanüstü faaliyetler (Goody), Sembolik şekiller, varlığın nihaî halleri (Bellah), İnsanüstü olaylar (Spiro), Sembolik sistem (Geertz), Dünya görüşü (Luckman), Kararsızlığın ve belirsizliğin azaltılması (Luhmann), Tecrübe üstü (Robetson), Tecrübe üstü, görünen ve görünmeyen dünya (Hill), Küll'ün yolu (Schmid), Ekstra tabiat, kriterler bütünü (Wilson), Sosyal bütünleşme fonksiyonu (Malinovski)", tariflerde ve izahlarda kullanılan merkez manâ ve temel kavramlardan bir kısmıdır.*

İslâmiyet, dini akılla inşa etmeyi yanlış bulur. İslam'a göre, hakikat insan aklıyla inşa edilmez. Ancak akılla kavranabilir. Din de bir çok yönüyle aklîleşme sahasına çıkabilir. İnanılanların aklîleştirilmesi (rasyonalizasyonu) yapılabilir, fakat onun temeli akıl değildir. Dini insan inşa etmemiş, insana insan vasfını kazandıran dindir. Felsefe, psikoloji ve sosyolojiye göre dinde kalite farkına bakılmadan, kıymet hükümlerine karışmadan, gelmiş geçmiş bütün dinleri gözönünde bulundurarak meseleye bakmalıdır. İslâmiyete göre, putperestlikle veya totemizmle tevhit dinin birlikte ve fark yokmuş gibi mütalâa etmek yanlıştır. Hak din İslamdır, diğerleri din değil, çeşitli inançlardır. Din, inancı ihtiva eder, fakat her inanç din demek değildir. Din ilâhi bir müessesedir ve insanı terbiye eder. İlâhi bir terbiye kanunudur. İnsanı "kamil insan" olmaya sevkeden bir disiplindir. Nihayet İslam dinine göre din, "Allah tarafından kurulup, mensuplarını dünya ve ahirette saadet ve selâmete götüren, iman ve amellerden müteşekkil bir yol ve müessedir".[80] Nitekim insan hayatının tüm

[77] Yümni Sezen, **Sosyolojide ve Din Sosyolojisinde Temel Bilgiler ve Tartışmalar,** İstanbul, 1990, s.169.
[78] A.g.e., s.169.
[79] Yümni Sezen, **Sosyoloji Açısından Din**, s.31.
[80] Sezen, **Sosyoloji Açısından Din**, s.170.

alanlarını kapsamasından dolayı "insanı kendisi için en hayırlı olan ne ise kendi hür iradesiyle ona götüren ilahi sistem" olarak kapsamlı bir şekilde tanımlanmıştır.[81]

Din insanda fıtrî ve kaynağı aklı selîm olduğu için Hanefî mezhebinin kurucusu İmâm-ı Azâm Ebû Hanîfe'ye göre, Allah peygamber göndermeseydi bile, insanların kendi akıllarıyla Allah'ı bilmeleri ve O'na iman etmeleri insanlara vacip olurdu. Gazâlî ve diğer bazı İslâm âlimleri de Allah'a imanın insanda fıtrî olduğunu belirttikleri gibi şu âyet-i Kerîme de dinin insanda fıtrî ve zarurî olduğunu ortaya koymaktadır: "Pak ve halis olarak yüzünü dine çevir; o din ki Allah nâsı onun üzerine halk eyledi, nâsı onunla meftur kıldı...".[82] Bununla birlikte Kur'ân'da Allah: "Ben ins ve cinni ancak bana ibadet etmeleri için yarattım"[83] buyurmaktadır ki, bu da dinin insanda yaratılıştan olduğunu göstermektedir. Din insanda fıtrî olduğu gibi aynı zamanda kesbîdir, yani kazanılabilir. Başka bir deyişle insanda fıtrî olarak ilâhî bir cürsüme halinde mevcut bulunan bu, "dine yönelme imkânı, duygusu, yeteneği ya da eğilimi" herhangi bir vesile ve tembih ile gelişmeye meyyaldir. İnsanlara doğru yolu gösteren ve peygamberler vasıtasıyla tebliğ olunan ilâhî mizan olan dini, aynı zamanda insanları kendi ihtiyarlarıyla hayra götüren, dünya ve ahiret saadetine kavuşturan ilâhî kanun olarak da tarif edilmektedir. Yaratılıştaki gaye ve hedefi bildiren din, aynı zamanda insanlara, ne sûretle ibadet edileceğini de öğretmektedir.[84]

İslâmiyete göre, din birdir ve o İslâmdır. "Şüphesiz ki Allah yanında din İslâmdır".[85] Zaman içinde ve çeşitli yerlerde, birçok ad altında inançlar görülmüştür. Ama bir ana kanal ve tevhit inancı daima mevcut olmuştur. En son, en mükemmel şeklini İslâmiyetle bulmuştur. Bu duruma göre İslâmiyet, yepyeni, bambaşka, kendinden öncekilerle hiçbir ilgisi olmayan bir din değildir. Bozulmuşlukları ve uzaklaşmaları düzelten, en son şekil ve zirvedir. Kur'ân-ı Kerîm'de, İslâmiyetin, önceki peygamberlerin tebliğ ettiği din ile, yani tevhit dini ile nasıl birlik ve irtibat halinde olduğu belirtilir. "Allah sizin için Nuh'a tavsiye ettiği şeyi din olarak verdi. Size ve sizden öncekilere bir tek din vahiy ve tavsiye etti. Sana vahiy, Musa ve İsa'ya tavsiye ettiği şey, dini ortaya koymak ve onda ayrılığa düşmemektir".[86] Hadislerde de bu durum tebarüz etmiştir: "Biz nebiler topluluğu bir din ile geldik. Dinimiz birdir. Ancak dini hayat ve ahlaki hayat tekâmül etmiş, tamamlanmıştır. Hz. Peygamber "Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim" demiştir ki bu, "Benden evvel gelen Peygamberlerin getirdiği

[81] Murat Sülün, "Kur'an'da Din'in Sistematik Alanı", **Bütün Boyutlarıyla Din,** İstanbul: Kuran Çalışmaları Vakfı, 2016, s.67.
[82] Kur'an, Rum Sûresi, Ayet.30.
[83] Kur'an, Zâriyât Sûresi, Ayet.56.
[84] Ünver Günay, **Din Sosyolojisi,** İstanbul: İnsan Yayınları, 2014, s.216.
[85] **Kur'an.** Âl-i İmran Sûresi, Ayet.9.
[86] **Kur'an.** Şûrâ Sûresi, Ayet.13.

dinlerde bulunan ahlak ve fazilet mefhumlarının eksikliklerini tamamlamak için gönderildim" demektir.[87]

Dini klasik tariflerden az çok farklı ve daha kapsamlı şekilde tarif eden müslüman âlimlerde örnekler şu şekilde sıralanmaktadır. Abduh, dini insanın kâinattaki varlıkları müşahede ederek duyular üstü ilâhî gerçekleri kavraması olarak tanımlar. Bu ilâhî gerçeklerden biri de peygamberlik kurumudur. Abduh'a göre, insan ancak peygamberlerin getirdiği mesaj yardımıyla ilâhî hakikatin mahiyetini kavrar ve her türlü davranışın karşılığını başka bir âlemde göreceğini öğrenir. Reşid Rıza'ya göre din, kişinin kişinin kendi çabasıyla öğrenemediği, sadece vahiy kanalıyla elde edebildiği gerçekler bütünüdür. Hüseyin Nasr'a göre ise din, insanı gerçeğe bağlayan şeydir. Her din netice itibariyle bir doktrin, diğeri metot olmak üzere iki unsur ihtiva eder. Din öncelikle mutlak hakikati nisbî olandan ayıran bir doktrin, ikinci olarak da hakikat üzerine düşünmeye, mutlak olana bağlanmaya, insan varlığının gaye ve anlamına uygun biçimde Allah'ın iradesine göre yaşamaya elverişli bir metottur.[88]

Birçok Batı'lı akademisyen, dini, özsel (substantive/essentialist) ve işlevsel (functional) olmak üzere genel olarak iki kategoride tanımlama ya da tasvir etme eğilimindedir. Buna son yıllarda politetik tanımlamaların da ilâve edildiği görülmektedir. Özsel tanımlamalar dinin içeriği ya da özüyle ilgili karakterleri içerir. Bu öz çoğunlukla, duyularımızla tecrübe edemeyeceğimiz ya da zihnimizle idrak edebileceğimiz olağanüstü fenomenlere ilişkin insani inanca dayanır. İşlevsel tanımlar ise dinin bireylere ya da topluma sağladığı farz edilen yararları tasvir eder. Sözgelimi, bazı işlevsel tanımlar dini, hayata anlam veren tamamen insan etkinliği olarak tarif eder. Basitçe ifade etmek gerekirse, özsel tanımlar dinin ne olduğunu; işlevsel tanımlar ise dinin ne yaptığını bize anlatır.[89]

3.1.2.1 Özsel Din Tanımları

Kutsal, aşkın, ilahi ve tabiatüstü gibi gerçek özü ve içeriği açısından yapılan din tanımlarına özsel tanımlar (substantive-essentialist) denir. Bu tanıma odaklananlara göre din, bütünüyle özle ilgilidir: Tanrıya, manevi güçlere ya da 'kutsal' olarak bilinen şeylere iman edenlerin bir dini vardır; inanmayanların ise yoktur.[90] İlk defa bütün dinleri içine alacak sürette dinin mahiyetini tarife teşebbüs eden kimse Rudolf Otto'dur. Bilhâre birçok din

[87] Sezen, **Sosyolojik Açıdan Din,** s.25.
[88] Günay Tümer, "Din, Genel Olarak Din", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,** C.9, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994, s.315.
[89] Abdurrahman Kurt, **Din sosyolojisi,** Bursa: Dora Yayınları, 2011, s.36.
[90] A.g.e., ss.36-7.

alimleri tarafından da kabul edilmiş olan bu tarife göre din, mukaddes olanın yaşanması (Das Erlebnis des Heiligen) dır.[91]

Tylor, "ruhsal varlıklara inanç" olarak dinin özsel bir tanımını sunmuştur. Tylor'ın kuramına göre insanoğlu rüyaları, hayalleri, bilinçdışını ve ölümü açıklamak için dini inançlar geliştirir. Geçmişte tüm insanların ruha sahip olduğuna yönelik inanç ruhlara, tanrılara, şeytanlara ve diğer ruhsal varlıklara ilişkin inancı oluşturmuştur. Tylor'ın kuramı daha sonraları evrimsel ve etnik-merkezli olduğu gerekçesiyle naifçe eleştirilmiştir.[92]

Durkheim'e göre din, kutsalla, yani diğerlerinden ayrılmış ve yasaklanmış şeyle ilgili inançlar ve amellerden oluşan tutarlı bir sistemdir. Bu inançlar ve ameller, kendilerine inanan bütün insanları kilise/cemaat diye isimlendirilen tek manevi bir toplum halinde bir araya getirir.[93] Durkheim'ın sistem konusundaki bakış açısı da dinin kökeni ve kabul görmesi ile ilgili görüşlerini etkilemektedir. Egemen dini, sosyal mücadelenin bir sonucu olarak yorumlayan Marx'ın aksine Durkheim, dini, önsel bir anlamı veya sosyal bir işlevi olan bir olgu olarak görmektedir. Bu şekilde, Dürkheim'ın yaklaşımı belli bir dinin nasıl egemenlik kazanabildiği konusunda çalışmalar yapılmasına teşvik etmemektedir. Bunun yerine din, toplum için bir önkoşul haline gelmektedir.[94]

Berger'e göre, din, kendisiyle kutsal bir kozmosun kurulduğu insanî bir girişimdir. Başka bir değişle din, kutsal bir kalıp içerisinde kozmikleşmektir. Burada kutsaldan kasıt, tecrübe konusu muayyen nesnelerde yerleştiğine inanılan, insanın dışında fakat yine de onunla ilişki halinde bulunan esrarengiz ve korkutucu bir gücün niteliğidir.[95] Din, insanın dünya kurma girişiminde stratejik bir rol oynamıştır. O, insanın kendini dışsallaştırmasının ve kendi öz mânâlarını realiteye aşılamasının en yüce sırrını ifade eder. Din ayrıca beşerî düzenin, varlığın bütününe yansıtıldığını da ima eder. Başka bir deyişle din, evrenin tamamını insan açısından manidar bir varlık olarak kavramanın cüretkar bir girişimidir.[96]

3.1.2.2 İşlevsel Din tanımları

İşlevsel tanımlara odaklananlara göre din, dünyevi görünüşlerine; insan ve toplum üzerindeki sosyal ve psikolojik etkilerine göre tanımlanır. İnsanın inanç sistemi, hem toplumsal yaşantısında hem de psikolojik yaşantısında belirli bir rol oynuyorsa o bir dindir, böyle bir etkisi yoksa (felsefe gibi) başka bir şey olarak görülür. Sözgelimi işlevsel

[91] Freyer, s.31.
[92] İnger Furseth ve Pal Repstad, **Din Sosyolojisine Giriş,** İhsan Çapcıoğlu ve Halil Aydınalp (çev.), Ankara: Birleşik Yayınevi, 2011, s.46.
[93] Emile Durkheim, **Dini Hayatın İlkel Biçimleri**, İstanbul: Ataç Yayınları, 2005, s.67.
[94] Furseth ve Repstad, s.74.
[95] Peter L. Berger, **Kutsal Şemsiye,** Ali Coşkun (çev.), İstanbul: Rağbet Yayınları, 2000, s.64.
[96] Peter L. Berger, **Kutsal Şemsiye,** s.67.

tanımlama, dini, bir toplumu birleştiren ya da bir kimsenin korkularını yatıştıran bir şey olarak tanımlar.[97]

Dinin insan hayatında bir inanç ve niyet unsuruyla hayatın tüm alanlarında yer alması, yönlendirici bir sebep ve motive edici güç olarak devreye girmesi gibi inemli işlevleri vardır. Bununla birlikte din bazı kurumların görevini pekiştirici bir fonksiyonu da icra etmektedir. Örneğin, soyun sürdürülmesi ailesel bir işlevdir, ama din bunu değer boyutunda teşvik etmekte; ekonomik bir çalışmayı ibadet, öğrenmeyi de manevî bir görev olarak vurgulamaktadır. Dinin mevcut sosyal hayat içinde: sosyal kontrol ve denetleme; bütünleştirici olmak; değerler arasında bir hiyerarşi sağlamak; kimlik ve kişilik oluşturma ve bazı güncel sorunları çözümleme gibi işlevleri alt başlıklar halinde incelenmektedir.[98]

Comte'a göre, statik açıdan topluma bakıldığında aile, devlet, din olmadan bir toplum kurulamaz. Toplum düzeninin tam veya eksik, iyi vaya kötü olması bunlar arasındaki dengeye bağlıdır. Din, eşya ve insanın tabiatından çıkan ve toplu halde yaşayan insan için gerekli bir kurumdur. Çünkü nerede insan toplumu varsa orada bir din vardır. Ancak Comte, kurmayı tasarladığı pozitif toplumun pozitif bir dini olması gerektiğini öne sürerek, âdeta yeni bir din kurucu olarak ortaya çıkmaktadır.[99]

Köklerini Dürkheim'de bulan, T. Parsons ve R. K. Merton gibi sosyologların geliştirdiği yapısal işlevselci kuramcılarda göze çarpan özellik daha çok sosyal düzen, sosyal bütünleşme ve sosyal çatışma, sosyal değişme gibi topluksal farklılaşmaya dinin katkısı meselesinin ön planda olmasıdır. Parsons'a göre din, sosyalleştirme, meşrulaştırma ve anlamlandırma gibi spesifik bütünleştirici foksiyonu sayesinde insanın hayal kırıklığının (frustration), yaşadığı çatışma ve engellenmelerin üstesinden gelmesine yardımcı olur. Bu bağlamda din, değer koyucu (normatif) bir inanç sistemi olarak temel bir entegrasyon faktörüdür. G. Lenski de dinlerin insanî varoluşun temel problemlerini çözme vasıtaları olduğunu belirtir.[100] Nitekim, Parsons'a (1902-1979) göre, din, olağanüstü olduğu için kullanılabilen kutsal veya doğaüstü varlıklarla ilgili inançların az ya da çok eklemli bir bütünüdür. İnançlar, her toplumada gelişen pratikler ve geleneklerle karşılıklı olarak bağlıdır. Yaşam bizzat var oluşsal problemlerle yüzleşmemizi sağlayan inançlar içerisinde anlamını bulur. Öngörülemeyen ve kontrol edilemeyen olaylar dini inanca olan gereksinimi teşvik eder. Bu gereksinim genellikle, bir birey yerleşik hedeflere ulaşmak için sıra dışı çabalar ve bağlanmalarla yüzleşmek zorunda kaldığında aşikâr hale gelir. Din, böylece hayal

[97] Kurt, s.38.
[98] Mustafa Aydın, **Sistematik Din Sosyolojisi,** İstanbul: Açılım Kitap, 2014. ss.53-57.
[99] Günay, s.139.
[100] Kurt, s.39.

kırıklığından kurtulma ve arzularını gerçekleştiremeyecek tatminsiz bireyi rahata kavuşturmada bir araç olarak kullanılır.[101]

Leeuw, dinin kendisi geçmiş ve şimdiki yaşamların zorluklarını anlamlandırmayı hedeflediğini söylemektedir. Ona göre, her din; bir gelişme, bir özgürleşme ve başka bir yerde bulunan başka bir şeyden türetilen bir yeniden yaratılma olarak tasavvur edilen kurtuluş için çabalar.[102] Luckmann'ın din görüşünde "din, toplumsal düzenin bütünleşmesinde ve *status quo*nun meşrulaştırılmasında hizmet görür. Bununla birlikte, kurumsal olarak hususîleşen din, bir kısım tarihi şartlarda dinamik bir sosyal güç haline gelebilir.[103] O'na göre, din, sembolik bir evrendir. Sembolik evren bir yandan gündelik hayat dünyasına gönderme yapan, diğer yandan onu aşan (aşkın) bir dünyaya işaret eden toplumsal olarak nesnelleşmiş anlam sistemleridir. Diğer anlam sistemlerinden farkı ise din dışındaki anlam sistemlerinin gündelik hayatın ötesine işaret etmeyişleridir; fakat tüm anlam sistemlerinin ortak niteliği anlam sistemlerinin nesnelleşmelerden oluşan bir yapı olmasıdır.[104]

Sosyal bir fenomen olan din, sosyal düzeni legal, moral ve gelenek normları vasıtasıyla meşrûlaştırır. Bu nedenle dinî meşrûlaştırım, toplumlarındüzenleri için çok önemli görülmüştür. Din temelli meşrûlaştırım, sosyal grubun, yapmış olduğu eylemleri, icraatlarını anlamlandırması, izah etmesi yönünde de hizmet görür. Bu noktada dinsel meşrûlaştırım, bir eylemi haklı göstermek için ortaya konan sosyal olarak kurulmuş bir izah biçimidir.[105]

Luckmann, dinin, giderek daha öznel ve özel bir konu haline gelmeye başladığını, yani kiliseden koparak bireyselleştiğini ifade etmektedir. Bu şekilde dinin 'resmi modeli' ile 'bireysel dindarlık' arasında bir ayrım yapan Luckmann, resmi modelin yerini, modern zamanlarda bir başkasının doldurabileceği ihtimalinin göz ardı edilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu yeni süreçte din, bireyin kendisini içinde bulduğu verili ve nihai bir kutsal kozmos olmaktan çıkmış ve bireysel bir tercih meselesi haline gelmiştir. Dinin geleneksel tarzlarıyla karşılaştırıldığında dinin bu yeni toplumsal formu, dindarlığın köklü bir şekilde öznel/bireysel bir biçimidir.[106]

Wach, insanın yaşadığı dini tecrübenin, onun bir kutsal varlıkla ilişkisi ve bu ilişki üzerine temellenen uygulamalarla ortaya çıktığını, bu durumun, iman sahibini, ilahi varlığın iradesine göre davranışta bulunmaya yönlendirdiğini ifade etmektedir. Ayrıca O, bu gerçeğin,

---

[101] Roberto Cipriani, **Din sosyolojisi Tarih ve Teoriler**, Ali Coşkun (hzl.). Muammer Ak, Murat Kobra, Recep Vardı, Ali Coşkun, Mustafa Yıldırım, Özlem Uluç (çev.), İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011, s.176.
[102] A.g.e., s.175.
[103] Thomas Luckmann, **Görünmeyen Din,** Ali Coşkun, Fuat aydın, Osman Coşkun (çev.) İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016, s.25.
[104] A.g.e., s.27.
[105] A.g.e., s.47.
[106] Bayyiğit, s.35.

dini tecrübenin sosyal ve ahlaki sonuçlarını ortaya çıkardığını vurgulamaktadır. Wach, 'sosylaleşme' ve 'sosyal bütünleşmeyi sağlama' dinin amaçları arasında yer almadığı halde, bu aşkın insani tecrübenin sosyalleştiğini ve sosyal bütünleşmeyi sağladığını belirtmektedir. Weber için de din, aşkın, otonom bir güce katılma değil, insanı anlamlandırmayla ilgili bir eylemdir. Weber, dini ve dini davranışı, bireysel davranıştan çıkarmaktadır. Başka bir ifadeyle, dini-sosyal davranışın bireysel olarak inşa edildiğini savunur. Wach'da olduğu gibi Weber'de de dinin sosyal sonuçları, dinin özü değil türevidir.[107]

Viktor Frankl dinin işlevsel yönüne vurgulayarak, dinin insanlara hiçbir yerde bulamayacakları bir anlam ve güven duygusu verdiğini söyler. Dinin ve Tanrı'nın geleceği konusunda olumlu düşünür. Frankl'a göre, Tanrı inancı hiçbir zaman yok olmayacaktır. Fakat insanlığın geleceğinde kurumsal dinden bireysel dine doğru bir dönüş söz konusudur.[108]

Sosyolog din kuramcıların birey ve toplum ile ilgili görüşleri dinle ilgili görüşlerini etkilemiştir. Berger ve Luckmann'a göre din, gündelik etkileşimlerde üretilen bir olgudur. Giddens, dini toplumsal aktörlerin ürettiği bir olgudur. Giddens, dini toplumsal aktörlerin ürettiği ancak bu üretimin daha büyük toplumsal gelişme ile ilgili olduğunu iddia etmiştir. Habermas'ın, Luhmann'ın, Bourdieu'nun ve Foucault'nun çalışmalarında ise din, çok daha büyük ölçüde, yapıların bir ürünüdür.[109]

Modern kültürlerde asıl tehlike, kültür sistemi gibi insan şahsiyetinin de bir takım müstakil kompartmanlara, birbirinden tecrid edilmiş bazı kısımlara ayrılması, parçalanmasıdır. Böyle olunca insan, tabir caizse sadece iktisadî bir mahlûk, dar ve aslî manasında bir memur, muazzam bir makinenin ufacık bir çarkı haline gelir yahut umumiyetle ifade edildiği gibi bir "kütle adamı" olur. İşte burada dinin işlevi, şahsiyetlerin parçalanması tehlikesinden korumak; bütün kültür sahaları üzerinde tesir göstererek, kültürün merkezi olarak kalmaktır.[110]

Her bir yaşayan din tabiatı icabı sosyal münasebetler yaratmak ve gözetmek zorundadır.[111] Dinin toplumsal açıdan olumlu ve olumsuz iki tesiri vardır: ilki bağdaştırıcı bütünleştirme ve ikincisi toplumu paçalayıcı tesiri vardır.[112] Din, güçlü bir bütünleştiricilik işlevine sahiptir. Zira, din her şeyin üstünde, insan hayatını düzenleyici bir temel fenomendir. Din, toplum bireylerinin hayatını, onları içeren ve aynı zamanda aşan mutlak anlamlar ve değerlere göre düzenler.[113] Dinin olumlu bütünleştirici gücünü göz önüne süren çalışmalar

[107] Niyazi Akyüz ve İhsan Çapcıoğlu (Ed.), s.45.
[108] Ali Köse ve Ali Ayten, **Din Psikolojis**, İstanbul: Timas Yayınları, 2012, s.65.
[109] Furseth ve Repstad, s.138.
[110] Freyer, s.78.
[111] Joachim Wach, **Sociology of Religion,** Chicago: University of Chicago, 1944, s.27.
[112] A.g.e., s.35.
[113] Ejder Okumuş, **Dinin Toplumsal İnşası,** Ankara: Akçağ Yayınları, 2015, s.188.

Bellah'ın Amerikan hayat tarzı olarak belirlenen ve Amerikan tarihinin çeşitli dönemlerinde sivil dinin toplumda oynadığı bütünleştirici etkilerine işaret etmektedir. Bununla birlikte, doğan her yeni din mevcut otorite ve yerleşik inançlara meydan okuyarak ortaya çıkarken, aynı dini gelenek içinde ortaya çıkan yeni fikirler de dini kaynaklı çayışmalara yol açmaktadır. Haçlı Seferleri, Orta Doğu'daki İsrail-Filistin, Hindistan'daki Hindu-Müslüman, Tayland'daki Budist-Müslüman çatışmaları din-kimlik zemininde cereyan eden çatışmalara örnektir.[114]

Dini inancın, insanları birleştirici ve devletin küvvetini arttırıcı gücünü İbn Haldun şu şekilde açıklamıştır:[115]

> *Dini renk, asabiyet sahipleri arasında mevcut olan rekabeti ve hasedi ortadan kaldırır, yönleri sadece Hakk'a çevirir. Bunun neticesinde, durumları hakkında kendileri için ileriyi görme hali hasıl oldu mu, artık önlerinde hiç bir şey duramaz, çünkü hedef birdir, aynı şeyi herkes müsavi sürette istemekte ve onun için canlarını feda etmektedir ele geçirmeyi istedikleri hanedanlık mensupları ve devlet tebaası onlardan kat kat fazla olsa bile, bunların, bâtıl sebebiyle maksatları yekdiğerine zıddır, (zira hak birleştirir, bâtıl dağıtır). Refah ve nimet içinde ölümden sakındıkları için de birbirini yardımsız ve desteksiz bırakma durumundadırlar. Bunun için sayıca çok bile olsalar onlara mukavemet edemezler.*

Dinin önemli işlevlerinden biri de şerutiyet kazandırması, meşrulaştırmasıdır. Din meşrûlaştırıcı işleviyle mevcut olan durumu, sosyal düzeni ve kurumları, kurumların işleyiş biçimlerini meşrulaştırıp geçerlilik kazandırır. Machiavelli de dinin meşrûlaştırıcı gücünü kabul etmiş ve yasa koyuculara yasaları için İlâhî otoriteye başvurmalarını tavsiye etmştir. Dinî meşrûlaştırmalar sadece mevcut sosyal durumu ve kurumları haklılaştırmak, geçerli kılmak için kullanılmazlar. Dinî meşrûlaştırmalar, devrimci bir hareketi, protestoları haklılaştırmak için de ortaya atılabilirler.[116] Bununla birlikte, insanların düşünce ve davranışların da meşrûlaştırılmasında dini anlamın kullanıldığı gözlemlenmektedir. Örneğin intihar eylemlerinin cihad ve şehitlik anlayışıyla bağdaştırılarak açıklanması, eylemlerin klasik İslam hukukunda dayanak bulmasını kolaylaştırmakta, eylemlerin toplumsal kabul görmesine yol açmaktadır.[117]

---

[114] Halil Aydınalp, **Gerede'de Dini Hayat,** Bolu: Seçil Ofset Matbaacılık, 2012, s.112.
[115] İbn Haldun, s.486.
[116] Okumuş, **Dinin Toplumsal İnşası,** ss.71-72.
[117] Aydınalp, **Gerede'de Dini Hayat,** ss.110-111.

3.1.3 Toplumsal ve Bireysel Dindarlık

İnsanın bir dine uyumlu halde yaşam sürdürmesine dindarlık denilebilmektedir. Her insan kendi dinine uyumlu yaşam şekillendirir. Wach'a göre dini tecrübe, insanın nihâî gerçeklik olarak algıladığı şey karşısında, tepki verme tarzıdır. Farklı bir ifadeyle, insanlar dini tecrübede, tek ya da bitmiş, maddî ya da diğer bir fenomene değil, deneyimin dünyasını oluşturan, herşeyin temelinde yer alan ve onları koşullandırıyor gibi görünen şeye tepki göstermektedir. Dini tecrübe, total varlığın, nihâî hakikat olarak algılanan şeye karşı gösterdiği toplam tepkidir.[118]

Tarihin her döneminde ve dünyanın her yerinde insanın dinî tecrübe ihtiyaç hissettiğini ve belirsiz de olsa bir Tanrı bilgisine sahip olduğunu söyleyen Eliade'ye göre, bütün dinler kaybolsa da dindarlık kaybolmayacaktır. O, insandaki din duygusunun arizi bir nitelik değil, asli bir nitelik olduğunu düşünmektedir. Eliade, Evrensel olan tek şeyin dindarlık olduğunu inanmış ve dindarlığın, her dinî tecrübedeki ilk ve temel duygu olduğunu söylemiştir. Ona göre din, kutsalın tecrübesine kaynaklanmaktadır. Burada kutsal olarak ifade edilen şey herhangi bir dini sisteme bağlı olmadığından dolayı, Eliade'nin dindarlıkla metafizik tecrübelerin tamamını kastettiği anlaşılmıştır.[119]

Glock, bütün dinlerin yaşanması esnasında oluşan inanç, ibadet, duygu, etki ve bilgi olmak üzere beş ortak boyuta ayrımaktadır.[120] Günay, dindarlığın boyutlarını J.Wach'ın tasnifinden hareketle H.Freyer'in örneğine uygun olarak, Max Weberin'in "din'i zihniyet" veya "ahlak" adını verdiği bir boyutu da ilave ederek, dört boyutta ele almayı din sosyolojisi konularına açılması bakımından yaralı bulmaktadır.[121] Günay'ın tasnifine göre, dinî tecrübenin teorik anlatımı: akide; dinî tecrübenin pratik anlatımı: ibadet; dini tecrübenin sosyolojik anlatımı: dînî birlik veya cemaat ve dini zihniyet veya ahlak olmak üzere dindarlık dört boyutta incelenmektedir.

Toplumsal dindarlık biçimi, kaynağını toplumdan alan ve toplumla birlikte yaşanan bir dindarlık biçimidir. Bu dindarlık tipinde din toplumdan öğrenilir ve orada yaşanır. Burada birey kendi içsel değerlerinden daha çok, toplumun beklentilerine yönelik ve topluma bağlı olarak dinsel yaşayış biçimini tercih eder. Topluca yapılan ibadetler, dinsel ziyaretler, türbe gezmeleri, kurbanlar toplumsal dindarlığın belirli göstergeleridir. İnsan toplumsal dindarlık sayesinde, sosyal statü ve çevre kazanır, kendini aynı inancı paylaştığı topluluk içinde güvende hissetmektedir. Bu dindarlık tipi daha çok sanayileşmenin ve kentleşmenin zayıf

[118] Joachım Wach, **Types of Religious Exrperience: Christian and Non-Christian,** Chicago: The University of Chicago, 1972, ss.32-33.
[119] Ramazan Adıbelli, **Mircea Eliade ve Din**, İstanbul: İz Yayıncılık, 2011, ss.178-181.
[120] Köse ve Ali Ayten, **Din Psikolojisi,** s.110.
[121] Günay, s.238.

olduğu toplumlarda görülmektedir. Küçük toplumlarda hayatını sürdüren, sanayinin getirdiği hızlı ve diğer insanlardan kopuk yaşam biçiminden uzak olan birey, başkalarıyla birlikte olmanın arayışı içinde olup, bunun için zaman ve imkan bulabilmektedir.[122]

Din sosyolojisindeki ana soru sudur: Niçin insanlar dindar olmaktadırlar? Bu soruya yoksunluk kuramı, sosyalleşme kuramı, rasyonel seçim kuramı, anlam ve aidiyet kuramı olmak üzere dört farklı kuram cevap vermeye çalışmaktadır. Bu kuramların tartışması yapılırken kamusal din ile bireysel din arasında kesin ayrım yapılmaksızın, bireysel dindarlık bağlılığının çeşitli biçimleri üzerine odaklanılmaktadır.[123] Maslow, dinin bir grupla ve belirli ritüellerle sınırlandırılmasını onaylamadığından dolayı kurumsal dine karşı çıkarak bireysel dini savunmaktadır. Dinin kuralcı ve mistik olmak üzere iki çeşidinden bahseden Maslow, dindarları da "düzen insanı" ve "mistik insan" olarak ikiye ayırmaktadır. Ona göre gerçek dindar, mistik insandır.[124]

3.1.3.1 Yoksunluk Kuramı: Yoksunluklar Dini Yönelime sebep olur

Yoksunluk kuramı dini bağlılığın bireylerin hayatta engellerle karşılaştıkları ve alternatif hedefler aradıkları durumlarda dini telafi mekanizmasının bir sonucu olduğunu ileri sürmektedir. Dinin araştırılmasında yoksunluk kavramının kullanılması Karl Marx'a kadar dayanmaktadır. Marx "din, baskıya tabi yaratıkların iç çekmesi, kalpsiz bir dünyanın kalbi, ruhsuz olayların ruhu ve halkın afyonu"[125]dur ifadesiyle, dinin sosyal hiyerarşinin en altına yakın olanların ihtiyaçlarını karşılayacağını, diğer bir ifadeyle, dinin bir tür teselli kaynağı olma işlevi gördüğünü ve adaletsizliğe ve acılara karşı bir protesto ve bir tepki olduğunu ileri sürmektedir.[126] Bu fikir günün sosyologları tarafından devam ettirilmekte, özellikle Amerikan sosyolog Glok tarafından destek görerek geliştirilmektedir.

Glock, yoksunluğu ekonomik, sosyal, organizmal, ahlaki ve psikolojik olmak üzere beş şekilde ele almıştır. Ekonomik yoksunluk bir kimse yoksul ya da kötü mali kaynağa sahip olduğunda ortaya çıkmaktadır. Sosyal yoksunluk bir kimsenin toplumda herkes tarafından arzu edilen iyilik ve özelliklere ulaşmada zorluk çektiğinde ortaya çıkmaktadır. Eğer beyaz, erkek, genç ve akademik kariyer sahibi olma başarı sebebiyse, yoksunluk kadınlar, beyaz olmayanlar, yaşlılar ve akadenik karier sahibi olmayanlar arasında bulunacaktır. Yalnızlık ve sosyal tecrit hali de Glock'a göre sosyal yoksunluk şekilleri olarak yorumlanmaktadır. Organizma yoksunluğu ise hastalık ve diğer fiziki engeller dolayısıyla diğerlerinden çok daha

[122] Hasan Kayıklık, "Değişen Dünyada Din ve Dindarlık", **Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi** içinde (157-174), Ünver Günay ve Celleddin Çelik (Ed.), Adana: Karahan Yayınları, 2006, s.166.
[123] Furseth ve Repstad, s.203.
[124] Köse ve Ali Ayten (Ed.), s.46.
[125] Niyazi Akyüz ve İhsan Çapcıoğlu (Ed.), s.86.
[126] Furseth ve Repstad, s.203-4.

kötü bir durumda olmayı ifade etmektedir. Ahlaki yoksun bireyin kendi değer sistemiyle toplumda cari olan değer sistemi arasında çatışma yaşaması ve kendi değerlerinin toplumda kabul görmemesi sonucunda ortaya çıkan yoksunluk çeşididir. Örneğin doğrudan yada dolaylı medyanın kendi ahlaki değerlerini tehdit ettiğini düşünen kişi ve gruplar ahlaki yoksunluk yaşamaktadırlar. Glock'un sıralamasına göre, yoksunluk çeşitlerinin beşincisi olan psikolojik yoksunluk, kişinin kendini dünyayla bütünleştirecek ve uyumlu bir biçimde hayatını devam ettirecek uygun yorumlara ve değerlendirme sistemine sahip olmaması anlamına gelmektedir.[127]

Yoksunluk kuramı aşağıdaki üç şekilde eleştirilmektedir: Yoksunluk kuramının kuramsal eleştirisi niçin bazı yoksun insanlar dine yönelirken diğerleri yönelmemektedir sorusu özerinde yoğunlaşmaktadır. İnsanların büyük çoğunluğu yoksundur; fakat yoksun olmayan insanlar da yol olarak kendilerine dindarlığı seçebilmektedir. İkinci eleştiri ise, dini yönelim konusunda dini gruplarda yeni dindarları çekecek girişim ve aktiviteleri önemsemeksizin kuramın yalnızca talep faktörüne odaklandığını ileri sürmektedir. Üçüncü argüman yükümlülüğün diğer biçimleri gibi dini yükümlülüğün de, kaynakların yoksulluğundan ziyade bireysel kaynakların yoksunluğunun bir sonucu olması şeklindedir. Bireysel kaynaklardan yoksun olmak hayatta bir kişinin en temel ihtiyaçlarını karşılayamamasıdır. Bu durumda birey varoluş problemini sorgulayarak daha fazla kurumsal dini faaliyetlere katılmaktadır.[128]

3.1.3.2 Sosyalleşme Kuramı

Bütün sosyalleşme kuramlarında temel düşünce, insanın doğumdan itibaren yetiştirildiği şekillerde düşünüp davranışta bulunmasıdır. Başarılı sosyalleşme sonucunda sorumluluk bilinci yaratan bir sosyal kimlik inşası gerçekleşir. Psikoloji uzmanları birincil sosyalleşmenin hayatta daha sonra gerçekleşecek tercihler üzerinde önemli etkilere sahip olduğunu ifade etmektedirler. Sigmund Freud'un din kuramının çeşitli bölümleri bu konuda örnek olarak bakılmaktadır. Sosyoloji tarihinde sosyalleşme ve rol kuramları işlevselcilikle ilşkilendirilir. İşlevselci kuram toplumun düzen ve harmoniyi başarması ve sürdürmesi üzerine kurulmuştur. Yeni üyelerin belirli roller içinde sosyalleşmesi gerekmektedir. Sosyalleşme kuramı hâlâ dindarlığın bazı biçimlerini açıklama konusunda önemlidir. Bireylerin kurulu ve meşru kabul edilmiş dini yapılarda yetiştikleri dikkate alındığında özellikle faydalıdır. Bazı durumlarda bu yapılar bir dini gelenek içinde bütün toplumu içerebilir. Diğer durumlarda dindar bireyler seküler toplumdan genelde tecrit edilmiş dini alt

[127] Furseth ve Repstad, s.205.
[128] A.g.e., s.207.

kültür içinde gerçekleşen yakın ağ ve ilişkilere dayanabilir. Bir başka örnek bireysel dindarlığın adaptasyon ve öğrenmenin bir biçimi olarak yorumlanmasında yatmaktadır.[129]

Modern dönemlerde toplum daha fazla bütünsel bir dini dünya görüşü sunmaktadır. Amerikan din sosyologu Roof, Bağlılık ve Toplum (Commitment and Comminity) isimli araştırmasında mahalli topluluklara güçlü bağlılıkları olan insanların daha yüksek dini sorumluluğa sahip olduğu sonucuna ulaştığı gibi, bazı lokal topluluklar dini sosyalleşmeyi teşvik edebilmektedir. Ancak aile sosyalleşmenin en önemli dini aracını oluşturmaktadır. Anne-baba, dede-nine dini rol modelleridir. Yakın aile üyeleri ilişki ve etkileşim içinde kalma eğilimindedir. Yine eş seçimi de dini yükümlülüğü etkilemektedir. Örneğin farklı dinler arasındaki evlilikler, dini pasiflik yönelimi içinde dinin etkisini azaltsa da, din burada önemli bir faktördür.[130]

3.1.3.3 Rasyonel Seçim Kuramı (RSK)

Temelinde hesaplanmış menfaatlerin olduğu Rasyonel seçim kuramı din sosyolojisinde yeni bir paradigmadır. Bireylerin piyasada nasıl davrandıkları konusuna eğilen ekonomi kuramlarından ilham alan RSK, piyasa merkezli kuramları arkadaşlık, aşk ve dine kadar hayatın bütün alanlarına genişletmiştir. Bu kurama göre, sosyal aktörler hedeflerine daima asgari risk ve maliyetle ulaşmaya çalışacaktır. Bireyler içinde bulundukları durumları rasyonel bir biçimde değerlendirerek mümkün en iyi alternatif tercih edecekler; ödüllerini maksimize ederken kayıplarını en aza indirmeye calışacaklardır. RSK geçen yirmi yıl boyunca din sosyolojisinde giderek büyüyen bir destek bulmuştur. Bu gelenekteki en önemli bilim insanı Amerikalı sosyolog Rodney Stark'dır. RSK dinin bireylere bir çeşit fayda ve ödül temin ettiği için bireylerin dine döndüklerini tartışmaktadır. RSK'ya göre insanlar kendilerine en fazla ödül veren dini gruplara gireceklerdir. Daha büyük oranda ödül sunan ve daha kesin bir profile sahip dini hareketler daha az ödül veren diğer dini hareketlerden daha fazla destek görecektir.[131]

Bu kurama da bir çok eleştiri gelmiştir: "Steve Bruce (Tercih ve Din) (Choise and Religion) isimli eserinde konuyla ilgili bir özeti sunmaktadır. Eleştiri bireylerin açık bir şekilde tanımlanmış ve istikrarlı tercihleri olduğu konusuna odaklanmaktadır. Bireyler tercih hedeflerini çok uzun bir zaman dilimi içinde değiştirmekte ve karmaşık duygular içinde dini tercihlerinden ayrılma eğilimindedir. Dini alan, dinin içinde ve onun bizatihi kendisi olarak alternatiflerin karşılaştırılmasına çok büyük zorluklar içerdiği bir alan olmaktadır. Pek çok

[129] Furseth ve Repstad, ss.208-11.
[130] A.g.e., s.212.
[131] A.g.e., s.213.

bilim insanı kuramın iddia ettiği gibi sosyal aktörlerin kişisel çıkarları doğrultusunda davranışta bulunacağı düşüncesini sorgulamaktadır.

Sosyal aktörleri sosyal ve kültürel bağlamın dışında gördüğü için kuramın çok fazla bireyselci olduğu argümanı gerçekten yerinde bir tespittir. Yine her bir kurumsal sosyal yapı bireysel tercihlerin merkezleşmesinden hareketle milyonlarca insan tarafından kurumsal hale getirilmektedir. Dolayısıyla her kurulu sosyal yapının bireysel tercihlerden hareketle oluştuğunu açıklamaya çalışmak zordur".[132] Bireysel aksiyonun kar ve menfaati/ödülü azamiye çıkarmak hedefi içinde hesaplanmış tercihler olarak açıklanması geleneksel, durgun topluluklara nazaran, bireyselciliğin gelişmiş olduğu bölgeler, özellikle metropoller için daha fazla geçerlidir. Bu yaklaşımın gücü kapitalist toplumlarda yaygın olan aksiyon tiplerini tanımlamasıdır. Eğer bütün aksiyonları bencilliğin sonuçları olarak açıklanırsa kendinden menkul bir kehanet ortaya konulmuş olur. O zaman her birey kendi kendine yeten bir kutsiyet iddiasıyla ortaya çıkabilir.[133]

3.1.3.4 Anlam ve Aidiyet Arayışı Olarak Din

Bireysel dindarlık bir anlam ve aidiyet duygusu arayışının ifadesi şeklinde görülebilmektedir. Burada öncelikle anlam arayışına yer verilmektedir. Sosyoloji, genel olarak, bireylerin anlamlı hedefler seçme ve koruma kabiliyetinde olduğu düşüncesine yer vermektedir. Bireyler çevreden aldıkları güdülere otomatik şekilde değil, bilinçli şekillerde cevap verirler. İnsan aksiyonunu anlamak için sosyal bilimci, aktörün motivasyon, hedef ve niyetlerini anlamalıdır. Bireyler içinde bulundukları sosyal çerçeveye dayanarak faaliyette bulunurlar. Aksiyonları ürettikleri anlamlı çerçevelerine dayanan bağlam, yorum ve algılamalarına bağlıdır. İnsanlık tarihi boyunca din önemli bir anlam kaynağı olmuş ve dünyanın yorumlanmasında bir düzen teşkil etmiştir. Birey anlam ve düzen arayışında olan bir varlıktır.

Bireysel dindarlığın açıklanması bir anlam arayışı olarak sorgulanarak eleştirilmiştir. Argüman diin bilişsel ve entelektüel anlaşılmasına dayanmaktadır. Fakat Weber anlam arayışı ihtiyacının hem entelektüel, hem de duygusal yönleri bulunduğunu tartışır. Anlam arayışı ihtiyacı bireylerin çeşitli acı ve şeytani durumlarla karşılaştıklarındaki durumlarından bile daha önemlidir. Kazalar, acı çekmeler, kötülük ve adaletsizlikler ya da ölüm örneklerinde olduğu gibi meşruiyetin bir biçimi, yani kavram bu hayatta ya da gelecek hayatta kendilerinin acılarını telafi edebilecek güzel ve masum insanlar kavramıdır. Diğer meşrulaştırma biçimi güçlü ve adaletsizlerin bu davranışlarından ötürü ceza alacağı şeklindedir.[134]

[132] Furseth ve Repstad, s.215.
[133] A.g.e., s.217.
[134] A.g.e., s.219.

Dinin hem anlam, hem de bağlılık arayışı olarak anlaşılmış olması gerektiği yaygın bir tartışmadır. Meredith McGuire din sosyolojisine girişinde, anlam ve ait olma faktörlerini insanların niçin dindar olduklarını anlama gayreti içinde eşit faktörler olarak görülmesi gerektiğini önermektedir. İnsanlar yalnızca anlamlı olan şeyi bulmaya çalışmakta, aynı zamanda bir topluluk ve bağlılık aramaktadır. Bir kişi yalnız başına tanrıyı bulmaya ve ayakta durmaya çalışabilir, diğer kişi ise ideolojik içeriğe çok fazla dikkat etmeksizin dini topluluktan hoşlanabilir. Fakat bu iki tezahür yakın biçimde birbirine karışma eğiliminde birbirini itmektedir. Eğer insanlar yaygın bir inancı paylaşırsa sıklıkla onu çekici bulacaklardır. Onlar bu inancı kendileri gibi düşünen insanlar için de çekici bulacaklardır. Bu ait olma duygusu dini dünyanın güvenirliğini güçlendirecektir.[135]

3.2 Sekülerleşme ve Yeni Din Teorileri

Din ve sekülerleşme ilişkileri hakkında sosyologlar arasında üç paradigma vardır: İlki, klasik pozitivist ve evrimci paradigma olup dunyanın giderek sekülerleeceğini ve dinin etkisinin ortadan kalkacağı öngörüşüdür. İkincisi ise, yeni paradigma olarak bilinen, birincinin tam tersine dünyanın giderek dindarlaştığı ve sekülerizmin marjinallştiği fikridir. Üçüncüsü, diyalektik ve eşzamanlı var oluş ya da mücadele paradigması olarak bilinen, din ve sekülerleşmenin birlikte var olacağı ve birbirini etkileyeceği, dönüştüreceği görüşüdür. Deneysel kanıtlar birinci paradigmanın büyük ölçüde geçersizliğini ispatlamış bulunmaktadır. Sonraki iki paradigma ise büyük ölçüde geçerliliğini korumakta ve tartışma konusu olmaya devam etmektedir.[136] Bu paradigmalar çerçevesinde sekülerleşme konusunu kısa bir şekilde ele alacağız.

3.2.1 Sekülerleşme Kavramı

Sekülerleşme kavramının tarihi on yedinci yüzyılın ortalarına kadar uzanmaktadır. Voltaire (1694-1778) mevcut teistik inançlara karşı kendisini deist olarak ifade etmiştir. Böylelikle o, katolisizmin inanç ilkelerine ve dini zihniyetine karşı cephe almıştır. Materyalist figürlere sahip olmamakla birlikte, Voltaire, dinin sonunun geldiğine inanmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında sekülerizmin kurucularının sayısı artmıştır. Sosyolojinin kurucusu ve isim babası sayılan Comte (1852) ve Spenser (1874), gelecek zamanların dinler tarafından değil, sosyal bilimler tarafından kurulacağını iddia etmişlerdir. Marx (1844), kitlelerin sahip

[135] Furseth ve Repstad, s.220.
[136] Zeki Arslantürk ve Niyazi Akyüz, **Din Sosyolojisi II Sosyal Dinamik Bünye Analizleri,** İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2015, s.370.

oldukları gerçek bilince sahip olacaklarını ve sınıf bilincinin yerini almış yanlış bilinçliliğin bir devrimle ortadan kalkacağını ileri sürmüştür.[137]

Sekülerleşme tezi, sekülerleşmenin ekonomik ve kültürel modernleşmenin yükselişinin kaçınılmaz bir özelliği olduğunu ileri sürer. Bu teze göre modern bilim, dinin toplumsal kurumlar üzerindeki etkisini kaybetmesini ve insanların bireyselleşmesini getirmiştir. Dolayısıyla, sekülerleşme, Weber'in toplumun rasyonelleşme kavramıyla ifade etmeye çalştığı olgunun bir ölçüsü olarak kullanılmakta ve yine onun deyimiyle "dünyanın büyüden arınması" anlamına gelmektedir. Dünyanın arınması, temizlenmesi ise, kurtuluş aracı olarak rasyonelliğin artışına paralel olarak büyünün dışarıda bırakılması demektir. Anlaşılan sekülerlik sadece epistemolojik ve sosyolojik bir kavram olmanın ötesinde özünde ontolojik, kozmolojik ve teolojik unsurlar da içermektedir. Sekülerleşme sürecinin başlangıcı doğaya bakışla ilgilidir. Nitekim, Weber "dünyanın büyüsünün bozulması" kavramıyla tanrıların, animistik ruhların, büyü ve tılsımın doğadan kovulmasını, kısaca doğanın dinî içerikten arındırılmasını anlamaktadır. Sonuç olarak, sekülerizm dönemindeki bir insan doğayı ilahî bir varlık olarak değil, istek ve ihtiyaçlarına göre serbestçe tasarrufta bulunabileceği bir alan olarak görmektedir.[138]

Aydınlanma'ya kadar uzanabilecek sekülerleşme teorisinin ana teması, "modernleşme ile hem toplumsal seviyede hem de bireyin zihninde(bilincinde) din gerileyecektir" iddiası olmuştur. Fakat zaman bu temel fikrin yanlış olduğunu ortaya koymuştur. Modernleşmenin bazı bakımlardan sekülerleşmeye sebep olduğu, hatta bazı coğrafyalarda bunun daha fazla hissedildiği doğrudur. Ancak, modernleşmenin sekülerleşme karşıtı birçok güçlü hareketi doğurduğu da ortadadır. Ayrıca toplumsal seviyedeki sekülerleşmenin mutlaka bireysel bilinç seviyesinde de gerçekleşmesi gibi bir zorunluluk söz konusu değildir.[139] Din sosyolojisi için Amerika'daki seküler eğilimli Chicago Üniversitesinin varlığı, İran'ın Kum şehrindeki medreselerin varlığından daha ilginç bir konu olmalıdır. Bir başka ifade ile, söz konusu edilip sorgulanan hadise, yani fundamentalizm veya dinî hareketlerin varlığı, ancak insanın tecrübesinde geçmişten beri var olan dinin yerinin devam ettiğini göstermektedir; onun için burada şaşılacak bir durum söz konusu değildir.[140]

---

[137] Mehmet Akgül, "Modernlik-Modernleşme, Postmodernlik, Sekülerleşme ve Din", Niyazi Akyüz ve İhsan Çapcıoğlu (Ed.), **Din Sosyolojisi El Kitabı** içinde (181-211), 3. Baskı, Ankara: Grafiker Yayınları, 2015, s.202.

[138] M. Ali Kirman, "Sekülerleşme ve Dinin Geleceği", M. Ali Kirman ve İhsan Çapçıoğlu (Ed.), **Sekülerleşme Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar** içinde (339-354), Ankara: Otto Yayınları, 2015, s. 345.

[139] Ali Köse, **Sekülerizm Sorgulanıyor,** İstanbul: Ufuk Yayınevi, 2002, s.14.

[140] A.g.e., s.24.

Sekülerliğin tek bir anlaşılma ve yorumlanma biçimi olmadığı gibi, terimin felsefî, sosyolojik, siyasî ve hukukî olmak üzere dört farklı boyutta ele alınmaktadır. Dolayısıyla, bilginin referansının Tanrısal olmaktan çıkartılıp beşerî-rasyonel temellere oturtulmasına felsefî laiklik; dinin toplumsal hayattaki etkisinin giderek azalması, toplumun büyük ölçüde "sekülerize" olmasına so-syolojik sekülerizm; siyasal iktidarın kaynağının tanrısal değil, dünyevî olmasına da siyasal lâiklik, pozitif hukukun dinî kurallar yerine aklî esaslara dayanmasına ise hukukî laiklik denilmektedir.[141]

Sekülerleşme, kurumsal, toplumsal ve bireysel olmak üzere genel olarak üç kategoride incelenmektedir. Toplumsal sekülerleşme, kamusal alanı kapsamaktadır. Buna göre kamusal alanda dinî ve ahlakî değerler yerine, kurumsal ve cemiet kabulleri geçerli hale gelir. Bireysel alan ile kamysal alan birbirinden farklı boyutlara sahiptir. Bireysel alanda kendi özgür tercihlerini uygulayabilen insan, kamusal alanda bunu yapması söz konusu olamaz. Dolayısıyla, bireysel alan, kamusal alana müdahale etmedikçe özgür kalır. Bireysellik, belirli bir dinî tanımlama ve şekle bağlı olmadan ve de belli bir dinî otoriteye itat etmeden, bireyin kendi arzularıyla oluşan dinî anlayışa sahip olması şeklinde ileri sürülmektedir.[142] Sekülerleşme ile ilgili kullanılan kavramlar şu şekilde sıralanabilir:[143]

> *"Sekülerleşme ile ilgili kullanılan farklı kavramlar arasında "dünyanın büyüden arınması", "kurumsal farklılaşma ve ayrımlaşma", "özerkleşme", "rasyonelleşme", "göreceleşme", "bu dünyaya ait olma", "inanmama", "kilise dindarlığının çöküşü", "kilisesizleşme", "brikolaj", "Aydınlanma miti" gibi bazı kavramlar sayılabilir. Bu konuda bir çalışma yapan Larry Shıner, sekülerleşme kavramının altı değişik anlamda kullanıldığını belirtmektedir: "dinin gerilemesi", "bu dünyaya uyma", "toplumun dinle ilgisini kesmesi", "dini inanç ve kurumların yer değiştirmesi", "dünyanın kutsallıktan arındırılması", "kutsal bir toplumdan seküler bir topluma geçiş". Her ne kadar farklı kavramlarla birlikte anılsa da sekülerleşme paradigmasının merkezinde üç kavram yer almaktadır. Bunlar "rasyonalleşme", "farklılaşma", ve "bu dünyaya ait olma".*

Nietzche'nin Tanrının ölümünü ilan etmesinden bu yana bir asırdan fazla bir zaman geçmiştir. "Dine karşı artan bir inançsızlığın olduğu" şeklinde sözde bir olguya atıf yapan bu öngörü, söz konusu olgu karşısında sevinenler ve üzülenler tarafından geniş ölçüde kabul görmüştür. Ancak, 20. yüzyılın sonlarına doğru bu sözde olgu hakkında kuşku duyulmaya

[141] Ramazan Biçer, **Küreselleşen Çağda İslam,** İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2010, s.140.
[142] A.g.e., s.166.
[143] M. Ali Kirman, "Sekülerleşme ve Dinin Geleceği", s. 344.

başlamıştır. Ve gelinen noktada ise, dünyanın birçok yerinde dinî inançla ilgili gerçek bir patlama olduğu bir gerçekliktir.[144]

Wilson'ın verdiği en ünlü tanıma göre, "sekülerleşme, dini düşünce, pratik ve dini kurumların toplumsal önemlerini kaybetmesidir". Burada, dinin, bir birey için önemini kaybedeceği iddia edilmemektedir. Bireyler ya da gruplar için din, tabii ki, hayatlarında en güçlü ve belki de en önemli faktör olarak kalabilir. Ancak bu, "insanların kiliseye gidip gitmediğine bakılmaksızın" herkes için geçerli değildir. Yani, Wilson'ın anlayışında, sekülerleşme sürecinde din, tüm tezahürleriyle ortadan kalkmaz; yalnızca toplumun işleyişi ve bu toplumsal kurumların üyeleri dine bağlılığını kaybeder.[145] Berger de buna benzer olarak "sekülerleşme, toplum sektörlerinin ve kültürün dini kurumların ve sembollerin kontrolünden çıkmasıdır" demştir.[146] Roof, Amerikan dinindeki değişimi şu şekilde değerlendirmiştir: "Dinî durum bugün dışsaldan ziyade içsel, kurumsaldan ziyade bireysel, aklîden ziyade tecrübî, kamusaldan ziyade özeldir".[147]

3.2.2 Yeniden Kutsallaşma

Dinin toplum hayatından geri çekildiğini ileri süren eski paradigmaya meydan okuma olarak yeni araştırmalar yapılmaktadır. Davie, yeniden kutsallaşma başlıklı makalesinde dünyanın yeniden kutsallaşmakta oluğunu şu bilgilerle izah etmektedir: "Dinin sistematik incelenmesinin hâlâ emekleme evresinde olduğu ve –mevcut rejimin tutumuna bakılırsa – etkili olmasının da her zaman kolay olmadığı hatırlandığında, benzer bir durum şimdi Çin'de de olabilir gibi gözüküyor. Bununla birlikte şu istatistik, olmakta olanın önemini tasvir eder. Pew Küresel Tutumlar Projesi 2006 anketine göre, Çin halkının %31'i, hayatlarında dinin hiç önemli olmadığını söyleyen %11 ile karşılaştırıldığında, dinin ya çok veya bir ölçüde önemli olduğunu düşünmektedir. Bir nüfusun üçte biri normalde dikkate alınmaya değer bir unsurdur. Bununla birlikte Çin nüfusunun üçte biri, çok büyük –Avrupa'nın tüm nüfusuna aşağı yukarı denk-sayıda insan demektir. Daha önemlisi, Çin'de, tıpkı gelişmekte olan dünyanın birçok yerinde olduğu gibi, dine-Hristiyanlık dâhil- yönelenlerin orta sınıflar (şehirli, eğitimli ve ülkelerinin ekonomik gelişmesiyle ciddi bir şekilde ilgilenenler) olması gerçeğidir. Üstelik bunlar saldırgan bir seküler kültürel devrimle harap olmuş bir bağlamda ortaya çıkıyorlar. Bu,

---

[144] Peter L. Berger, "Sekülerleşme Yanlışlandı", M. Ali Kirman(çev.), M. Ali Kirman ve İhsan Çapçıoğlu (Ed.), **Sekülerleşme Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar** içinde (223-234), Ankara: Otto Yayınları, 2015, s.223.

[145] Узланер Дмитрий Александрович, "Становление неоклассической модели секуляризации в западной социологии религии второй половины XX в", **Религиоведение,** S.2, Благовещенск, 2008, (ss. 135-148), s.142.

[146] Peter L. Berger, **The Social Reality of Religion**, London: Faber And Faber Limited, 1969, s.107.

[147] Steve Bruce, "Gereksiz Bir Fikir Değişikliği: Berger ve Sekülerleşme", M.Ali Kirman (çev.), M. Ali Kirman ve İhsan Çapçıoğlu (Ed.), **Sekülerleşme Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar** içinde (235-253), Ankara: Otto Yayınları, 2015, s.239.

neredeyse hayal bile edilemeyecek ölçüde bir yeniden kutsallaşmadır".[148] Öte yandan sekülerleşme teorisini yeniden düşünmeyi ileri süren araştırmacılar ise, sekülerleşmenin, bütünüyle rasyonel bir toplum içinde dinin gerilemesi değil; fakat dindarlık formlarının genel bir yeniden şekillenmesi olduğunu dile getirmektedirler.[149]

Thomas Hobbes'a göre; "Din, insan doğasından hiçbir zaman kaldırılamaz. Dini ortadan kaldırmaya yönelik bir girişim, yalnızca eski dinlerden yeni dinlerin doğmasına yol açacaktır ve bu işe kalkışanlar da saygınlık kazanmak isteyen türden kişiler olacaktır".[150] Yapılan araştırmalarda Amerikan Üniversitesinin öğrencilerinin cevaplarına göre, din şöyle şekillenmiştir: "Tüketici konumundaki dindarların beklentilerini karşılamaya programlanmış bir din; İnançlar ve akideler açısından erozyona uğrayıp muğlaklaşmış bir din; Kişinin psikolojik sorunlarında terapi işlevi gören bir din; ve nihayet aile ve komşuluğun özel dünyalarında birleştirici bir sembol olarak din".[151]

Greetz'e göre din, bireylere hem hayat tarzı/dünya görüşü hem de bir yaşam biçimi sunarak yaşamı anlamlı kılar ve bireylerin hayatına anlam vermekle kalmayıp toplumda istikrar sağlar.[152] Berger'e göre, sekülerlik, başlangıçta aynı zamanda bir gerçeklik anlayışı değil, sadece bir hayat tarzı vermeye çalışır. İnsanları ikna edici bir gerçeklik verememesi sebebiyle, seküler kültürün sunduğu hayat tarzı başarısız kalır. Greetz'e göre seküler kültür veya pratik akıl, anlamlılığa yönelen en şiddetli tehditleri ve tehlikeleri karşılama çabasında başarısız kalır. Böylece, onun yerini bir din yada bir kültürel sistem alır.[153]

A.V. Eriomin "Religion Evolution in Globalization Context" adlı makalesinde yeni yüzyılda yeni bir dinin ortaya çıktığını ileri sürer: "Yeni Yüzyılın Dini" tanımı farklı inançları, mistik uygulamaları, gizli öğretileri vb. kapsayan bir bütündür. Yeni dinin inananları çeşitli algıları ve dini uygulamaları kabul etmektedirler. Bu inançta en üst aydınlar olarak İsa, Buda ve Muhammed'in temsilciliği, onların getirdiği kavramlar, yoga uygulaması, ruhların göçüne inanç, meleklerin ve iblislerin varlığı, evrensel birlik, kozmik enerji vb. bir araya getirilmektedir. Tıp ve psikolojik uygulamalarla yakından ilişkili olan bu fikirler, siyaset ve ekonomi alanına da girmektedir. Bu öğretinin özellikleri şu şekilde sıralanabilir: bu yeni dinin özünü tam olarak kaç doktrinin oluşturduğunu söylemek imkansızdır. Onda hiçbir dogma ve yetkili olmamaktadır. Varlığın merkezi olarak tanınan insan rahat bir yaşam için

[148] Grace Davie, "Yeniden Kutsallaşma", M. Ali Kirman(çev.), M. Ali Kirman ve İhsan Çapçıoğlu (Ed.), **Sekülerleşme Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar** içinde (253-276), Ankara: Otto Yayınları, 2015, s.262.
[149] Daniele Hervieu-Leger, "Sekülerleşme, Gelenek ve Dindarlığın Yeni Şekilleri: Bazı Teorik Öneriler", Halil Aydınalp (çev.), M. Ali Kirman ve İhsan Çapçıoğlu (Ed.), **Sekülerleşme Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar** içinde (323-339), Ankara: Otto Yayınları, 2015, s.326.
[150] Nicholas Wade, **İnanç İçgüdüsü**, Müge Sözen (çev.), İstanbul: Say Yayınları, 2012, s.357.
[151] Adil Çiftçi, **Din Sosyolojisi ve Modernlik**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016. s.172.
[152] A.g.e., ss.185-190.
[153] A.g.e., s.191.

ihtiyaç duyduğu şeyleri seçer. Önemli olan, bu dinin tüm mensuplarının daha yüksek bir zekanın varlığına inanmasıdır. Dünyada etnik ve mezhep bakımından tüm sınırları silinmiş yeni bir "din" ortaya çıkmaktadır.[154]

Ali Kirman'ın ifadesiyle, dinin yeni ve modern şartlara uyarlama girişimlerinin bir taraftan dinin önemin kaybolması, sekülerizmin zaferi gibi görünürse de, aslında dini modern dünyada yeniden üretmenin ve yaşatmanın bir aracı olmaktadır. Dolayısıyla, sekülerleşme ve din ilişkisi tek faktore bağlı açıklanamayacak kadar karmaşıktır. Bir diğer ifadeyle, din ve sekülerleşme arasında ilişki birinin diğerine karşı açık bir üstünlük elde edemeyeceği şekilde son derece girift bir görünüm sergilemektedir. Anlaşılan toplumsal ve bireysel hayat ne tamamen dine yönelecek ne de dini devre dışı bırakarak sürdürülebilmektedir.[155] Sonuç olarak John Bird'in sekülerleşme konusunu tartıştıktan sonra verdiği tablo Tablo-9'de gösterilmektedir.[156]

Tablo 7: John Bird'in Sekülerleşme Tezi Özeti

	Destekleyenler	**Karşı çıkanlar**
1. Sosyologlar	Wilson, Bruce, Davie	Hamilton, Martin, Stark ve Bainbridge
2. Sekülerleşme ve Modernite	Modernite dine zarar verir.	Postmodernite dinin tarafındadır
3. Sekülerleşme yönü	Sekülerleşme tek yönlü bir süreçtir.	Sekülerleşme döngüsel bir süreçtir.
4. Geçmişin görünümü	Geçmiş çok daha dindardı.	Geçmiş dindar değildi.
5. Sekülerleşme ve Batı	Batılı toplumlara vurgu yaparlar.	Dünya dinlerini/ toplumlarını vurgularlar.
6. Sekülerleşme ve YDH	YDH,lar hafifletilmiş dinlerdir.	YDH,lar dinlerin yerine geçer.
7. İnanama ve ait olma	İnanç pratikten ayrılmışsa daha az önemlidir.	İnanç kendi özünde önemlidir.
8. Sekülerleşme ve mistik	Dinin büyüden arındırılması	Dünyanın yeniden büyülenmesi

Kaynak: John Bird, Din Sosyolojisi Nedir, Abdulvahap Taştan ve M.Derviş Dereli (çev.), İstanbul: Lotus Yayınevi, s.121.

[154] Ерёмин, А.В. «Эволюция Религии в Контексте Глобализации», **Ярославский Педагогический Вестник,** Том I, №1, 2013, s.56.
[155] M. Ali Kirman, Sekülerleşme ve Dinin Geleceği, s.354.
[156] John Bird, **Din Sosyolojisi Nedir,** Abdulvahap Taştan ve M.Derviş Dereli (çev.), İstanbul: Lotus Yayınevi, ss.121-122.

3.2.3 Yeni Dini Hareketler (YDH)

Sekülerleşmede manevi ihtiyaçlarını karşılayamayan insan huzuru içki, madde bağımlılığı ve cinsel ilişkide aramaya başlar. Hıristiyan değerlerin sekülerleşmesi ve erozyonu, küreselleşmenin gelişimini etkileyen ve kültürel temeli haline gelen kitle kültürü tarafından da desteklenmektedir. Bu özellik O. Spengler tarafından "Avrupa'nın Gerilemesi" adlı kitabında toplumların ahlak ve manevî değerlerden yoksun, para merkezli uygarlık evresine girdiği belirtilmiştir. O. Spengler, "manevi temellerin ölümüyle birlikte, kültürün de yok olduğu birçok medeniyet görülmüştür" demektedir. İnsanlar manevi boşluğu gidermek için geleneksel dinlere yönelir ancak, geleneksel dinler bu dönemin şartlarına ve sorunlarına cevap veremez. Bu nedenle, yeni dinî akımlara ihtiyaç ortaya çıkmıştır. Bu eğilimi ünlü fütürolog A.Toffler, "manevi mal piyasası" olarak nitelendirmektedir.[157]

Kısaca, sekülerleşme isanların dini özlemini söndüremediğinden, insanlar, tarikatlarda yeni arayışlara girmiştir. Kiliseyi hükümsüz gören ve akıldışı tefsirleri reddenen modern insanlar, yeni öğretilere inanmaya başlamışlardır. İşte burada, "post-modern" kavramı ortaya çıkmıştır. Modernleşme ile din reddedilirken, post-modernleşme ile dinin reddi reddedilmiştir.[158]

Küresel bir toplumda bireyler, pek çok kültüre ait inançlardan birini seçme hakkına sahip olmakla birlikte, yapmış olduğu tercihini uygulama imkânına da sahip olmaktadır. Bu değişimler dini inanç, pratik ve dinlerin örgütlenme biçimlerini etkilemektedir.[159] Sekülerleşme tezine karşı bir argüman olarak tartışılmakta olan yeni dini hareketler 20.yüzyılın ikinci yarısında gündeme gelmeye başlamıştır.

"Yeni dini hareketler" kavramı kimi zaman yeni dini organizasyonlar, alternatif dini hareketler, marjinal hareketler veya -olumsuz ve aşağılayıcı anlam atfetmek için- kült terimleri kullanılarak ifade edilen ayrım yapılması oldukça zor olan dini yapıların kimliğini belirginleştirmek için kullanılıştır. Son yılarda yükselen maneviyat arayışlarını ifade etmek için sosyal bilimciler tarafından kullanılan YDH kavramı, 1960'larda Batı'da ortaya çıkarak 1970'lerde önem kazanmış ve 1980'lerde durağanlaşmıştır.[160] Ancak son zamanlarda önem kazanan yeni dini hareketlerle ilgili yapılan tanımlamalar genel olarak dinî çevrelerin yapmış olduğu "teolojik tanımlar" ve akademisyenler tarafından yapılan "bilimsel tanımlamalar" şeklinde iki ana başlık altında toplanmaktadır.

---

[157] Ерёмин, A.B. s.56.

[158] Ali Refat Özkan, "Yeni Dini Hareketlerin Ortaya Çıkış Sebepleri ve Temel Karakteristikleri", Süleyman Turan ve Faruk Sancar (Ed.), **Yeni Dini Hareketler** içinde (27-46), İstanbul: Açılım Kitap, 2014, s.31.

[159] Bird, s.82.

[160] Özlem Uluç, **Yeni Dini Hareketler,** İstanbul: Yarın Yayınları, 2013, s.105.

Teolojik tanımlamalar: "YDH'in toplumda yaygın bir kabul gören ve kurumsallaşan yerleşik dinlerin veya inançların dışında kalan heteredoks inançlar olduğu şeklinde değerlendirmeler içermektedir".[161] Akademik tanımlamalara örnek olarak, Eileen Barker'in tanımı ise, "Çoğu 1950'lerden sonra ortaya çıkan, 1970'lerden itibaren de yaygın bir ilgi görmeye başlayan ve söylemlerinde çoşkun bir dinî, ruhî ve felsefî yaşantı vaat eden birbirinden farklı oluşumları ifade etmek için kullanılmıştır". M.Ali Kirman, sade bir ifade ile söz konusu hareketleri dinî duyguların yeni ifade biçimleri olarak nitelemekte ve yapı ve dış görünüm olarak ele alındığında ise, YDH'i çağdaş dünyadaki özel ve kamusal alanlar arasındaki sınırları kaldırma sebebi olarak kavramsallaştırmanın mümkün olduğunu belirtmektedir.[162]

1950'li yıllardan sonra ortaya çıkan YDH'lerin çoğunun hedef kitlesi gençler olduğu için bu hareketler "gençlik dinleri" olarak da tanımlanmaktadır. "Gençlik dinleri" ifadesi ilk defa 1974 yılında kullanılmaya başlamıştır. 15-25 yaş arasındaki insanları hedef alan "gençlik dinleri" ya da "genşlik hareketleri" nin basilica örnekleri New Age, Satanizm, Moonculuk, Osho Hareketleri vs.dir.[163]

YDH, söylemleri veya temsil ettikleri dini konum bakımından çeşitli şekillerde gruplandırılmaktadır. Örneğin, Wallis, bu akımların dünyaya bakışlarıyla ilgili dünyayı reddedenler, dünyayı tasdik edenler ve dünya ile uzlaşanlar şeklinde üç kısımda değerlendirmektedir. Dünyayı reddeden gruplar diğerlerine gore belirgin bir şekilde dindardırlar (Hare Krişna ve Moonculuk). Dünyayı tasdik eden gruplar, geleneksel olarak dinle özdeşleşen özelliklerin bir çoğuna sahip değillerdir. Dünya ile bağlarını koparmadan insanlara fiziki, zihni ve ruhi potansiyellerini açma ve kullanma tekniklerini öğretme iddiasındadırlar (Transcendental Meditatıon ve Nichiren Shoshu). Dünya ile uzlaşan hareketler ise manevi ve dünyevi olan arasında bir ayırım yaparlar. Çağımızın insanının manevi dünyasında bir eksiklik olduğu kanaatindedirler (Neo-Pentecostalism veya Charismatic Reneval Movement).[164] YDH olgusunun oldukça geniş tartışması, arka planı, tipleri, faaliyetlerinin uzun tartışmayı gerektirdiğinde bunların hepsine yer vermeden bu alt başlık burada sonuçlandırılacaktır. Ancak belirtilmesi gereken bir husus, bu hareketlerin küresel anlamda yayıldığı bir gerçekliktir ve bazılarının faaliyetleri Kırgızistan'da da gerçekleşmektedir.

[161] M. Ali Kirman, **Yeni Dinî Hareketler Sosyolojisi,** Ankara: Birleşik Yayınevi, 2010, s.49.
[162] A.g.e., s.54.
[163] Özkan, s.27.
[164] Ali Köse, **Milenyum Tarikatları Batı'da Yeni Dini Akımlar,** İstanbul: Truva Yayınları, 2006, ss.23-24.

3.2.4 Yeni Din Teorileri

Modernleşme ile din reddedilirken, postmodernleşme ile dinin reddi reddedildiği ileri sürülmüştür. Din sosyolojisinde dinin toplumsal hayattaki işlevini kaybettiğiyle ilgili sekülerleşme tartışmalarının devamında postmodern toplumda dinin yeni forma büründüğü ya da geleneksel dinden farklı olarak yeni şekil kazanan din hakkında yeni din teorileri geliştirilmiştir. Yeni din teorileri alt başlıklar halinde aşağıda sıralanmıştır.

3.2.4.1 Görünmeyen Din

Din sosyolojisinin önemli konusu modern toplumda dinin yerinin belirlenmesiyle ilgili, dinin tolum hayatından geriye çekildiği (sekülerleşme), bu teorinin tam tersi olarak "dünyanın hiç olmadığı kadar dindarlaştığı" görüşü ve bunların dışında dinin yeni şekiller kazandığı görüşleri ileri sürülmektedir. Bunlardan birisi Luckmann, "Görünmeyen Din" eserinde dinin bireyin ve toplumun hayatndaki yeri ile ilgili yeni bir görüş ileri sürmektedir. Luckman'a göre, modern toplumda geleneksel dinin marjinalliği, birbriyle bağlantılı ve sosylojinin cevaplaması gereken iki farklı teorik sorun getirir: İlki, geleneksel kilise dininin modern toplumdaki etkinliğinin azalmasının sebeplerini teşhis etme ve genel sosyolojik teori ile uyumlu olarak bu azalma sürecine bir açıklama getirme zorunluluğu. İkincisi, modern toplumda geleneksel kilise dininin yerini alan bir şeyin din diye adlandırılp adlandırılamayacağını sorma zorunluluğu.[165]

Luckmann'ın "görünmyen din" yaklaşımı, aslında birey-toplum etkileşimi, modern toplumsal sistemde bireyin toplumla ilişkilerinin biçimi, bireyin topluma uyma süreci, yani sosyalleşme ile doğrudan bağlantılıdır. Çünkü bireyin topluma katılması, toplumda bireyin yeri konusu, modern toplumda dinin aldığı durumu anlama ve açıklamada temel zemini oluşturmaktadır.[166] Modern sanayi toplumlarında dinin yeriyle ilgili son dönem sosyologlarınca yapılan kilise yönelimli araştırmalar, çağdaş dünyanın gittikçe artan bir şekilde daha az dini hale geldiği ve modern bireyin anlamını kaybettiğini ispatlama çabasında görünmektedirler. Luckmann, bu araştırmaların modern toplumda dinin yok olmaya doğru gittiğiyle ilgili ulaştığı hükmü, araştırmacıların dini kurumsal yapıdan ibaret görme önyargılarından kaynaklandığını ileri sürerek eleştirmiştir.[167]

Luckmann için dini kurumlar değil dinî kurumların temelini oluşturan fenomenler evrenseldir. Fenomenler, yani bireysel ve toplumsal düzenin ilişkilerinde tüm toplumlarda benzeri fonksiyonlar icra eden anlamlar evrenseldir.[168] Modern dönemde din kurumsal

[165] Luckmann, s.8.
[166] A.g.e., s.9.
[167] A.g.e., s.34.
[168] A.g.e., s.31.

olmaktan çok bireysel ve görünür olmaktan çok görünmeyen bir dindir.[169] Çağdaş şehir ve tüketim toplumunda bireyselcilik, görünmeyen bir dinin bileşkeleri olan aşkınlık ve kutsallık öğelerini de içermektedir. Çağdaş bireyselciliğin bu temaları kendi kendini ifade ve gerçekleştirme yoluyla bireysel özerkliğin aranmasıdır. O, bireyin deneyim ve ifade üzerine yaptığı bu vurguyu, sosyal hareketlilik, başarı güdüsü, cinsellik ve modern ailenin özelleşen dünyası ile birleştirdi. Böyle bir din teorisi, netice itibariyle yerleşik dünyevileşme görüşlerine önemli bir meydan okumayı içeriyor.[170]

3.2.4.2 Sivil Din

Sivil din kavramını Robert Bellah, "Amerikada Sivil Din" makalesinde kuruluş ve toplumu birleştiren bir din olarak incelemektedir. Sivil din, kavramını ilk olarak Rousseau (1712-1778) kullanmıştır. O, "Toplumsal Sözleşme"sinin VIII. bölümünde, dini toplumla ilişkili olarak üçe ayırmıştır. Bunlar bir insanın dini, bir vatandaşın dini ve bir rahibin dini şeklindedir. İlk din, insanın tapınaksız ve ayinsiz, sadece Tanrıya inanmasıdır. Bu basit ve saf bir dindir. İkincisi, bir vatandaşın dini olarak tanrısını ve yasalarını, dogmalarını kendi içinde yaratır. Burada kanunların öngördüğü kendi dogmalarına, ritüellerine sadık olan tek ulusun dışında onun için her şey yanlış, yabancı, barbar bir şeydir. Üçüncüsü ise, rahibin dinidir, bu bir vatandaş olmakla, rahip olma yükümlülükleri çatışabilir. Rousseau'nun burada sunduğu vatandaş dini, sivil din, bugünün toplum bilimcileri için önemli bir tartışma konusu olmuştur.[171]

Rousseau, dini insanları öteki dünyada mutuluğa ulaştıracak bir hedef değil, bu dünyada bir toplum içinde düzeni ve birliği sağlayacak araç olarak gördüğü söylenmektedir. Ona göre, "Hiç bir devlet, temelinde din olmaksızın kurulmamış ve varlığını sürdürmemiştir".[172] Rousseau toplumun düzenini bozanların önüne geçmek için radikal tedbirlere de başvurulabilir. En radikal olarak kabul edilen tedbir ölüm cezasıdır. Ölüm cezası, toplumsal ahengin korunmasına ve sağlanmasına yardımcı olur ve toplumu daha büyük felaketlerden koruduğundan dolayı insanlık dışı değildir. Genel olarak cezanın, özel olarak ölüm cezasının ritüellsel bir boyutu vardır. Ritüeller ise toplumun birliğini sağlaması bakımından önemli unsurlardır.[173]

Emilio Gentile'ye göre: "Sivil din (civil religion), bir dereceye kadar, bireysel özgülüklerle ve öteki ideoljilerle birlikte aşamaya müsaittir ve kendine muhalif dünya

[169] Ali Coşkun, **Sosyal Değişme ve Dinî Normlar,** İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016, s.112.
[170] A.g.e., s.122.
[171] Robert Bellah, **Beyond Belief Essay on Religion in a Post-Traditional World,** New York:Harper and Row Publishers, 1970, ss.172-173.
[172] Kemal Ataman, **Ulus Olmanın Kutsal Temeli: Sivil Din,** Ankara: Sentez Yayıncılık, 2014, ss.22-23.
[173] A.g.e., s.34.

görüşlerinin varlığına, kendi sistemini tehdit etmediği sürece, müsamaha gösterilir. Böyle bir dinin temsilcisi olarak Amerikan sivil dini örnek olarak verilebilir".[174] Amerikan sivil dini, ne de yerel halkın dininin yerine geçmek ister, ne de ondan tamamen ayrı yer alır. Geleneksel dinden beslenerek, aydınlanma unsurlarını içererek inananlarına/vatandaşlarına aşkın gayeler sunar ve ülkenin dinî, siyasî ve millî menfaatleri uğruna çalışmayı ibadet/görev bilmelerini sağlar.[175] Amerika kurucu babaların, Bağımsızlık Bildirgesi ve Amerikan Anayasasının'nın kaleme alınmasında veya tüm önemli tarihî konuşmalarda ortak sayılabilecek dinî bir dil kulanmışlardır. Bağımsızlık Bildirgesinde, tüm vatandaşları ya da tüm insanlığı kapsayıcı ve her dindarın zihninde kendi dininin tanrı fikrini çağrıştarabilecek "Yasanın doğası ve Doğanın Tanrısı", "Yaratıcı", "Mutlak Hakim" ve "Esirgeyici Tanrı" ifadelerine dört yerde vurgulanmıştır.[176]

Bellah, Amerikan başkanlarından D.D.Eisenhower'un: "Derinden hissedilmeyen dinî bir inanç üzerine bina edilmedikçe hükümetimzin hiçbir anlamı yoktur-ve bunun [dinî inancın] ne olduğu umrumda değil" ifadesini öne sürerek, Amerikan sivil dininin mensupları olarak Amerikan halkı Tanrı'yı herhangi bir dinin veya mezhebin sınırlı dogmalarıyla izah edilmeyen kültürel bir sembol olarak görmüştür. Amerikan toplumunun dindar bir toplum olduğunu ve halkın büyük çoğunluğu hangi dine ya da mezhebe bağlı olduğuna bakılmaksızın, dinin şu ya da bu formuna inanıp sosyal ve siyasal hayatını ona göre şekilendirdiğini belirtmektedir.[177]

Bellah, makalelerinde Amerikan hayat tarzının ve değerlerinin sivil bir din yarattığını, bu değerlere ve tarza dinî bir anlam yükleyerek göstermeye çalışmaktadır.Bu değerlerden biri, başkanların konuşmalarında Tanrı kavramına yapılan ısrarlı vurgudur.[178] "Amerikan tarzı hayatı bir din olarak telakki etmesinin bir nedeni de cumhuriyet değererine ve erdemlerine yüklediği dinî anlamdır. Buna göre kardeşlik, adalet, görev duygusu ve hurriyet gibi değerlerin dinî bir niteliği vardır." Bu değerleri korumak, hem ülke içinde hem de dünya genelinde sağlamak Amerikanın hem özelliği ve görevi olduğunu ve bu görev için Tanrı Amerika devletini seçtiği inancını taşımaktadırlar. Zira bu durumu Woodrow Wilson'ın 1917 yılındaki konuşmasında ifade etmiştir: "kendimiz için talep ettiğimiz her şeyi başkalar için de aynı derecede talep etmekteyiz- adalet, hurriyet, eşitlik gibi...". Böylece Tanrı tarafından seçilmiş, en iyi dünya lideri devlet yalnız Amerikadır anlayışını başkanlar konuşmalarında vurguyla belirtmektedirler. Obama Amerika'yı müstesna kılan şeyin, Tanrı'nın her insana

[174] Ataman, s.54.
[175] A.g.e., s.60.
[176] Robert Bellah, **Beyond Belief Essay on Religion in a Post-Traditional World**, ss.173-174.
[177] Ataman, s.66.
[178] A.g.e., s.87.

bahşettiği ve Bağımsızlık Bildirgesi'nde deklare edilen temel insan haklarının mevcudiyeti ve bu ilkelere uyma hususunda gösterdiği hassaiyet olduğunu belirtir. Ancak, bu prensipler deklare edilse ve özü itibariyle hakikatı yansıtsa dahi, her birey için geçerli kılınmadıkça, yönetimlerin bu kurucu metinlerin ruhuna uygun davranmış olamayacağını da ifade etmiştir.[179]

Kısa bir ifade ile, "muhafazakâr bir ideal tipi temsil eden din adamı tipi sivil din teorisi, devletin sembollerini ve devlet otoritesini kutsalla ilintilendirerek statükonun varlığını sürdürmesine yardımcı olur. Peygamberî sivil din tipinin aksine, din adamı sivil din anlayışı, devlet politikalarına eleştirel yaklaşmak bir yana, onlara mihaî meşruiyet zemini hazırlayarak devleti kutsar.[180] "Amerika Birleşik devletleri'nde yasal olarak din ve devletin yaklaşık iki yüzyıldır birbirinden ayrı olduğu doğrudur. Ancak uygulamada bunun tam tersi söz konusudur. Zira Amerikan sivil dini, dinle siyaseti bünyesinde barındırmayı adeta zorunlu kılan bir uygulama alanı sunar. Örneğin kiliseye gitmek tercihe bağlı iken, Amerikan bayrağına saygı duymak zorunludur! Bu anlayışın yerleşmesi için de "görev", "özgürlük", "kurban" vb. temalar kullanılarak vatandaşların nihaî bedeli ödemeleri sağlanmaktadır".[181]

Sonuç olarak, halk dini yada siyasî din, veya Amerikan hayat tarzı, sunulduğu gibi sivil din olarak kavramsallaştırılsa dahi, Amerikan Birleşik Devletleri'ne has din-kültür-siyaset ilişkisinin var olduğu inkar edilemez. Böyle bir etiketin Amerikan toplumu için uygun ve gerekli görülmesi, bu topluma dinî bir anlam verme kaygısından kaynaklanmaktadır. Bu kavramların işaret ettiği anlam dünyası vatanseverlik, özgürlük ya da vatan sevgisinden öte bir ideale işaret etmektedir.

3.2.4.3 Örtük Din

Örtük din için genellikle üç tanım kullanılır: İlk tanıım, "Bağlılık"(lar), bağlanmanın, bilinçaltı veya bilinç öncesi, ya da bilinçdışı veya bilinç düzeyinde, ya da (aşkınlığın öz-bilinci diye kavramlaştırılırsa) öz-bilinç veya bilinç-üstü düzeyde olabileceğini varsayar.[182] İkinci, "Bütünleştirici odak". Bu tanımlama dikkati toplumsallığın olası biçimlerinin genişliğine çekerek, birey-içi ve büreyler-arası, ailevi ve küçük grup, cemaatsel ve teşkilatsal, toplumsal ve derneksel, cinsiyetsel ve etnik ve türsel ve kozmik olanı dikkate almaya çağrı yapar. Üçüncüsü ise, "Geniş etkilerle yoğun ilgiler"dir. Bu tanımlama, psikoloji veya sosyal psikoloji ve sosyoloji araştırmasından ziyade din araştırmasına dayanır. Verilerle ilgili olan bir ölçütü ve bütüncül yaklaşımı dengelemede gerekli olan sınırlayıcı ölçüyü vurgular.

[179] Ataman, s.93.
[180] A.g.e., s.106.
[181] A.g.e., s.141.
[182] Edward I. Bailey, **Implicit Religion: in Contemporary Society**, Leuven: Peeters, 2006, ss.8-9.

Kendisi önemsiz olan şey, belki de bir aysbergin ucu ve altta yatan gerçeklerin bir ifşası veya kabzası olabilir.[183]

Örtük din kavramı hakkında da eleştiriler yapılmıştır. Bunlardan biri, pratik bir eleştiridir. "Eğer bu kavramın araştırılması bir kişi ya da grubun neye bağlanmış 'olduğunu' araştırmayı gerektirise, belli bir zamanda, bir kütüphaneci veya kitap satıcısı hangi araştırma malzemesini temin edeceğini veya onların nasıl kataloglanıp raflara yerleştirilmesi gerektiğini nasıl bilebilir?

Soru gerçek olabilir, fakat ne eşsiz ne de üstesinden gelemez boyuttadır. Örtük din, kesin uygulanışı gruptan gruba, kuşaktan kuşağa, hatta bir ferdin hayatında bir zamandan ötekine değişen tek kavram da değildir. İnsanlar önemini sonradan kavradığı şeylerden kendilerini mahrum bırakırsa ve dünya görüşüni ve beklentilerini ne kadar çabuk değiştirdiğini unutacak olursa, kendilerini (diyelim ki 1950'lerde), kriket (veya pinpon) gibi sporların da uluslararası diplomasi konusu olabileceği, çocuk bakımı konusunun politika konusu olacağı, kozmetik cerrahinin tıp konusu olacağı ve sanat galerilerinde çorba kutusu ve yapılmamış yatakların sergileneceği gibi varsayımlarla kafalarını karışık bir halde bulurlar. Olması gerekli ve ciddiye alınması gerekli bu beklenmedik değişimler, insan ruhunun nereye gittiğini araştıran insanbilimlerinin kapasitesine katkı sağlamaktadır.

"Bu konuda en geç kalanlar sadece insanbilimlerinin araştırmakta olduğu konuları peşinen bildiklerini söyleyen din bilimleri olsaydı, durum gerçekten ironik olurdu. Aslında düşünce şekli değişse, bu problemin çözümü pratikte hiç de zor değildir. Sportif cezalarla ilgili nasıl yeni maddeler yayınlanıyorsa, meme imlpantasyonu ve sigara tedavisi gibi konular nasıl tartışılmaya başlanmışsa, sanatın anlamı hangi sanatçı tarafından hangi sanatın 'nasıl' icra edileceğine kadar nasıl genişlemişse, aynı şekilde uygulamalar da daha açık hale gelmiş ve ortak bağlar daha da netleşmiştir."[184]

Örtük din kavramının ortaya koyduğu üç kriter vardır: "Birincisi, dindarlığın derecelerinin ölçülmesidir. İkincisi, özellikle insan davranışlarına niyet izafe etmenin hatasına değinen din çalışmalarının bir prototipini ortaya koymasıdır. Üçüncüsü ise, bu kavramın içine düşebileceği çukurların üstünden atlaması, değişken olması, tartışmalı olması, son derece gelişigüzel olması (örneğin içeride doğal dışarıda belirsiz), ve bu kavramı oluşturan iki kelimenin bir taraftan kutsal ve profan ikiz kutuplarda diğer taraftan kendi aralarında uyumlu olmalarıdır. Bu kavram, elbette öznel yaklaşım gerektirir fakat insan yaklaşımlarının hepsi de

[183] Edward Bailey, "Örtülü Din", Ali Coşkun ve Sinan Yılmaz (çev.), Peter B. Clarke, **Din Sosyolojisi Çağdaş Gelişmeler** içinde (315-339), İhsan Çapcıoğlu (çev.ed.), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2012, s.316.
[184] Bailey, s.322.

insanı daha iyi anlayabilmemiz için gereklidir ve ancak ortaya konulduktan sonra tartışılabilmeleri mümkün olabilir".[185]

Örtük din, maneviyatçı "spiritüalite", dine yönelik ya da dine karşı sekülar eğilimli olmasına rağmen insanların bir fikir üzerinde bağlılıklar oluşturduğu ve toplandığını incelemektedir. Başka bir ifade ile örtük din kavramı, grup dayanışması, örgütsel kurumlar, ritüel davranışlar, grup içi ilişkiler, kozmolojik mitler, var olduğu ileri sürülen ontolojiler, kutsal merkez, çok önemli önderler, şeytani karakterler, kanonikkutsal metinler, inançlar, normlar gibi, "spiritüalite"nin sormak zorunda olmayabileceği pek çok sorunun sorulmasını sağlar. Dolayısıyla, kültür hakkında konuşmak spiritüalitenin, spiritüalite hakkında konuşmak da örtük dine ulaştıracaktır.[186] Kısa, bir ifade ile örtük din teorisi dini ya da din karşıtı olmasına bakılmaksızın insanların davranışlarındaki bağlılıkları dolayısıyla toplumdaki birliği incelemeyi konu edinmektedir.

Örtük din hakkında sürekli ve sistematik çalışmalar 1968'de başlamış, kavramın daha ayrıntılı bir şekilde ele alınması için ilk adım 1978'de artımıştır. Konferans ve yayınlar ile araştırma öğretiler 1998'den itibaren yayınlanmaya başlayan *İmplicit Religion* adlı hakemli dergi sayesinde bir araya gelmiştir. "Bu derginin içeriğinde örtülü din araştırmaları ile ilgili görüş ve yaklaşımlar yer almakta, derginin politikası da bunu desteklemektedir. Bu dergi özellikle seküler hayata ilgi göstermekle birlikte, bir araştırma alanı olmanın yanında bir yaklaşım ve yorumlama (hermenötik) biçimini temsil etmektedir. Bu yüzden, eğer konuya bağlılık gösterirlerse (bu bağlılık bilinçli olsun ya daolmasın ve ne adla belirtilirse belirtilsin), sarih din çalışmalarına da ılımlı yaklaşır. Onun (gizli-olmayan) ajandası, irade sahibi varlıklar olarak insanların daha iyi anlaşılması konusudur. Onun (sarih din konusunda da) yaklaşımı, Dini Araştırmalar çerçevesinde yer alan kategorilerin, 'seküler' davranış da dahil, bu tür davranışların daha iyi anlaşılma sürecine katkı sağlayabileceği düşüncesidir".[187]

3.2.4.4 Dinin Ekonomik Modeli

Dinin ekonomik modeli, yeni dinî hareketlerin 1970'li yıllardan itibaren yaygınlık göstermesi üzerine oluşan dinî çoğulculuğun bir yansıması olarak geliştirilen bir yaklaşım. Din sosyolojisi literatüründe yaklaşık otuz yıllık bir geçmişi olan bu yeni yaklaşım, "dinî ekonomi" veya "dinî pazarlar" modeli olarak adlandırıldığı gibi, daha genel bir ifadeyle "dine ekonomik yaklaşım" ya da kısaca "ekonomik model" veya "rasyonel tercih" olarak da anılmaktadır. Bu yeni yaklaşım, aslında bir tek teori olmayıp, rasyonel seçim teorisi, ihtiyaç temini teorisi ve bunun alt parametreleri olan rekabet, alt-kültürel farklılıklar, sosyal

[185] Bailey, s.326.
[186] A.g.e., s.331.
[187] A.g.e., s.329.

izolyasyon gibi yaklaşımlardan oluşmaktadır. Sekülerleşme teorisine alternatif olarak geliştirilen bu yaklaşımı savunanlar arasında Stephen Warner, Roger Finke, Rodney Stark ve Laurence R. Lannaccone gibi isimler sayılmaktadır. Bu modele karşı yapılan eleştirilerin temelinde, dinin telafi edici olduğu için talep göreceği, aksi takdirde ilgi görmeyeceği düşüncesinin geçerli olamayacağı inancı yatar. Ayrıca dinin rasyonel bir seçime konu olabileceği fikrini çok fazla ciddiye almazlar ve insanların, her zaman kâr zarar maliyeti hesabıyla hareket etmediğini, dine bağlılıkta bazen irrasyonelliklerin devreye girdiğini belirtilmektedir.[188] Dine ekonomik bir gözle bakma ve dinî olguları açıklarken ekonominin kavramlarını kullanma şeklinde kendini gösteren bu yeni yaklaşım tarzı, insanın "homo-economicus" bir varlık olmasından güç almıştır.

Dinin rasyonel seçimi kuramının önermesine göre, "insanlar, bilgi ve anlayışlarının sınırları içinde, ulaşılabilir seçeneklerle kısıtlı, tercihlerinin ve zevklerinin güdümünde rasyonel seçimler yapmaya yönelirler" şeklindedir. Bu yönelimlerle elde edilmesi beklenen ödülleri ölçer biçerler. Ödüller, insanlığın arzu ettiği ve elde etmek için belli maliyetlere katlandığı bir şey olarak tanımlanmaktadır. Bunlar çok genel olduğu gibi, huzur ve mutluluk gibi son derece özel de olabilir. İster genel ister özel olsun, ödüllerin arzı daima sınırlıdır. Bazıları, sözgelimi ölümsüzlük gibi son derece yoğun arzulananlar, bu dünyada elde edilemez. İnsanlar genel ve elde edilmesi zor olan, muhtemelen öbür dünyada veya belki de hiç gerçekleşmeyecek bir bağlamda elde edilebilecek olan ödülleri nasıl elde edileceği ile ilgili açıklamaları kabul etme eğilimindedir. İşte burada din ortaya çıkmaktadır.[189]

Stark ve Finke'ye göre, "Din, varlıkla ilgili çok genel ve aynı zamanda tanrı veya tanrılarla yapılan alışverişle ilgili kavramları da içeren açıklamalardan oluşur". Dini açıklamalar, tanrıların insanlardan istediği, buna karşılık insanların da tanrılardan alabileceği şeyleri ifade eder. Ayrıca, insanların niçin var olduğu, niçin bu dunyada olduğumuz, öldükten sonra bize ne olacağı gibi hayatın anlamıyla ilgili temel sorulara da cevap verir.

Bu kurama da bir çok eleştiriler gelmiştir. İlk olarak, Bruce din ile tüketim ürünleri arasındaki temel farka vurgu yaparak, bir insanın bineceği arabayı alırken fikrini değiştirdiği gibi, pazarda kendisine yapılan tekliflere göre dinini değiştirmeyeceğini ifade eder. Gerçekte din, temel özelliği tam bağlanma olduğu için ideal anlamda bütünüyle değişmeyen bir şeydir. Zira, insanlar inanırken hakikat olduğunu düşündükleri şeyi benimserler; hakikat de, kabul edilmesi için herhangi bir seçime konu olan bir şey değildir. İkinci eleştiri ise, dini doğaüstüne inançla eşitlemesidir ki, bu son derece etnosentrik bir anlayıştır. Budizm gibi

[188] Mehmet Ali Kirman, **Din Sosyolojisi Terimler Sözlüğü,** s.286.
[189] Malcolm Hamilton, "Rasyonel Seçim Kuramı: Bir Eleştiri", Mehmet Ali Kirman (çev.), Peter B. Clarke, **Din Sosyolojisi Kuram ve Yöntem** içinde (197-222), İhsan Çapcıoğlu (çev.ed.), Ankara: İmge Kitabevi, 2012, s.199.

dinleri de kapsamada başarısız olmuştur. Eleştirmenlerin vurguladığı üçüncü temel önerme, dinin rasyonel seçimi kuramının arz yönüne ve talebin görece sabit ve tercihlerin görece istikrarlı olduğu kabulüne vurgu yapmış olamasıdır. Bu, tercihleri oluşturan sosyal ve kültürel etkileri ihmal eder.[190]

3.2.4.5 Vekâlet Dini

Davie'ye göre, kiliselerin kültürel ve fiziksel olarak var olmaları ile Avrupalılar'ın gündelik yaşamlarında tesirlerinin olması birbirinden farklı şeylerdir. Bu durumu yorumlayanlar Avrupa kiliselerinin artık gerçek varlıklarını koruyamadıklarını düşünmektedirler. Fakat, bu dinî kimliğin belirleyicisi olan kilisenin önemini kaybettiğini anlamına gelmemektedir.[191] Davie, Modern Avrupa'daki dini durumu "vekalet din" ifadeleriyle açıklamaktadır. Vekâlet dininde, din çok sayıda kimse adına aktif bir azınlık tarafından icra edilir. Bu çoğunluk, azınlığın yaptığını sadece anlamakla kalmaz aynı zamanda tamamen onaylar. Bir başkası adına bir şey yapmak anlamına gelen vekâletin Modern Avrupa toplumlarında kiliselerin veya kilise liderlerinin başkaları adına ayin icra etmesi ve başkalarının da bunu onaylamasıdır.[192] Avrupa toplumlarında dini geleneğin genel toplum adına kurumsal kiliseler tarafından korunması kiliseler tarafından "vekil hafıza" işlevi olarak yerine getirilmektedir: çoğunluk Avrupa'lı kiliseleri, artık kendilerinin yapmayı düşünmedikleri şeyler konusunda vekil kılmaktadır.[193]

Modern dönemde kiliseler küçük bir Avrupalı azınlığın dışında kimsenin etkin bağlılığını sağlayamayacağı gibi Avrupalı nüfusun karar alma sürecini de yönlendiremeyecektir.[194] Kiliselerin vekâleten dini ayinleri yerine getirmesinin sonucunda kurumsal kiliselerle halk arasındaki ilişkinin eksikliği nedeniyle yeni kuşakların dini gelenek ve bilgiden eksik kalma riskini beraberinde getirmektedir.[195]

Bununla birlikte, kiliseler sosyal gerçekliğin farklı düzeylerinde oldukça belirgin bir rol almaya devam etmektedir. İnsan hayatının tamamını sarmalayan dinî törenleri sağlayan kurumsal kiliseler olmaksızın dinin gayrı resmî modelleri devam ettirilememektedir. Modern şartlarda doğumun önceki dönemlerden daha güvenli hâle gelmesi ve evlilik modellerinin değişmesiyle kısmen vazgeçilebilir olan kiliseler, insan hayatı sona erdiğindi çok fazla önem

---

[190] Hamilton, ss.208-212.

[191] Grace Davie, "Din ve Toplum: Avrupa Deneyimi Bir İstisna mı?", **Avrupa Birliği Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi,** Ali Köse ve Talip Küçükcan (Ed.), Ankara: İSAM Yayınları, 2016, s.46.

[192] Grace Davie, "Yeniden Kutsallaşma", s.271.

[193] Crace Davie, "Avrupa: Kural Doğrulayan İstisna mı?", İhsan Toker (çev.), M. Ali Kirman ve İhsan Çapçıoğlu (Ed.), **Sekülerleşme Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar** içinde (277-298), Ankara: Otto Yayınları, 2015, s.297.

[194] Grace Davie, **Religion in Modern Europe: a Memory Mutates,** Oxford: Oxford University Press, 2000, s.38.

[195] A.g.e., s.76.

kazanmaktır. Toplumun tüm kesimine aynı cenaze töreni kurumsal kiliseler tarafından gerçekleştirilmektedir. Dinî tören hem birey, hem toplum adına rolünü canlandıran esasen vekâlet din olmaktadır.[196]

Davie, büyük oranda Avrupa'lının kurumsal kiliselere devamlı gitmesindeki düşüşe rağmen toplumsal hayatta dinî inancın önemli olduğu durumu "ait olamadan inanma" ifadesi ile açıklamaktadır.[197] "Ait olmadan inanma" olgusunda insanlar kiliselere gitmezler, ancak din evlerde yaşanabilir. Örneğin, televisyon ve radyo ile gerçekleşen dinî yayıncılığın gerçek yaşamın bir yankısı olduğu ve yaşamı şekillendirmede etkili olduğu söylenebilir. Dinî yayıncılıkla kiliseler bir taraftan varlığını sürdürürken, diğer taraftan kurumsal etkisini kaybetme korkusuyla karşılaşabilmektedir.[198]

3.2.4.6 Sanal Din

Tarihten günümüze kadar bütün teknolojik gelişmeler insan hayatını etkileyerek, toplumsal alanı değişime uğratmıştır. Matbaadan telgrafa, radyodan televizyona kadar bütün iletişim araçları, ortaya çıktıkları dönemin sosyo-kültürel yapısında etkiler bırakmıştır. Aynı zamanda bu araçlar, bilgi dolaşımını hızlandırarak yeni teknolojik gelişmelere de zemin hazırlamışlardır. İletişim teknolojilerindeki hızlı değişimle beraber büyük sosyal değişmeler de gerçekleşmiştir. Mesela; XV. Yüzyılda ortaya çıkan baskı teknolojisi, daha önce belirli zümrelerin kontrolünde bulunan bilgiyi, onların tekelinden çıkarmıştır. Kitapların ucuzlaması geniş halk kitlelerinin bilgiye kolay ulaşmasına yol açmıştır. Bu durum, toplumdaki bilgi dolaşımının hızlanmasına yol açmış, bireylerin düşünce ve ifade özgürlüğünü olumlu yönde etkilemiştir. Bununla birlikte, telgrafın ortaya çıkışı da bireyler arasındaki zaman ve mekân bariyerinin aşılmasına imkan sağlamıştır. Radyo ve televizyon gibi elektronik medyanın ortaya çıkışıyla da dünya küresel bir köy haline dönüşmüştür.[199]

1990'da ortaya çıkışından bu yana internet, özellikle gelişmiş dünyada hayatın neredeyse her alanını derinden etkilemiştir. Küreselleşme açısından, internet pek çok şeyin küreselleşmesini hızlandırmış ve kendisi de küreselleşmenin çok temel bir özelliği ve biçimi olmuştur. İnternetin en önemli özelliği de kullanıcılarının Küzey ve Güney, engin ve fakir olarak ayrılmaksızın dünyanın her yerinde var olmasıdır.[200]

Tüm zamanların iletişim araçlarının en hızlı ve en büyüğü olarak karşımıza çıkan internet teknolojisidir. İnternetin temel özelliğinden biri de herhangi bir birey, kurum veya

---

[196] Davie, **Religion in Modern Europe: a Memory Mutates,** s.81.
[197] Grace Davie, **Religion in Britain since 1945: Believing Without Belonging**, Oxford: Blackwell Publishers, 1999**,** s.94.
[198] Grace Davie, **Religion in Britain since 1945: Believing Without Belongingss.** 112-14.
[199] Mehmet Haberli, **Sanal Din: Tarihsel, Kuramsal ve Pratik Boyutlarıyla İnternet ve Din**, İstanbul: Açılım Kitap Yayınları, 2014, s.38.
[200] George Ritzer, **Küresel Dünya,** Melih Pakdemir (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011, s.307.

devlet baskısından uzak bir iletişim ortamı sunarak düşünce özgürlüğüne katkıda bulunmasıdır. Bu ortamla ilgili Jurgen Habermas, bütün doğmatik ve geleneksel otoritelerin baskısından uzak, herkese açık "Politik" bir tartışma ortamı meydana getirme özelliği itibariyle "kamusal alan" kavramını ileri sürmüştür.[201] Kamusal alanda başka konularla birlikte din konusu da tartışılmaya başlamış ve akabinde dinî fikir birliği ya da fikir çatışmaları gibi toplumsal değişimlere zemin hazırlanmıştır.

Tüm özelliği itibariyle araştırmacılar sanal din hakkında araştırmalar yapmış ve tanımlar ileri sürmüştür. Örneğin; Brenda E. Brasher'in en genel ve en basit bir şekilde; "Herhangi bir dini grup, organizasyon veya dini aktivitenin sanal ortamda varlık göstermesi" şeklinde sanal din tanımı sunarken, Dawson; fiziksel ortamda varlık göstermeyip sadece internet ortamında varlık gösteren dini grup ve organizasyonları ifade etmek için kullanırken; Karaflogka, sanal din kavramının sadece internet ortamında ortaya çıkan dini içerik ve aktiviteleri ifade etmek için kullanmaktadır.[202]

Günümüz toplumlarında, internet ve sosyal ağların sosyalleşme sürecinde etkileri neredeyse aile faktörü ile yarışır hale gelmeye başlamıştır. Birey, aile ya da yakın çevresi ile iletişime girmektense sosyal ağlar üzerinden sosyalleşmeyi tercih etmektedir.[203] Bu durumda, fertler, sosyal ağlar üzerinden iletişimde bulunduğu insanlar ve kurumların din konusundaki paylaşım ve bilgilerine de tanık olmakla birlikte etkilenmektedir de denebilir. Böylece, sosyal ağlar üzerinden sosyalleşme ile birlikyte dindarlaşma da gerçekleşmektedir. İnternet, doğru bir dini bilgi ve eğitim için kullanıldığı gibi, yanlış dini bilgilerin ya da dinin yasakladığı şeylerin ulaşımında da kullanılabilmektedir.

Bununla beraber internet, dini olup olmadığına bakılmaksızın geniş kitlelere ulaşımı mümkün kılmaktadır. Aynı zamanda dini çeşitliliğin ulaşılabilirliğini ve bir dini siteye bağlanmayı ya da beğenmediği takdirde diğerini tıklayarak geçebilmeyi de getirmektedir.[204] İnternet, bazı dinî grupların kendi gerçeklerini yayma ve üyelere ulaşmasında da önemli bir araç haline gelmiş durumdadır. "Enformatik toplum"da internet oldukça geniş ve açık bir 'pazaryeri' olmuş ki, insanın her nerede olmasına rağmen, dünyanın öbür ucunda yapılan dinî bir ritülelden, farklı inanışlardan haberdar olma imkanı çok yüksektir. İnternet sayesinde dini grupların –fiziksel anlamda bilreşemeseler bile siber-uzayda bir araya gele bilmekte ve bir tür cemaat haline gelme imkanına sahip olmaktadırlar.[205]

---

[201] Haberli, s.40.
[202] A.g.e., s.22.
[203] Recep Vardi, **İnternet ve İslam,** İstanbul: Akademi Titiz Yayınları, 2013, s.67.
[204] Jean-François Mayer, "The Role of the İnternet", **The Bloomsbury Companion to New Religious Movements** içinde (185-190), George D. Chryssides ve Benjamin E. Zeller (Ed.), London: Bloosbury, 2014, ss. 285-286.
[205] Süheyl Ünal, "Yeni Dini Hareketler ve İnternet", Süleyman Turan ve Faruk Sancar (Ed.), **Yeni Dini Hareketler** içinde (271-284), İstanbul: Açılım Kitap, 2014, s.281.

Sanal din kavramı gibi sanal cemaatler/sanal dini cemaatler, sanal ritüel kavramları da ortaya çıkmıştır. Sanal cemaatler, sosyal hayat ile yeni iletişim teknolojilerinin buluşmasının doğal bir sonucu olarak bilgisayar ağları üzerinde ortaya çıkmıştır. Sanal cemaat tanımlarının genel özelliği bu cemaatlerin belirli bir zaman ve coğrafyaya kayıtlı kalmaksızın, iletişim teknolojileri üzerine inşa edilmiş kavramsal mekânlar üzerinde ortaya çıktığı gerçeğidir.[206] Sanal ritüeller ise, internet ortamında icre edilebilecek şekilde dizayn edilmiş olan ibadet şekilleri olarak tanımlanmaktadır.[207] İnternet ortamındaki en ünlü ve pöpüler olan pek çok web site konuyla ilgili incelenebilir: islamicity.com, shrikashivishwanath.org, kannonjiretreat.com, vatican.va, chabad.org, v.s.[208]

3.2.4.7 Minimal Din

Sovyet ateizmi tarafından yaratılan manevi boşluk, 1970'lerde ve 1980'lerde yeni bir dindarlığa yol açmıştır. Epistein, 1982'de yazdığı bir makalesinde bu post-ateist maneviyatı "fakir" veya "minimal" din olarak adlandırmıştır. Bu din, açıklamalar ya da eklenti olmaksızın açık bir mezhepsel nitelik taşımayan "saf ve basit inanç" biçimiydi. Epistein'e göre, kendini, tarihsel, ulusal ve kutsal geleneklerin dışında, Tanrı'nın bölünmez bir anlamı olarak ortaya çıkan minimal din, ateizm çizgisini geçip dini içeriğini geri kazandı. 20. yüzyıl ateizmi, dünyanın dinlerinin ve manevi geleneklerinin çeşitliliğini ve tarihselliğini, imana karşı en güçlü argüman olarak kullandı. Ateizmi ortadan kaldırmak, en basit, neredeyse boş ve sonsuza kadar monoteizme dönüşe işaret etti. Eğer Tanrı Bir ise, o zaman iman da bir olmalıydı.[209]

Epstein, ateist bir rejimde yetiştirilen, hiçbir mezhebe bağlanmadan sadece hıristiyan olduğunu söyleyen insanların inanç durumu için "minimal din" kavramını sunmakta ve "post-ateist" olarak konumlandırmaktadır.[210] Söz konusu kişiler, her türlü dinsel formu reddeden ve bastıran son derece ayeist bir rejimde yetiştiklerinden mezhep seçeneklerinin hepsine eşit mesafede ve bu seçeneklerin hepsi hakkında da eşit ölçüde bilgisiz olmuşlardır. Bununla birlikte, birlikte onu benimseyen kişilerin aldıkları eğitime tepki göstermiş olmaları açısından da post-ateisttir; doğru düzgün tanımlanmayan, ancak yetiştirilme tarzlarının dışına çıkaran bir Tanrı anlayışı kazanmışlardır.

Minimal din, kişinin kiliselerden çok yakın çerçevesinde, ailesinin ve arkadaşlarının arasında yaşadığı; hem bireysel olarak insanların, hem de çevredeki mekanlarla nesnelerin

[206] Haberli, ss. 84-87.
[207] A.g.e., s.104.
[208] Haberli, **Sanal Din**. Bununla birlikte bkz. Heidi A. Campbell (Ed.), **Digital Religion: Understanding Religious Practice in New Media Worlds,** London: Routledge, 2013.
[209] Mikhail Epstein, **Post-Atheism: from Apophatic Theology to "Minimal Religion"**, http://www.emory.edu/INTELNET/fi.postatheism.html. (15 Kasım, 2017).
[210] Charles Taylor, **Seküler Çağ**, Dost Körpe(çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2014, s.626.

özelliklerinin son derece farkına varan tinselliktir. Marksist komünizmin vurguladığı, "uzak olana" yönelik evrenselci kaygıya karşılık olarak insanların "Tanrı'nın imgesini ve süretini" hayatlarını paylaştıkları belirli insanlarda bulup yüceltmesini hedeflemektedir. Bununla birlikte, bu insanlar mezhepsel yapıların dışında doğduklarından dolayı, belli bir mezheplere ait olsalar da başlangıçtaki bakış acılarını korurlar. Epstein, Tanrının bu insanları kavraması ansızın, hazırlıksız ve vaftizsiz, ilmihalsiz gerçekleşir ve aynı zamanda onlar tapınakların duvarlarının dar olduğunu ve geçmek için genişletilmesi gerektiğini düşünürler, yani baştaki bakış açılarını da muhafaza ederler demektedir.[211]

Kırgız toplumunun da ateist bir rejimin baskısında geçmiş tarihi olması nedeniyle Epstein'in ileri sürdüğü "minimal din" kavramıyla yaklaştığı inancı taşıyan inasanlara benzer inançta kişilerin var olduğu söylenebilir. Ancak, bu durum Hıristiyanlık için değil de, Müslümanlık için olduğuna dikkat edilmeli. Kırgız toplumunda İslam dinine yönelim çoğunlukla genç nüfusta görülmekte, büyüklerin bir kısmında ise ateist rejimin etkileri görülvektedir. Dolayısı ile bazıları "spiritüel olma, ama dindar olmama" söylemindeki gibi, iyi bir insan olduklarını ancak dindar olmadıklarını söylerken, bazıları da müslümanım der, ancak inanç esaslarını ve dini ibadetlerin nasıl yapılacağından habersiz, bilgisizdirler. Bu durum toplumun bir parçası olan gençlerin bir kısmında da yaygındır.

[211] Taylor, s.627.

3.3 Gençlik, Aile ve Din

İnsan hayatı çocukluk, gençlik ve yaşlılık şeklinde gerçekleşen üç önemli evresinden birisidir. Bununla birlikte, gençlik, kendine özgü inanç, ifade, etkinlik, tutum ve davranış biçimlerine sahip toplumsal bir gruptur. Fakat gençlik çağının bu yapısal özellikleri toplumdan topluma, hatta aynı toplum içerisinde de farklılıklar arz edebilir.[212]

UNESCO'nun tanımına göre gençlik, demografik açıdan 15-25 yaş arasındakilerden meydana gelen bir yaş grubudur. Ancak, 19. Yüzyıl sonrası, kntleşme, sanayileşme ve okullaşma ile gençlik süresi uzamaya başlamaktadır. Günümüzde dünya genelinde yüksek lisans ve doktora yapan gençlerin çoğalması ile birlikte 15-25 arası gösterilen gençlik dönemi 30 yaşa kadar uzamaktadır.[213] Söz gelimi, Bourdieu gençlik ile yaşlılık arasında kesin bir sınır olmadığını, bu ayrımın değişken olduğunu söyler. O'na göre toplumsal yaş ile biyolojik yaş arasında karmaşık bir ilişki vardır. Aynı biyolojik yaşa sahip gençlerden bir kısmı toplumsal statü olarak yetişkin sayılırken, bir kısmı henüz yetişkinliğe geçmemiş durumda olabilir. Bu ayrımın en önemli etmenleri olarak da Bourdieu, eğitim süreçlerini, bir işe sahip olma ve ekonomik koşulları belirtir.[214]

Biolojik olarak gençlik, "büyüme ve gelişmenin hızlandığı, bedensel değişimin ortaya çıktığı, 12-25 yaş arası dönem olarak tanımlanır. Biyolojik gençlik tanımları, bireyin buluğ çağına başladığı dönemden fiziksel büyümesini tamamlandığı yaşam sürecini kapsayan, belirli bir zamanda sona eren kronolojik bir döneme dayanır".[215]

Psikolojik olarak gençlik tanımları şu şekilde sıralanmaktadır. Gençlik, fizyolojik ve psikolojik değişimlerin çok hızlı bir şekilde yaşandığı bir dönem olarak betimlenmektedir. Dolayısıyla, psikolojik yaklaşım, gençliği, ruhsal ve duygusal dünyasında meydana gelen değişim ve dönüşümler çerçevesinde tanımlamakta, gençlik çağını, bir "kriz dönemi" olarak ele almaktadır. Örneğin, Köknel'e göre genç, sınırlı bir yaş grubu içinde, duygularını, düşüncelerini, davranış ve tutumlarını geliştirmeye çalışan kişidir. Doğan'a göre gençlik çağı, yaşamda bir yön ve amacın arandığı, meslekî ve ailevî röllerin üstlenilmesi için gerekli kişilik özellikleri ve becerilerin kazandığı, bireyin daha bağımsız ve sorumlu bir kimse olarak hareket etmeye başladığı, yetişkin yaşama hazırlanma olarak tanımlamaktadır.[216]

Gençlik döneminde genç çocukluktan ayrılarak, kendi hayatını kurma ve gittikçe bağımsızlaşan yeni kişiliğini bulma çabasıyla "Benim de kendi başıma bir hayatım var. Bunu

---

[212] Hakkı Karaşahin, "Gençlik ve Din", **Din Sosyolojisi El Kitabı** içinde (237-252), Niyazi Akyüz ve İhsan Çapçıoğlu (Ed.), 3. Baskı, Ankara: Grafiker Yayınları, 2015, s.237.
[213] Fatma Odabaşı, **Gençlerde Din ve Sivil İtatsızlık**, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016, ss.25-27.
[214] Ömer Miraç Yaman, **Apaçi Gençlik,** 3. Baskı. İstanbul: Türkiye Yeşilay Cemiyeti, 2013, s.55.
[215] Karaşahin, s.238.
[216] A.g.e., s.239.

ben kendim yaşayacağım. Kendime ait duygu ve düşüncelerim, inanç ve hayat anlayışım, dünya görüşüm var. Bunlar benim seçimimdir" diyecebilecek hale gelmektedir.[217]

Sosyolojik olarak gençlik, biyolojik ve psikolojik faktorlerden daha çok toplumsal faktorlerin şekillendirdiği oldukça karmaşık bir kavram olarak karşımıza cıkmaktadır. Biyolojik ve psikolojik gelişme de sosyal ve kültürel yapısal unsurların etkisi altında tamamlanır. Bu sebepten dolayı gençlik, toplumu biçimlendiren, değiştiren ve dönüştüren yapısal faktörlerin etkisi altında sosyal bir çevrede varlık alanı bulmaktadır. Sosyolojide gençlik, sosyal ve kültürel olarak inşa edilmiş bir statüyü ifade eder. Bu yüzden gençlik, kültürden kültüre değişen faktörlere göre tanımlanan, her toplumun kendi sosyal şartlarına göre bir düzen ve anlam empoze ettiği, zaman ve mekânda süreklilik göstermeyen, yaş grupları ve demografik istatistikler ile anlaşılmayacak kadar karmaşık bir kavram denilmektedir.[218]

İslam'a göre, gençlik mükellefiyet/sorumluluk kazanma dönemidir. Kur'an'da birçok ayette gençlikten bahsedilmektedir. Hz. Peygamber de gençleri önemsemiş, onların eğitimine katkıda bulunmuş, onlarla beraber karar almış ve onlara önemli görevler vererek sorumluluk bilincine sahip olmalarını sağlamıştır. Kur'an da, genç bireylere yine genç şahıslardan kıssalar vererek, doğru istikamete yönlendirmektedir. Kur'an'da geçen Hz. Adem, Hz. İbrahim, Hz. Yusuf, Hz. Musa gibi peygamber kıssalarıyla beraber Ashab-ı Kehf ve Hz. Meryem ile ilgili kıssalar insanoğlunun gençlik dönemi ile ilgili ilginç noktalara işaret ederek gençlere kılavuzluk etmektedir.[219] Bununla birlikte, Hz. Peygamber'in henüz yirmi yaşlarında iken Hilfu'l-Füdûl anlaşmasına iştirak etmesi ve henüz peygamber olmadığı o yaşlarda, içinde yaşadıkları beldede doğruluk ve adaleti yüceltmek için girişilen bir faaliyetin içinde yer alması, sırf beşer sıftatı ile anlaşılabilecek bir dıurum olmuştur. Onun Hilfu'l-Füdûl'a katılması, peygamberliğinin işareti olması kadar, içinde yaşadığı gençlik döneminin doğruluk ve adaletten yana tavrının bir neticesi olarak da görülmektedir.[220]

Sosyolojide gençlik perspektifinden ele alınan kuramlar; yapısal işlevsel, yapısal çatışmacı, sembolik etkileşimci, ve alt kültür kuramı olarak sınıflandırılmaktadır.[221]

(1)Yapısal işlevsel açıdan gençlik kuramı toplumu birbiriyle ilişkili ve bütünleşmiş bir sistem olarak nitelemektedir. Toplumsal yapıda meydana gelen değişmelerin yapının bir ögesi olan nüfusun kategorik parçasını oluşturan gençleri de kapsar. Toplumsal yapıdaki değişmeler

[217] Kerim Yavuz, **Günümüzde İnancın Psikolojisi,** Ankara, 2013, s.160.
[218] A.g.e., s.241.
[219] Ejder Okumuş, "Modern Toplumda Ahlâk ve Gençlik", **Gençlik Araştırmaları Dergisi**, C.5, S.11, (Nisan, 2017), s.81.
[220] Turgay Gündüz, **İslam, Gençlik ve Din Eğitimi,** Bursa: Düşünce Kitabevi, 2002, s.184.
[221] Aylin Görgün Baran, "Genç ve Gençlik: Sosyolojik Bakış", **Gençlik Araştırmaları Dergisi**, C.1, S.1, (2013), s.12.

tüm kurumları etkilediğinden birindeki bir değişme diğerini bozma anlamına gelir. Bu nedenle değişme arzu edilmeyen bir durumdur. Toplumsal düzenin sağlanması için uyum ve bütünleşme öncelikli bir konum taşır. Bu bağlamda gençlik döneminin bir geçiş dönemi olduğu görüşünden hareketle gencin toplumsal rollerini kazanmada gençliği işlevsel olarak toplumsal bütünleşme açısından değerlendirir. Yapısal işlevselcilere göre, yaş toplumdaki rol ayrımı için önemli bir faktör olduğundan, gençlik de yeni rollere hazırlanma dönemidir. Dolayısı ile roller ve statüler gereğince gencin hak ve sorumluluklar bağlamında toplumla uyum içinde sosyal ilişkilerini kurması beklenir. Gencin başarıya odaklı çalışma disiplini onun gelecekte sahip olacağı mesleğin bilgisi ile donanmasını getirir. Gençlik döneminde sürdürülen sosyalleşeme ile birlikte genç, toplumun normlarına ve değerlerine uyum göstermekte ve böylece gencin toplum ile bütünleşmesi sağlanmaktadır.[222]

(2)Yapısal çatışmacı açıdan gençlik kuramına göre, toplumdaki güç, iktidar, emek ve sınıf eşitsizlikleri üzerine odaklanmaktadır. Gücün eşit olmayan dağılımı toplumda çıkar grupları arasında rekabetin artmasını ve toplumsal çıkarların güçlüler lehine işlemesini getirir. Bu kuram, bilim ve teknolojik değişmelerin hızı karşısında, yapısal dönüşümlerin yaşanarak toplumsal ilişkilerin değişmesi, kültürel değerlerin farklılaşması ve normlara uygun davranılmaması nedeniyle ahlaki ve sosyo-ekonomik sorunların artmasına işaret ederek gencin sorunlarını sistemin sorunları ile bağlantılı olarak incelemektedir. Bourdieu, gencin sahip olduğu kültürel sermayesi, diğer bir ifade ile eğitim yoluyla elde ettiği mesleki bilgi donanımı, gencin sosyal sermayesini güçlendirerek genişlettiğini söylemektedir. Ve habitus kavramı ile çocukluktan itibaren yetiştiği ailenin tüm normlarını ve alışkanlıklarını öğrendiğini ve bunu kültürel sermayesi ile birleştirerek bir toplumsal hareketlilik yaşadığını ve böylece kendinde belli zevk ve beğeniler geliştirerek yatkınlıklar kazandığını vurgular.[223]

(3)Sembolik etkileşim açısından gençlik kuramının hareket noktasını toplumsal ilişkiler oluşturur. Genç çinde bulunduğu grubun etkileşimlerinin anlamlarını seçer, kontrol eder, askıya alır, yeniden gruplandırır ve dönüştürür. Gencin yorumu, yalnızca yerleşik anlamların otomatik bir uygulamasını değil, eylemlerin yönlendirilmesi ve biçimlendirilmesini sağlayan bir araç görevini görür. Bunun anlamı bireyin ya da gencin aktif olarak kendi kuralını oluşturmasıdır. Aktif olmak, bireyin ya da gencin başkalarıyla etkileşim içindeki eylemlerinin anlamını dönüştürme kapasitesine sahip olması demektir. Bu kuram sosyolojik açıdan gencin kendini var etme konusunda etkili olan bir kuramdır. Çünkü genç, sosyal ilişkilerinde bir taraftan toplumun normlarına yönelirken öte taraftan kendi kurallarını da oluşturur. Ancak

[222] Baran, s.12.
[223] Odabaşı, s.35.

gencin geliştirdiği kendine özgü bu kurallar kalıcılık göstermez, genç, her duruma ve ilişkiye uygun bir kural geliştirilerek yaşam akışının sürekliliğini sağlar.[224]

(4)Alt kültür kuramları açısından gençlik kültürü. Modernleşme, sanayileşme, kentleşme, orta sınıfın yükselişi ve kamu eğitiminin herkes için ulaşılır hale gelmesi, gençliğin yaşa göre bölünmesini ve tabakalanmasını hızlandırarak gençlik kültürünün oluşmasına yol açmıştır.[225] Büyük bir toplum içinde yer alan ve toplumun temel kültürel değerlerini paylaşan, ancak kendini diğer gruplardan ayırarak toplumun genelinin paylaştığı kültürel değerlerden ayrı, özel bir kültür içinde bulunan azınlığın benimsediği inançları, değerleri ve normları olan gruplara sosyoloji literatüründe "alt kültür" (subculture) adı verilmektedir. Kavram, bir kültür içerisinde dil, din, etnik köken ve zihniyet benzerliği gibi nedenlerle farklı bir kimliğe sahip olmakla beraber temel özellikler itibariyle içinde yer aldığı kültürle büyük bir farklılık göstermeyen, derece farklarını içerenbir yaşama tarzı olarak da tanımlanmaktadır.[226] Altkültürden söz edebilmek için yaygın olan kültürden tam bir kopmanın değil, kısmi bir farklılaşmanın olması gereklidir. Bu farklılaşma hakim kültürün temellerini sarsacak nitelik arz etmemektedir.[227] Gençlik alt kültürleri, statü ve sınıf çelişkilerinden, aile içinde anlaşmazlık kaynaklı sorunlardan, cinsiyet, etnik kimlik, işsizlik, yaş farklılığı ve yabancılaşmadan kaynaklanmaktadır.[228]

Bununla birlikte, Bauman'a göre, "yaşlı ve genç kitleler birbirlerine yanlış anlama ve kuruntu bileşimiyle bakarlar. Yaşlılar kendi büyüklerinin itinayla koruduğu şeyi, dünyaya yeni gelenlerin mahvedip ortadan kaldıracağından korkacaktır, gençler ise eskilerin berbat ettiği şeyleri yoluna koymak için şiddetli arzu duyacaktır. Her iki kitle de olayların mevcut halinden memnuniyetsiz olacak ve bunların kötü hali konusunda diğer kitleyi suçlayacaktır". Bauman, bu fikrine son derece saygın bir İngliz dergisinin art arda iki sayısında, hırlaşan iki iddia yer aldığını örnek vermektedir. Bir Köşe yazarının "gençleri" "durgun, uyuşuk, zührevi hastalıklı ve hiçbir işe yaramaz" olarak suçlamasına karşılık bir okur kızgınlıkla miskin ve kayıtsız olarak nitelendirilen gençlerin gerçekte "akademik olarak başarılı" olduklarını ve "yetişkinlerin yarattığı müşkül durumdan kaygı duydukları" cevabını vermiştir.[229]

Sosyoloji literatüründe altkültür kavramı açıklanırken genellikle örnek olarak gençlik altkültüründen söz edilmektedir. Söz gelimi, Frith'e göre gençlik, belirli bir başlangıç ve bitiş

[224] Baran, s.13.
[225] Richard G. Braungart ve Margaret M. Braungart, Gençlik Kültürü, William Outhwaite (Ed.), **Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü,** Melik Pakdemir (Çev.hzl.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s.303.
[226] Mehmet Ali Kirman**, Din ve Sekülerleşme: Üniversite Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma,** Adana: Karahan Kitabevi, 2005, s.86.
[227] Zeki Arslantürk ve Tayfun Amman, **Sosyoloji Kavramlar, Kurumlar, Süreçler, Teoriler,** s.238.
[228] Richard G. Braungart ve Margaret M. Braungart, s.304.
[229] Zygmunt Bauman, **Yaşam Sanatı**, Akın Sarı (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017, s.91.

sınırları olan, bu sınırlar ise toplumdan topluma farklılaşan bir yaş kategorisidir.[230] Bu kategorinin diğer insanlardan farklı tutum ve davranışlarının olduğu kabul edilmektedir. Her toplumda egemen olan kültür içinde gençlerin kendilerini farklı bir biçimde ifade etme amacıyla geliştirdikleri farklı norm ve değerlere göre davrandıkları alt kültürler söz konusudur. Bu kültürün özelliğini, daha çok giyim tarzı, dinledikleri müzik türü, saç biçimi, kullandıkları dil ve iletişim biçimi, geliştirdikleri değer ve norm gibi parametreler oluşturur. Alt kültür özelliğine sahip gençler, bir konuyu savunmak ve karşı olmak, toplumun empoze ettiği değerlere karşı çıkmak, içindeki isyanı dışa vurmak ve kendi seçimlerine değer verilmesini istemek adına hareket ederler.[231]

Kendine özgü kültürü olan bir toplumsal kesim olarak tanımlanan gençlik, üniversite gençliğini de içine alan geniş bir kategoridir. Gençliği belli bir yaş arası ile sınırlandırmak güç olmakla birlikte bir çok bilim adamı genel olarak 15-25 yaş grubu yer alan insanları genç olarak adlandırmıştır. Gençlik dönemini dörde ayıran Daniel Levinson'a göre,17-22 yaşlar arası gençler, üniversite gençliği "erken yetişkinliğe geçiş" kategorisi içinde yer almaktadır. Dolayısı ile, bu araştırmanın evrenine giren denekler bu dönem içerisinde yer almaktadır.[232]

Gençlik sosyolojisi, sosyolojinin diğer alt dallarına göre yeni sayılabilecek bu alt birimde kuramsal yaklaşımların da görece azlığı dikkat çekmektedir. Gençlik ile ilgili ilk sosyolojik araştırmaların özellikle şu dört konu üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir:[233]

1. Gençlik yaşamında arkadaş gruplarının önemi.
2. Gençlik kültürleri ve gençlik alt kültürlerinin anlamı, nedenleri ve işlevleri.
3. Kuşaklararası ilişkilerin nedenleri, örnekleri ve sonuçları.
4. Toplumsal değişim dönüşümlerinde genç katılımın tarihsel ve siyasal önemi.

Gençlik dönemi, gelişim özellikleri itibariyle insanın kimliğinin güçlü bir şekilde inşa edildiği, benlik arayışının gerçekleştiği ve çocukluktan ayrılarak toplumsal sorumlulukları üstlenme zamanıdır.[234] Toplumun tüm alanlarını etkileyen ve ahlaki seviyesini ve toplumsal bilincin bütününü belirleyen etken olan din ile ilgili konular gençler için önemlidir, çünkü gençlik istikrarlı bir değer sisteminin aktif bir şekilde oluşturulması, benlik bilincinin oluşması ve sosyo-kültürel tanımlama dönemidir. Günümüzde üniversite gençliği, gelecekte

[230] İsmail Güllü, **Gecekondulaşma Gençlik ve Dindarlık: Kayseri Argıncık Örneği,** Ankara: Yayınevi, 2010, s.38.
[231] Baran, s.13.
[232] Kirman, **Din ve Sekülerleşme: Üniversite Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma**, s. 87.
[233] Güllü, s.107.
[234] Turgay Gündüz, "Gençlik Dönemi Din Eğitimi", Mustafa Köylü (Ed.), **Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi** içinde (65-104), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2010, s.67.

toplumsal bilincin belirlenmesinde büyük rölü alacak bir toplumsal grup olarak karşımıza çıkmaktadır.[235]

Bireyin toplumsallaşma sürecinin başlangıcı olan aile, ilk toplumsal kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanlık tarihinin ilk başlangıcından bu yana her bilgide, tüm kültür ifadelerinde, kutsal kitaplarda aile ele alına gelmiştir. Hobhause, Wheeler ve Ginzberg gibi bir çok antropologlar tarafından iptidaîler üzerinde yapılan araştırmalar bunların esas çekirdek aile tipi arzettiklerini göstermiştir.[236] Zamana, coğrafyaya, kültürlere göre aile şekilleri, katılımları değişebilmiş ama çekirdek denilen, biyolojik-psikolojik-sosyal en yakın birlik daima olmuştur. Biyolojik, psikolojik, dinî, ahlâkî, sosyolojik, hukuk gibi temeller üzerine oturmuş ailenin yerini başka hiçbir kurum tutamamıştır.[237]

İnsanlar için dünyada meydana gelen tüm değişiklikler içinde hiçbirisi kişisel yaşamlarında (cinsellik, evlilik ve ailede) görülenlerden daha önemli değildir.[238] İnsanlığın devam etmesi ve toplumun ayakta kalması için ailenin bir çok işlevleri vardır: cinsel hayatın düzenliliğinin korunma; neslin devamını sağlama; ilk sosyalleşmeyi gerçekleştirme; duygusal memnuniyet; statü işlevi -aile, millî ve dinî yada şehirli ve köylü gibi yaşam tarzın belirlenmesinde etkin statüler kazandırır; koruma işlevi -aile ferdleri üyelerinin her türlü sorun ve sıkıntılarını paylaşır ve korur; ekonomik işlevi -aile üyeleri ortak bütçe oluşturur ve bir grup olarak ekonomik ihtiyaçlarını karşılar.[239] Tüm bu boyutlar insanın aile hayatı sayesinde tüm toplumsal kurumların ve toplumun güvenli hayat sürdürmesini sağlamakta ve toplumu her türlü sıkıntılardan korumaktadır.

Düzgüner, "Değişen Dünyada Gençlik ve Değerler" makalesinde günümüzdeki gençliğin durumunu şöyle tasvir etmektedir: "Sanayileşme ve kentleşme bireyi kalabalık gruplar içerisinde değersizleşmeye doğru iterken, teknolojik gelişmeler zaman ve mekân bağlamından bağımsız bir şekilde bilgi paylaşımını hızlandırmıştır. Bunun bir sonucu olan küreselleşme de bireyi etkileyen uyarıcı sayısını ciddi ölçüde artırmıştır. Bu kadar çok sesliliğin ve çeşitliliğin olduğu yerde bireyin tek doğrusu sarsılmış ve postmodernizmle birlikte "ne olsa gider" mantığı yayılmıştır. Dürüstlük, yardımseverlik, şefkat gibi değerler de "kime göre, neye göre" sloganıyla sorgulanır hâle gelmiştir. Böylesi değişken bir ortama

---

[235] Е.В. Щербакова, **Отношение к религии в среде студентической молодежи,** http://www.journal-discussion.ru/publication.php?id=1360, (15 Eylül, 2017).

[236] Carle C. Zimmerman, **Yeni Sosyoloji Dersleri,** Amiran Kurtkan(Çev.), İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 1964, s.264.

[237] Yumni Sezen, "Din ve Sosyal Müesseseler", **Bütün Boyutlarıyla Din,** İstanbul: Kuran Çalışmaları Vakfı, 2016, s.248.

[238] Anthony Giddens, **Elimizden Kaçıp Giden Dünya,** Osman Akınhay (çev), İstanbul: Alfa Yayınları, 2000, s.67.

[239] С. С. Фролов, **Социология,** Москва: Гардарики, 2008, ss.167-169.

doğan ve bugün kendi kimliklerini oluşturmaya çalışan gençlerin de hayatlarını üzerine oturtacakları temel değerleri bulmaları zorlaşmıştır".[240]

Değişen dünyada gençlerin hedefleri, hayat bakışları ve değerleri de doğal olarak farklılaşmaya başlamaktadır. Genç, bir yandan kitle insanlarından herhangi biri olma gerçeğiyle yüzleşmek bir yandan da toplum içinde var olmak durumundadır.[241] Gençlik, kendisinden başlayarak var olan her şeyin sorgulandığı bir dönemdir. İnsanoğlunun anlam arayışınına en doyurucu açıklamalar ve en yüksek idealler sunan din, gençlik döneminin kimlik ve aidiyet oluşum sürecinde ihtiyaç duyduğu en önemli unsurdur. Gencin yaşamsal nitelik arz eden sorularına ve ideal arayışına doyurucu cevaplar bulamaması, hayatında büyük boşluklar oluşmasına neden olur ve kendi varlığı dahil her şeyin anlamsızlaşmasına yol açar.[242] Berger'in ifadesiyle hayatı anlamlandırma sürecinde olan gençlerin için din, "evrenin tamamını insan açısından manidar bir varlık olarak kavramanın cüretkar bir girişimi" olmaktadır.[243]

Bu anlamsızlık neticesinde gençlerin her türlü kötü alışkanlıklar (alköl, sigara, uyuşturucu vb.) edinmesi ve en geri dönüşü olmayan intihara varması her toplum için tehlikeli bir durum olmaktadır. Nitekim, başta ABD ve Avusturya gibi gelişmiş ülkelerin yanında, Mısır, Yunanistan, Nijerya gibi gelişmekte olan ülkelerde de gençlerde intihar oranları giderek artmakta olduğu görülmektedir.[244] Gençlerin hayatlarında anlamsızlığa ve kötü alışkalıklara bağımlılığını önleyici olarak dini hayatın önemi büyüktür. Zira, "dinî hayat, inanç ve değerleriyle bireyi bağımlı kılarken, aynı zamanda bağlı olduğu değerler sayesinde de toplumsal normların üzerinde hür iradesiyle hareket eden bağımsız bir bireyi de oluşturmaktadır".[245]

Dinin gençlerin hayatındaki etki ve sonuçları ile ilgili yapılan araştırmalar şu hususlar etrafında birleşir. İlk olarak din, gençler için kimlik ve anlam kaynağıdır. Hayatta anlam ve amaç arayışındaki gençler için din bütüncü bir dünya görüşü kazandırır. Dinî inanç ve ibadetlerin gençlerin ruh sağlığı üzerindeki olumlu etkileri izlenmiştir. Çağdaş tüketim toplumu insanın her şeye hazcı bir yaklaşımda bakmasını dayatırken, din, insanın ailede ve toplumdaki sorumluluklarını hatırlatırak ahlakî değerlere öne çıkarır. Çençler, dinî inanç ve

[240] Sevde Düzgüner, "Değişen Dünyada Gençlik ve Değerler", **Gençlik Araştırmaları Dergisi,** C.3, S.3, (Aralık, 2015), s.117.

[241] A.g.m., s.117.

[242] Gündüz, s.68.

[243] Peter L. Berger, **Kutsal Şemsiye,** Ali Coşkun (çev.), İstanbul: Rağbet Yayınları, 2000, s.67.

[244] Hayati Hökelekli, "Gençlik ve Din", Hayati Hökelekli (Ed.), **Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi** içinde (9-32), İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi Yayınları, 2006, s.27.

[245] Naci Kula, "Gençlik Döneminde Kimlik ve Din", Hayati Hökelekli (Ed.), **Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi** içinde (33-82), İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi Yayınları, 2006, s.67.

değerlere bağlanarak çağdaş toplumdaki yıkıcı etkilerden korunabilmekte ve sağlıklı ve bütünleşmiş bir benlik yapısı geliştirebilmektedirler. Fiziksel olarak cinsel olgunluğa ulaşan gençlerin zihinsel olarak olgunlaşması uzun zaman almaktadır. Dinî inanç ve ibadetlerine bağlı gençler cinsel dürtülerini kontrol altına alabilmekte ve evlilik öncesi ve evlilik dışı cinsel ilişkilerden uzak durarak iffet ahlakını tercih etmektedir. Zira, iffetin korunması toplumun sağlıklı nesil ile devam ettirilmesinde en önemli hususdur. Gençlik araştırmalarında hayatta anlam ve amaç bulamayan gençlerin madde bağımlılığına ve intihara yöneldikleri tespit edilmiştir. Din, hayat değerlerini koruma yönünde büyük bir motıvasyon kaynağıdır. Dinî inanç, gençlere hayatlarında sorumlukluk ve amaç kazandırarak, hayata zarar verecek olumsuz tavırlardan korumaktadır.[246]

Bununla birlikte, gençler için 20'li yaşlar dinî değer ve adetlerin aktarılması bakımından oldukça önemlidir. Çünkü, bu yaşlardaki bireylerin kendi çocuklarını yetiştirmekte olabilecekleri dönemidir. Dinî ve hukukî açıdan sorumlulukları ve hakları üstlenme zamanında olan gençler 20'li yaşlardan itibaren toplumsal ve dinî ritüelleri toplumun diğer üyeleri ile birlikte yapmaya başlamış olmaktadırlar.[247]

Genel olarak, dinî inanç ve bağlılığın, sağlıklı yaşamı teşvik etmekle birlikte, akademik performans, öznel iyi oluş, benlik saygısı ve toplumsal katılımlara güdülenme gibi çok çeşitli alanlarda gençlerin psikolojik işlevselliğine olumlu etkiler gösterdiği bulunmuştur. Psikolojik iyilik açısından haftada bir kiliseye giden veya dinin kendileri için oldukça önemli olduğunu belirten 12. sınıfların inançsız ya da kiliseye gitmeyen akranlarına oranla kendilerine karşı daha fazla olumlu tutuma sahip olduğunu, geleceğe karşı daha umutlu olduklarını ve okulda olmaktan daha fazla keyif aldıklarını bildirmiştir.[248] Demek, dinî inanç gençlerin bireysel ve toplumsal hayatta hem kendilerine hem de topluma olumlu davranışta bulunmasını sağlarken, diğer yandan akademik gelişmelerinde de olumlu motivasyon kaynağı olmaktadır.

Din sosyolojisi alanında Batı Avrupa, Amerika, Türkiyede yapılan araştırmaların bulgularına göre; gençlerin dindarlık düzeyleri yaşlılarınkinden daha düşük olmuştur.[249] Din sosyolojisindeki işlevsel kuram, gençlerin toplumsal yaşamlarında dinin, sosyal bütünleşmeyi, sosyal dayanışmayı ve sosyal kontrolü sağlama, yabancılaşmayı önleme, sosyal değişmenin

---

[246] Hayati Hökelekli, **Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din,** İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi Yayınları, 2009, ss.83-89.

[247] Michael R. Levenson, Carolyn M. Aldwin, Michelle D'Mello, "Ergenlikten Orta Yetişkinliğe Dinî Gelişim", Ummahan Çelik ve Sema Eryücel (çev.), Raymond F. Paloutzian ve Crystal L. Park (drl.), **Din ve Maneviyat Psikolojisi: Temel Yaklaşımlar ve İlgi Alanları** içinde (299-332), İhsan Çapçıoğlu ve Ali Ayten (çev. Ed.), Ankara: Phoenix Yayınevi, 2013, s. 300.

[248] Lisa Miller ve Brien S. Kelley, "Dindarlık ve Maneviyatın Ruh Sağlığı ve Psikopatoloji ile İlişkisi", Özlem Güler Aydın (çev), Raymond F. Paloutzian ve Crystal L. Park (drl.), **Din ve Maneviyat Psikolojisi: Yeni Yaklaşımlar ve Uygulama Alanları** içinde (343-376), İhsan Çapçıoğlu ve Ali Ayten (çev. Ed.), Ankara: Phoenix Yayınevi, 2013, s. 356.

[249] Karaşahin, s.237.

olumsuz etkilerinden koruma, dünya görüşü, kimlik, güvenlik ve aidiyet duygusu kazandırma, şüphelerin, kararsızlıkların, duygusal gerilimlerin, stres ve korkuların giderilmesi vb. gibi işlevleri olduğunu dile getirir. Ancak gençlerin dinî ve toplumsal yaşamlarında dinin bu tür olumlu işlevlerine rağmen, toplumsal yapının bir parçası olan genç kuşağın, toplumda meydana gelen değişimlerden kaçınılmaz bir biçimde etkilenmesi sonucunda onların sosyal çevreleriyle çatışma ve uyumsuzluğu arttığı da görülmektedir.[250]

Din, yaşama dâir tüm alanların özellikle manevî, ahlâkî, kültürel, sosyal ve hatta siyasal konuların kavramlaştırılmasında ve açıklanmasında gizli bir rol oynamaktadır. Bu yönüyle gençlerin anlam, kimlik, yol ve yöntem arayışlarına da referanslar sunmaktadır. Araştırmalara göre, dinin eylem yönünün gereklerini tam olarak yerine getirmese dâhi sosyal hayatta dini referanslara önem veren gençlerin sayısı hiç de az değildir. Buna bağlı olarak gençlerin büyük çoğunluğu, en azından tutum ve davranışları açısından dindar görünmektedirler. Dini değerlerin bir bütün olarak içselleştirilmesinin zorlukları karşısında, gençlerin dine yönelik ilgilerini en azından tutum düzeyinde sürdürmeleri dâhi dinin onlar için taşıdığı varoluşsal önemi ortaya koymaktadır.[251]

[250] Karaşahin, s.249.
[251] Nur Pakdemirli, **Genç Dindarlığı ve Din Eğitimi,** Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2015, s.51.

3.4 Kırgızistan'da Dini Hayata Giriş

3.4.1 Kırgızların İslamiyeti Kabulu

Kırgızların İslâmiyeti kabul etmesi hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bazı araştırmacılar, Kırgızların İslâmiyeti kabul etmesininin X. yy.dan başlayıp XIX. yy.a kadar uzanan bir tarihi süreci kapsadığını söylerken, kalan kısmı ise, Kırgızların İslamlaşma sürecinin XVI. asırda başlayıp XVII. ve XVIII.yy.a kadar devam ettiğini ve özellikle bazı tarikat mensuplarının irşat ve teblig faaliyetleri sonucunda gerçekleştiğini ileri sürmektedirler. Karahanlılar döneminde X. ve XI. yüzyılları yüz binlerce göçebe türk topluluğu İslamiyeti kabül etmişlerdir. Bu göçebe Türklerin arasında, oralarda yaşayan Kırgız boylarının da bulunmuş olabilecekleri kuvvetli bir ihtimaldir.[252]

Karahanlılar döneminde yaşayan dil bilimci Kaşgarlı Mahmut eseri Divan-ı Lügati't-Türk'te, Kırgızları Müslüman Türk boyları kategorisinde değerlendirmekte ve henüz müslüman olmayan Uygurlar hakkında farklı fikirler bildirmektedir. Dolayısıyla, Kırgızların İslamlaşma sürecinin başlangıcının, en geç X. yüzyıla tekabül edebileceği ileri sürülmektedir. Tamamlanması konusunda ise, araştırmacıların çoğunluğu bu süreci XVII. ve XVIII. Yüzyılın başlarına doğru götürmektedirler. XIX. ve XX. yy. tarihçi, etnograf, şecereci ve gezginler bu konuda bilgilendirmektedirler. Örneğin, XIX. yy. bilginlerinden Çokon Valihanov şöyle der: "Bütün Kırgızlar İslam dinini benimsemişlerdir, ancak onun hem inanç ilkelerini, hem de İslam'ın şartlarını yeterince bilmedikleri halde kendilerine "Müslüman'ız" demektedirler..." Kırgız şecerecilerinden Talıp Moldo (1849-1949) ise, Kırgızların kendilerini çok ciddi Müslüman saydıklarını, din uğruna canlarını fedâ etmeye hazır olduklarını, Ramazan ve Kurban Bayramlarını topluca kutladıklarını söylemiştir.[253]

Çarlık Rusya zamanında Kırgızlarda dinî eğitim üç ana şekilde yapılmıştır. Birincisi, Kırgızların çocuklarını eskiusulle çadırlarlda gezer mollaların yardımıyla okutmaları; ikincisi, kendi bölgelerinde mescit, medrese veya usul-i cedid medreselerinde çocuklarına dinî eğitim vermeleri; üçüncüsü, o zamanlar önemli dinî eğitim merkezleri olan Buhara, Fergana, Semerkant, hatta Kaşgar, Ufa ve Kazan gibi yerlere göndermeleri şeklinde olmaktadır.[254] Kalberdiev, "Tarihten Günümüze Kırgızların Allah Anlayısı" adlı doktora tezinde Kırgızların dindarlığıyla ilgili en çok bilgilerin XVIII. asrın sonlarına doğru ortaya çıkmış ve genelde XIX-XX. asırlarda yaşamış olan 'zamancı' veya 'kazalçıl' olarak bilinen ozan, şair ve düşünürlerin eserlerinden bulunabildiğine değinmektedir. Kalberdiev'e göre, zamancıların

[252] Abdilaziz Kalberdiev, "Tarihten Günümüze Kırgızların Allah anlayışı", (**Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi SBE, 2010), ss. 17-18.
[253] A.g.t., ss. 19-21.
[254] Elvin Iusubov, "Kırgızistan'da Din Eğitimi", (**Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Marmara Üniversitesi SBE, 2015,) s.28.

izledikleri yol, yöntem ve özellikle halkın dindarlaşmaları açısından harcadıkları büyük gayretler, bazen Yesevî'nin bıraktığı mirasın tekrar gündeme gelişi olarak algılanmaktadır. Örneğin, zamancıların ileri gelenlerinden Moldo Kılıç'ın:

Türkstanda mazarı / Türkistan'da kabri,

"Hikmat" sözü cayılıp / "Hikmet" sözü yayılarak

Bizge kaldı kazalı./ Bize (miras olarak) kaldı gazeli, gibi sözleri, Kırgız zamancılarının Ahmet Yesevî'den bir hayli etkilendiklerini ve onun yolundan devam etmeye çalıstıklarını göstermiştir.[255] Kırgız toplumunun İslam dinini öğrenmesinde tarikatlar büyük önem arzetmiştir.

3.4.2 Kırgızların Komünizm Döneminde Dindarlığı

1917'de Bolşeviklerin iktidara gelmeleriyle Kırgızlar dinî hayatında farlkı bir döneme girmiştir. SSCB Anayasasında din devletten ayrı idi ve SSCB vatandaşlarına herhangi bir dini benimseme veya benimsememe, dini ibadetleri yerine getirme veya ateistik propaganda yapma hakkı tanınmıştı. Fakat bu durum sadece sözde böyle olup, Komunist parti kendi temel ilkeleri gerği dinle mücedelesinde son derece kararlılık göstermiştir. Sovyetlerede insanların zihni yeteneklerinin gelişmesi, tabiat olaylarını anlaşılabilir duruma getirmesi ve sosyalizmin toplumdaki sınıfları kaldırmasıyla din de ortadan kalkacağı anlayışı yaygındı.[256] Fakat, bir müddet sonra zamanla düşünüldüğü gibi din ortadan kalkmayınca dine karşı kampanya başlatılarak, ateistik yönde yoğun eğitim programları, toplumsal projeler düzenlendi.

Ateistik eğitim sistemi kurum ve teşkilatlara göre farklı biçimlendirilmiştir. Metod ve araçlar bakımından: çocuklara ailede ateistik terbiye; orta okullarda ateistik terbiye; halk arasında medya medya ve konferans, toplumsal kurumlar yoluyla ateistik propaganda yapmak gibi şekilleri geliştirilmiştir. Ateistik terbiyede en inanadırıcı metot olarak ateizmi bilimsel verilere dayalı olarak anlatma metodu kullanılmıştır. Okul öncesi kurumlarda ve ortaöğretim kurumlarında eğitim felsefesi ateizme dayalı materyalist anlayışta düzenlenirken, yüksek eğitim sisteminde özel İlmi Ateizm Dersi ders programda yer almıştır. 1964 yılından itibaren verilmeye başlayan İlmi Ateizm Dersi Sovyetler Birliğinin dağılmasına kadar okutulmuştur. Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla Sovyet ideolojisi kendi yürürlüğünü otomatik olarak kaybetmiştir. Fakat izlediği sosyo-ekonomik, kültürel ve siyasi, ideolojik pratik ve teorik uygulamalarıyla birlikte silinmesi zaman alacak izler bırakmıştır.[257]

---

[255] Kalberdiyev, s.61.

[256] Mehmetbek Mirzabaev, "Kırgızistan'da Dini Hayat", (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara Üniversitesi SBE, 2003), s. 51.

[257] Sayfulla Bazarkulov, "Bağımsızlık Öncesi Kırgızistan'da İlmî Ateizm Dersi",(**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara Üniversitesi SBE, 2003), ss.104-106.

20.yüzyılın başında Orta Asya'da 12.500 cami var iken 1989 senesinde camilerin sayısı 25'i oluşturmuştur. Kapatılan cami ve mescitler yıkılmış, bazıları depo, ahır gibi vs. ye dönüştürülmüştür.[258] 1920'de Sovyetlerin sınırlarının kapanmasıyla zaten yerine getirilmesi mümkün olmayan hac ibadeti 1931'de resmen yasaklanmıştır. Ramazan ayı gelince ateistik propaganda en ileri seviyeye ulaşmıştır. Oruç tutmanın ekonomik zarara sebep olduğunu, çalışma temposunun azalması ve iftar sofraları israfa yol açması gibi, kurbanın "insanlık dışı" hareket olduğu söylentileri ile yasaklamıştır. Bütün bu gibi propagandalar insanların dinden uzaklaşmasına neden olurken, sovyet öncesi ailelerinden din anlayışı oluşturulan 50 yaş üzeri insanlar dine sarılmışlardır.[259]

3.4.3 Bağımsızlık Sonrası Kırgızistan'da Din

Kırgızistan 31 Ağustos 1991 senesinde bağımsızlığa ulaşması akabinde 1993 senesinde kabul edilen Anayasaya göre, din-devlet ilişlkileri laiklik anlayışını kabul ederek, insanların inanç özgürlüğü teminat altına alınarak yeni dönemde dini hareketlere hukuki bir zemin sağlamıştır.[260] 2010 yılında halkın oylaması ile kabul edilen Anayasada Kırgız dilindeki "svettik" kelimesinin yerine kırgızca olarak "mamlekettik başkaruuga din aralaşpagan" (Devlet yönetimine din karışmayan) ifadesi konulmuştur. Ancak bu ifade 7. Madde'deki üç fıkrayla açıklanmıştır:

1. Kırgız Cumhuriyeti'nde hiçbir din devletin zorunlu dini olamaz.
2. Din ve bütün dini yöreler devletten ayrılmıştır.
3. Dinî birliklerin ve din görevlilerinin devlet kurumlarının işine karışması yasaktır.

Dinî inanç özgürlüğü ise 32. Madde'de 4 fıkrayla açıklanmıştır:

1. Her bir vatandaşın vicdan ve din inanç özgürlüğü garanti altına alınmıştır.
2. Her bir vatandaş kendi başına veya başkaları ile birlikte her türlü dine inanabilir veya inanmayabilir.
3. Her bir vatandaş dini veya başka inançları seçmede hürdür ve her vatandaşın istediğine inanmaya hakkı vardır.
4. Her bir vatandaş dini ve başka inançları açıkça söylemeye ve ondan vazgeçmeye zorlanamaz. (Kırgız Respublikasının Konstitutsiyası 2017) cümlesi eklenmiştir. Anayasa'da din ile ilgili maddeler buluns da devletin "Salttuu din" (Geleneksel din) anlayışı vardır ve bu anlayışa göre dini siyaset yürütülmeye devam ede gelmektedir.[261]

---

[258] Mirzabaev, "Kırgızistan'da Dini Hayat", s.59.
[259] A.g.e., s.50.
[260] Kırgızistan Cumhuriyeti Anayasası, 1. Madde, 16/1-2.
[261] Timur Kozukulov, "Kırgızistan'da Devletin Din Siyaseti", **Akademik Hassasiyetler**, http://www.e-dergi-marmara.dergipark.gov.tr/download/article-file/307198, (1 Ekim, 2017).

3.4.3.1 Kırgız Cumhuriyeti Din İşleri Devlet Komisyonu

Ülkenin bağımsızlığını kazanmasının akabinde inanç özgürlüğü ile ortaya çıkan cemaatleşme, bu cemaatlerin kurumsallaşma hareketleriyle ilgili esaslar kanunlarda yerini almış, ancak kanunlarda yer alan esasların yerine geirilip getirilmediğinin kontrol edilmesi konusunda bir boşluk ortaya çıkmıştır. Gerek ülkede önceden bulunan gerekse dışarıdan gelen dini cemaat ve kurumların yürüttüğü faaliyetlerin içeriği bir tarafa, bunların nicelik yönünden bir tasviri bile yapılamaz hale gelmiştir. Devletin devamı ve milletin birliğinin korunması için her alanda olduğu gibi dini uygulamalar ve dini hareketlerin de kontrol edilmesi ihtiyacı hissedilmiştir. Anayasada ve kanunlarda yer alan din işlerinin devletten ayrı olması ilkesi dinle ilgili faaliyetlerin sınırsızlığı ve kontrolsüzlüğü anlamına gelmemektedir.[262]

Kırgızistan'daki dini gelişmeler hukuki haklar ve özgürlükler ortamında gelişmeye başlamıştır. Ülkedeke dini hareketlerin faaliyetlerini takip etmek ve devletin dinle ilgili siyasetini yürütmek için 4 Mart 1996 senesinde devlete bağlı Kırgız Cumhuriyeti Din İşleri Devlet Komusyonu (KCDİDK) kurumu kurulmuştur.[263]

Devletin dinle ilgili siyasetinin hazırlanması ve uygulanması KCDİDK'nu aracılığı ile yapılmaktadır. Bu komusyon devletin meclisi, bakanlıklar ve diğer kurumlarının dinle ilişkili faaliyetlerinde merkezi bir yere sahiptir. Din eğitimi ve dinle ilgili medya faaliyetleri konusunda da KCDİDK'nunun etkinliği sözkonusudur. KCDİDK, devletin güvenliği, toplumun huzuru ve geleceğiyle ilgili olarak ülkede din işlerinin yönlendirilmesinde büyük işlevlere sahiptir. Ülkede dinle ilgili faaliyetlerin yürütülmesinde ve bunların araştırılmasında hiçbir şekilde gözardı edilmeyecek sorumluluklar taşımaktadır.[264]

Kırgızistan'da Anayasa 1. Maddesine göre, din ile devlet işleri birbirinden ayrı olduğundan dolayı nufüsün %92' oluşturan müslümanların dini temsilcisi olarak Kırgızistan Müslümanlar Dini İdaresi (Muftiyat) ve Hristiyan nufüsün dini temsilcisi olarak da Rusya Ortodoksluğu Kilisesi kurumları faaliyet göstermektedir. Rus Ortodoks Kilisesi (ROK) idaresi, Din İşleri Devlet Komisyonu verilerine göre Kırgızistan'da 130 yıldan daha uzun süredir faaliyet göstermektedir. Bağımsızlık sonrası ROK'a ait okul, kilise ve manastırların sayısı artmıştır. Ortodoks Hristiyanlığının idari, eğitim ve yardım faaliyetlerini düzenleyen merkezler açılmıştır. Ancak toplumun diğer alanlarında görülen kriz ortamından ülkedeki ROK da önemli ölçüde etkilenmiştir. İbadet evlerinin çoğalmasına karşın Rusların ve Ortodoks Hıristiyanlığı inancına inancına sahip diğer etnik grupların ülkeden göç etmeleri neticesinde mensupları hızla azalmıştır. ROK, din adamı yetiştirme konusunda bir çok

[262] Büyükalaca, s.116.
[263] Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик дин комиссиясынын расмий Интернет сайты, http://religion.gov.kg/КУ/комиссия-жөнүндө/history_kg/, (09 Temmuz, 2017).
[264] Büyükalaca, s.124.

sıkıntıyla karşılaşmış ve sorunu da yurt dışından din adamı getirerek çözmeye çalışmıştır. Ayrıca ekonomik zorluklar, ROK'u Batı'lı misyoner hareketleri karşısında daha güçsüz hale getirmiştir.[265] Kırgızistan Din Komisyonu'nun 2015 senesi verilerine göre, ülkede 2420 İslam; 380 hıristiyan; 1 yahudiy; 1 budist ve 12 bahai olmak üzere toplamda 2814 dinî organizasyon bulunmaktadır. Ülkede 19 dinî organizasyon hareketleri yasaklanmıştır.[266]

3.4.3.2 Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi (KMDİ)

Bağımsızlık öncesi merkezi Taşkentte olan Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Dini İdaresi adıyla 1946 yılında kurulan kuruma bağlı olarak faaliyet gösteren Kırgızistan Müslümanları Kadıyatı 1993 yılının Ağustos'unda KMDİ (Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi (Muftiyat)) olarak ayrılmıştır. Devletten bağımsız, özel bir kurum olan Muftiyat devletten maddi destek almadan ülkedeki camileri ve medreseleri yönetmekte ve gelirlerini halkın verdiği fitre, sadaka, yardımları ve Hac, Ümre faaliyetlerinden elde etmektedir.[267]

KMDİ 8 ocak 1997 tarihinde Kırgızistan Müslümanlar Dini İdaresi, Muftiyat adıyla Kırgızistan müslümanlarının dinî-manevî ihtiyaçlarını karşılamak amacı ile Din Komusyonu tarafından resmî olarak kaydedilmiştir.[268] Kırgızistan Cumhuriyeti 7 bölgeye ayrıldığından dolayı KMDİ nin de 7 bölgedeki temsilcileri olarak 7 tane bölge kadıyatı vardır. Bölge Müslümanları Kadıyatları, KMDİ'nin ayrılmaz bir parçası sayılır. Bunlar İslam öğretilerinin takip edilmesi ve bölgedeki müslümanların birliği ve beraberliğini korumak için kurulmuştur.[269] Günümüzde Kırgızistan'da 80 medrese, 8 dini yüksek eğitim kurumu, 2784 cami/mescit (1991'de 39 cami vardı) faaliyet göstermektedir.[270]

3.4.3.3 Din Eğitimi ve Din Eğitim Kurumları

Eğitim Bakanlığına Bağlı Okullarda Din Eğitimi: Sovyetlerin dağılmasıyla ve din ve inanç yasağının kalkmasıyla, dinî hayatın yeniden canlanmasıyla birlikte Kırgızistan'da din ve din eğitimi millî eğitim sistemin bir parçasını oluşturmuş ve her geçen yıl sistemin vazgeçilmez unsuru haline gelmeye başlamıştır. Devlet yeni eğitim politikası kapsamında, öğrencilerin dinî ve ahlâkî eğitimlerine yönelik Eğitim Bakanlığı'na bağlı olan okullarda ilk önce "Iyman Sabagı" ve daha sonra "Adep sabagı" derslerini okutmaya başlamıştır.[271]

---

[265] Mametbek Myrzabaev, "Kırgızistan'da Din-Devlet İlişkileri", (**Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi SBE, 2009), s.99.
[266] Чотаев З.Д., Исаева Г.К., Турсунбеков З.А. **Диний Чөйрөдөгү Мамлекеттик Саясат:Кыргызстандагы Мыйзам Негиздери, Концепция Жана «Салттуу Ислам»,** Усулдук материалдар, Бишкек, 2015, s.5.
[267] Büyükalaca, s.137.
[268] A.g.t., s.139.
[269] A.g.t., s.153.
[270] КМДИБ нын расмий Интернет сайты. Muftiyat.kg.
[271] Iusubov, s.92.

Iyman dersi Türkiye'de uygulanmakta olan Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi (DKAB) dersi şeklinde sistematik bir biçimde okutulmamaktadır. Iyman Sabagı 2003 senesine kadar tercihe bağlı olduğu için, bazı okullarda okutulurken, bazılarında ise hiç okutulmamıştır. Bazı okullarda Iyman dersinde din görevlileri tarafından ağırlıklı olarak İslâmi kavram, düşünce ve gelenekler okutulurken, diğerlerinde ise, dinî değerlerle birlikte millî ve ahlâki değerler sınıf öğretmenleri ve kırgız dili ve edebiyatı, bazı durumlarda tarih dersi öğretmenleri tarafından okutulmuştur.[272]

2003-2004 eğitim-öğretim yılında eğitim dili Kırgızca olan okullarda 1-11. Sınıflar için uygulanan "Iyman Sabagı" ders programının adı "Adep sabağı" olarak değiştirilmiştir. Adap sabagı, Iyman Sabağı dersinin müfredatına göre, daha çok kültürel konuları içermektedir. Adep Sabağı dersinde ne İslâm sistematik bir biçimde öğretilmekte, ne de diğer dinler hakkında yeterli bilgi verilmektedir. Önceki programa göre, din ve özellikle İslâm dinî, dinî ibadetler, İslâm ahlâk anlayışı ve hadisler gibi hususlar oldukça azaltılmış ve bunların yerine Kırgız atasözleri, gelenek ve örf-adetler almış durumdadır.[273]

KMDİ'ne bağlı Dinî Eğitim Kurumları:[274] Ülkede 1 İslâm Üniversitesi, 8 İslâm Enstitüsü ve 89 medrese dinî eğitim vermektedir. Eğitim kurumlarında 8000 öğrenci eğitim görmekte ve 700 öğretmen eğitim vermektedir.[275] Medreselerin sayısı sürekli yeni açılması yada belli bir sorun ve eksikliklerden kapatılması sebepli deyişmektedir. (Tablo 8)Araştırmamız din eğitimi olmadığından bu kurumlarla ilgili genel bilgi vermekle sınırlı kalmayı doğru bulmaktayız.

Tablo 8: Kırgızistan'daki Medreselerin Sayısı ve Bölgelere Göre Dağılımı

№	Bölgeler	Faaliyet yürütmekte	Kapatılmış
1.	Bişkek şehri	11	0
2.	Çüy İli	29	5
3.	Talas İli	5	0
4.	Narın İli	1	2
5.	Issık Köl İli	2	1
6.	Oş şehri	4	0
7.	Oş İli	21	7
8.	Calal-Abad İli	6	2
9.	Batken İli	10	5
10.	Toplam	8989	22

Kaynak: Akimcan Ergeşov, KMDİ'nin Eğitim Bölümünün Başkanı, "KMDİ'nin eğitim faaliyetleri" konulu görüşme, Bişkek: 20 Ekim, 2017.

[272] Iusubov, s.93.
[273] A.g.t., s.110.
[274] A.g.t., s.111.
[275] Akimcan Ergeşov, KMDİ'nin Eğitim Bölümünün Başkanı, "KMDİ'nin eğitim faaliyetleri" konulu görüşme, Bişkek: 20 Ekim, 2017.

Din Taanuu Bölümleri[276]: Kırgızca "Din Taanuu" dini tanımak, bilmek anlamına gelen, Rusça da "Religovedeniye" şeklinde kullanılan, Türkçeye ise Dinî Bilimler olarak tercüme edilebilen Din Taanuu Bölümleri Sövyetler'in son dönemlerinde üniversitelerde genellikle Felsefe ve Tarih Fakülteleri Bünyesinde Din Bilimleri Dalı olarak ortaya çıkmıştır. Kırgız Millî Üniversitesi (KMÜ) Din Taanuu Bölümü (1998) ve Kırgız Rus Slavyan Üniversitesi (KRSÜ) Din Taanuu Bölümü (1998)'lerinde İslâm ve diğer dinler ana ilkeleriyle öğretilmektedir.

İlahiyat Fakülteleri[277]: Kırgızistan'da bazı üniversitelerdeki din taanuu bölümleri yanısıra, bazı yüksek eğitim kurumlarında doğrudan doğruya ilahiyat eğitimi veren fakülteler de bulunmaktadır. Oş Devlet Üniversitesi (OşDÜ)İlahiyat Fakültesi (1993); Oş Devlet Üniversitesi (OşDÜ) Araşan İlahiyat Fakültesi (2000); İşenalı Arabaev Üniversitesi (İAÜ) İlahiyat Fakültesi (2007); Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi (KTMÜ) İlahiyat Fakültesi olmak üzere sayısı dörde ulaşan İlahiyat fakülteleri faaliyet yürütmektedir.

Kırgızistan'da Yaygın Din Eğitimi verilen yer olarak cami ve mescitler faaliyet göstermektedir. Bugüne kadar halkın çoğunluğu ağırlıklı olarak, din eğitimi ihtiyaçlarını medrese ve camilerde karşılamaktadır. Bağımsızlık sonrasında ülkede cami ve mescit sayısı hızla artmıştır. Tablo-9'da görüldüğü gibi KMDİ'nin verdiği bilgilere göre ülkede resmi kayıtlı 2422; kayıtsız 362, toplam olarak 2784 cami vardır.[278]

Tablo 9: Kırgızistan'daki Camilerin Sayısı ve Bölgelere Göre Dağılımı

№	Bölgeler	Resmi kayıtlı	Kayıtsız	Toplam
1.	Bişkek şehri	35	24	59
2.	Çüy İli	274	109	383
3.	Talas İli	132	2	134
4.	Narın İli	110	40	150
5.	Issık Köl İli	126	54	180
6.	Oş şehri	60	3	63
7.	Oş İli	759	56	815
8.	Calal-Abad İli	582	50	632
9.	Batken İli	344	24	368
10.	Toplam	**2422**	**362**	**2784**

Kaynak: Akimcan Ergeşov, KMDİ'nin Eğitim Bölümünün Başkanı, "KMDİ'nin eğitim faaliyetleri" konulu görüşme, Bişkek: 20 Ekim, 2017.

3.4.3.4 "Iyman" Dini Kültürü Geliştirme Vakfı

2017 yılı Şubat ayında yapılan Güvenlik Könseyinin toplantısından sonra Kırgızistan Cumhurbaşkanı Almazbek Atambaev Cumhurbaşkanlığına bağlı Din alanına yönelik "Iyman" Dini Kültürü Geliştirme Vakfını kurdu. Vakfın kurulma hedefleri şu şekilde sıralanmıştır:

[276] Iusubov, s.129.
[277] A.g.t., s.133.
[278] Akimcan Ergeşov, KMDİ'nin Eğitim Bölümünün Başkanı, "KMDİ'nin eğitim faaliyetleri" konulu görüşme, Bişkek: 20 Ekim, 2017.

1) Vatandaşların dini ve entelektüel potansiyelini güçlendirme amaçlı projeleri desteklemek ve bununla birlikte bilinçliliği güçlendirmeyi, hoşgörülülüğü, dini hoşgörülülüğü ve dinler arası toleransı amaçlayan projeleri desteklmek;

2) Dini eğitimin kalitesini arttırmak amacıyla din adamlarını desteklemek;

3) dini aşırılıklara ve terörizme karşı mücadele etmek için gençlerin, kadınların ve din adamlarının eğitimini arttırmak ve bu amaçta çalışan ortakları desteklemek;

4) Kırgız Cumhuriyeti'ndeki geleneksel dini kuruluşlarla birlikte topluma yararlı projeleri gerçekleştirmek;

"Iyman" Vakfının kurulmasının amacı şu şekilde belirtilmiştir:

- Muslumanların yüksek dinî bilgisiye sahip olmasına sağlamak
- Tolerans ve saygıyla birlikte yaşam cültürünün oluşmasına katkı sağlamak
- Gazete ve dergi, kitaplar yayınlamak ve bu alanda hedefleri gerçekleştirmek

Vakfın işbirliği yapacak kurumları; Iyman Vakfı amaçlarını gerçekleştirmek için bu alanda kişiler ve kurumlarla işbirliği yapmaya hazırdır. Şu anda şu kurumlarla işbirliği yapmaktadır:

- Kırgız Cumhuriyeti Din Komusyonu
- KMDİ (Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi (Muftiyat))
- Kırgız Cumhuriyeti Hukuk koruma kuvvetleri
- Yerel ve uluslarası dini organizasyonlar
- Yerel ve uluslararası dini liderler, bilim adamları ve aktivistler.

Vakıf 2015 yılından itibaren KMDİ'nin görevlilerinin (imamlara) tamamına kısa dönemli kurslar düzenlemekyedir. Bu kursların eğitimcilerinin yarısını Türkiye Diyanet Vakfı'nın desteğiyle açılmış olan Oş Devlet Üniversitesinin İlahiyat Fakültesinin Öğretim Üyeleri karşılamaktadır. Iyman vakfının düzenlediği kısa dönemli kurslara 1000'e yakın imamlar katılmakta ve bitirme sınavından başarılı geçenler her ay destek bursu kazanmaktadırlar. İmamların halkın dini bilgisi ve dini yaşamında önemli rolu olduğuna dikkat eden vakıf ülkenin her tarafından gelen imamların dini bilgisini güçlendirilmesini sağlamaktadır. Bununla birlikte, vakıf dinî alanda popüler ve ilmi kitapları yayınlamaktadır. Bu kitaplar tam da dinî olmamakla birlikte, ahlakî edebiyat kitapları olarak yayınlanmaktadır. İyman vakfı tarafından İmam Azam Abu Hanife, İmam Maturidi, Konfüçüs, Iyman Carçısı vs. isimli kitaplar bastırılmıştır. Bununla birlikte, vakıf, ülkede gençlerin ve tüm halkın manevi potansiyelini ve bilgisini artırma, dinlerarası uyumu güçlendirme üzerinde planlı çalışmalar yürütmektedir.[279]

[279] Iyman Vakfının Resmi İnternet Sitesi, http://iyman.kg/, (29 Temmuz, 2017).

4. KIRGIZİSTAN ÜNİVERSİTE GENÇLİĞİNDE DİN

4.1 Sosyal Profil

4.1.1 Cinsiyet

Tablo 10: Cinsiyet

Cinsiyet	N (Sayı)	% (Yüzde)
Kadın	321	53,5
Erkek	279	46,5
Toplam	600	100,0

Tablo-10'da görüldüğü gibi, örneklem grubu, 321'i kız, 279'u erkek olmak üzere toplam 600 kişiden oluşmaktadır. Buna göre araştırmaya katılanların %53,5'ini kızlar, %46,5'ini ise erkek öğrenciler teşkil etmektedir. (Bundan sonra tablolarda sayı-N, yüzde-% olarak verilercektir). Araştırmada gençlerin sayısı her iki cinsiyetin de konuyla ilgili görüşlerini almak için birbirlerine yaklaştırılmaya çalışılmıştır. Ancak, üniversite gençlerinde kız öğrencilerin sayısının çok olmasından dolayı, kızların sayısı da erkeklere nispeten çok olmuştur.

4.1.2 Yaş

Tablo 11: Yaş

Yaş	N	%
16-17	28	4,7
18-21	408	68,0
22-25	148	24,7
25-30	16	2,7
Toplam	600	100,0

Tablo-11'de görüldüğü gibi, örneklem grubunun %4,7'si 16-17; %68,0'i 18-21, %24,0'ü 22-25; %2,8'i 25-30 ve %0,5'i ise 30 ve üstü yaş gruplarında yer almaktadır. Görüldüğü gibi örneklem grubunun büyük bir kısmı %68,0'i 18-21 yaş grubunda yer alarak üniversite senelerini kapsamaktadır.

4.1.3 Medeni Durum

Tablo 12: Medeni Durum

Medeni durum	**N**	**%**
Bekar	558	93,0
Evli	34	5,7
Boşanmış	1	,3
Dul	1	,3
Boşanmamış ayrı yaşıyor	4	,8
Toplam	598	100

Örneklem grubunun %93,0'ü bekar; %5,7'i evli; %0,2'i boşanmış, %0,2'si dul ve %0,7'si ise boşanmamış ayrı yaşıyor olduğunu belirtmiştir. 0,3'ü yani 2 öğrenci medenî durumu hakkındaki soruyu cevapsız bırakmıştır. Bu bilgilerden hareketle araştırma alanında üniversite öğrencilerinin tamamına yakınının bekar olduğunu söyleyebiliriz.

4.1.4 Fakülte

Tablo 13: Fakülte

Okuduğunuz fakülteniz?	**N**	**%**
Tarih	55	9,2
Tıp	96	16,0
Matematik	28	4,7
Hukuk	33	5,5
İktisat	48	8,0
Edebiyat	83	13,8
İlahiyat	42	7,0
Uluslar arası ilişkiler	56	9,3
Başka yazınız	159	26,5
Toplam	600	100,0

Tablo-13'te görüldüğü gibi örneklem grubunun %9,2'si tarih; %16,0'sı tıp; %4,7'si matematik; %5,5'i hukuk; %8,0'i iktisat; %13,8'i edebiyat; %7,0'si ilahiyat; %9,3'ü uluslar arası ilişkiler fakültelerinde ve %26,5'i tabloda yer almayan (mimarlık, mühendislik, eğitim, psikoloji vs.) diğer bölümlerde eğitim görmektedirler.

4.1.5 Sosyal Çevre

Tablo 14: Sosyal Çevre

Sosyal Çevre	N	%
İl	138	23,0
İlce	127	21,2
Köy	327	54,5
Yurt dışı	8	1,3
Toplam	600	100,0

Örneklem grubunun üniversiteye gelmeden önce en uzun süre kaldığı yerleşim yeri/ sosyal çevresine göre dağılımı %23,0'ü il, %21,2'si ilçe, %54,5'i köy ve %1,3'ü ise yurt dışı olmuştur. Görüldüğü gibi, en çok oran %54,5 şeklinde köye düşmektedir.

4.1.6 Anne Eğitimi

Tablo 15: Anne Eğitimi

Annenizin öğrenim durumu?	N	%
Okur-yazar değil	1	,2
Okur-yazar	17	2,9
İlkokul mezunu	205	34,7
Üniversite mezunu	368	62,3
Toplam	591	100,0

Örneklem grubunun annelerinin %0,2 okur-yazar değil, %2,9'u okur-yazar, %34,7'si ilkokul mezunu ve %62,3'ü ünivesite mezunudur. Çocukların yetişmesinde annenin rolü büyüktür. Tablo-15'te görüldüğü gibi, örneklem grubunun %62,3'lük büyük bir kısmının anneleri üniversite mezunudur.

4.1.7 Baba Eğitimi

Tablo 16: Baba Eğitimi

Babanın öğrenim durumu	N	%
Okur-yazar değil	1	,2
Okur-yazar	20	3,4
İlkokul mezunu	203	34,2
Üniversite mezunu	369	62,2
Toplam	593	100,0

Örneklem grubunun babalarının %0,2'si okur-yazar değil, %3,4'ü okur-yazar, %34,2'si ilkokul mezunu ve %62,2'si ünivesite mezunudur. Tablo-16 ve Tablo-15'te görüldüğü gibi anne ve babaların eğitim durumu eşit bir seviyededir.

4.1.8 Ekonomik Durumu

Tablo 17: Ekonomik Durumu

Ailenizin ekonomik durumu?	**N**	**%**
Düşük	3	,5
Ortanın altı	20	3,3
Orta	312	52,1
Ortanın ustu	220	36,7
Yüksek	44	7,3
Toplam	599	100,0

Tablo-17'de görüldüğü gibi, örneklem grubunun ailesinin ekonomik durumu incelendiğinde, %0,5'i düşük, %3,3'ü ortannın altı, %52,1'i orta ve %36,7'si ortanın üstü iken, %7,3'ü yüksek olduğu görülmüştür. Düşük ve ortanın altı grubunun toplam oranı %4,0'ten az olmasına dikkat ederek örneklem grubunun geneline baktığımızda üniversite gençlerinin ailesinin ekonomik durumu orta, ortanın üstü ve yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır.

4.1.9 Din

Tablo 18: Din

Din	**N**	**%**
İslam	591	98,5
Hıristiyan	1	,2
Başka yazınız	8	1,3
Toplam	600	100,0

Tablo-18'de görüldüğü gibi, örneklem grubunun mensup olduğu dine dair soruya örneklem grubunun %98,5'i İslam dinine, %0,2'si Hristiyan dinine mensup olduğunu, %1,3'ü başka bir inanca sahip olduğunu veya ateist olduğunu bildirmiştir. Ülkede dindarlıkla ilgili yeni araştırmalar yapılmaktadır. Örneğin genel halk hayatında dindarlık konusu üzerine yapılmış anket çalışmasında örneklem grubunun din inancı, dini mensubiyeti ve dini ibadetlerin yerine getirilme durumlarıyla ilgili sorular sorulmuştur. Örneğin, Maltabarov'un 2016 senesinin Ekim ayında Oş ve Bişkek şehirlerinde yaptığı araştırmasında örneklem grubunun hangi dini inanca mensup olduğu sorulmuştur. Örneklem grubunun %78,6'sı İslam'a; %0,6'sı Buddiz'me; %10,9'u Ortodoks mezhebine; %0,2'si Yahudiliğe; %0,9'u Protestan mezhebine; %0,6'sı Katolik mezhebine mensup olduğunu belirtmiş ve %2,1'i ateist olduğunu; %0,9'u başka bir inanca mensupluğunu; %5,1'i hangi dine mensup olduğunu belirtmemiş cevapsız bırakmıştır.[280]

[280] Бакыт Малтабаров, «Дин Социологиясында Динчилдик Түшүнүгү», **Вестник Бишкекского Гуманитарного Университета,** УДК:316:2, 2017, s.20.

4.1.10 Din Eğitimi

Tablo 19: Din Eğitimi

Din eğitimi alma durumu	**N**	**%**
Herhangi bir din eğitimi almadım	141	23,5
Kendi kendime	154	25,7
Ailede	141	23,5
Camide	70	11,7
Dini Gruplarda	39	6,5
Kuran Kursunda	12	2,0
İlahiyat Fakültesinde	40	6,7
Başka varsa yazınız	3	,5
Toplam	600	100,0

"Din eğitimi alma durumunuz?" sorusuna örneklem grubunun %23,5'i herhangi bir din eğitimi almadım; %25,7'si kendi kendime; %23,5'i ailede; %11,7'si camide; %6,5'i dini gruplarda; %2,0'i Kur'an kursunda; %6,7'si ilahiyat fakültesinde; %0,5'i başka yerde olarak cevaplamıştır. Görüldüğü gibi, örneklem grubunun %23,5'i herhangi din eğitimi almadığını belirtirken, buna benzer bir kısmı kendi kendine ve yine %23,5'i ailede din eğitmi almıştır. Camide din eğitimini aldığını belirtenler ise %11,7'lik bir kısımdır. Araştırma alanında din eğitminin yaygın olmadığı ve örneklem grubunun da önemli bir kısmı din eğitimi görmediği ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı, anket formunun son kısmındaki örneklem grubunun eklemek istediği fikirlerin yazılması için bırakılan boşluğa bir çok öğrenci, din eğitimi verilmesini istediklerinin belirtmişlerdir.

4.1.11 Din Görüşü

Tablo 20: Din Görüşü

Din ile ilgili görüşünüz?	**N**	**%**
Din, Allah tarafından gönderilen dünya ve ahiret nizamıdır.	530	88,5
Din gereklidir; ancak dünya işlerine karıştırılmamalıdır.	43	8,0
Artık dinde reforma ve cağdaş yorumlara ihtiyaç vardır	9	1,5
İnsan tanrıyı kendi düsüncesinde yarattı ve bilimin gelişmesi ile din de ortadan kalkacaktır.	11	2,0
Toplam	593	100

Örneklem grubunun büyük çoğunluğu %88,5'i din hakkında "Din, Allah tarafından gönderilen dünya ve ahiret nizamıdır" demektedir. Bu grup düşüncesi itibariyle teist olarak nitelendirilebilir. Örneklem grubunun %8,0'i "Din gereklidir; ancak dünya işlerine karıştırılmamalıdır." fikriyle deist niteliği taşımaktadır. %1,5'i ise "Artık dinde reforma ve cağdaş yorumlara ihtiyaç vardır." cevabını vermekle reformist bir düşünce sergilemektedir. Geriye kalan %2,0'lik bir grup "İnsan tanrıyı kendi düsüncesinde yarattı ve bilimin gelişmesi ile din de ortadan kalkacaktır." fikrini belirterek ateist olduklarını ifade etmektedirler.

4.1.12 Sujektif Dindarlık Durumu

Tablo 21: Subjektif Dindarlık Durumu

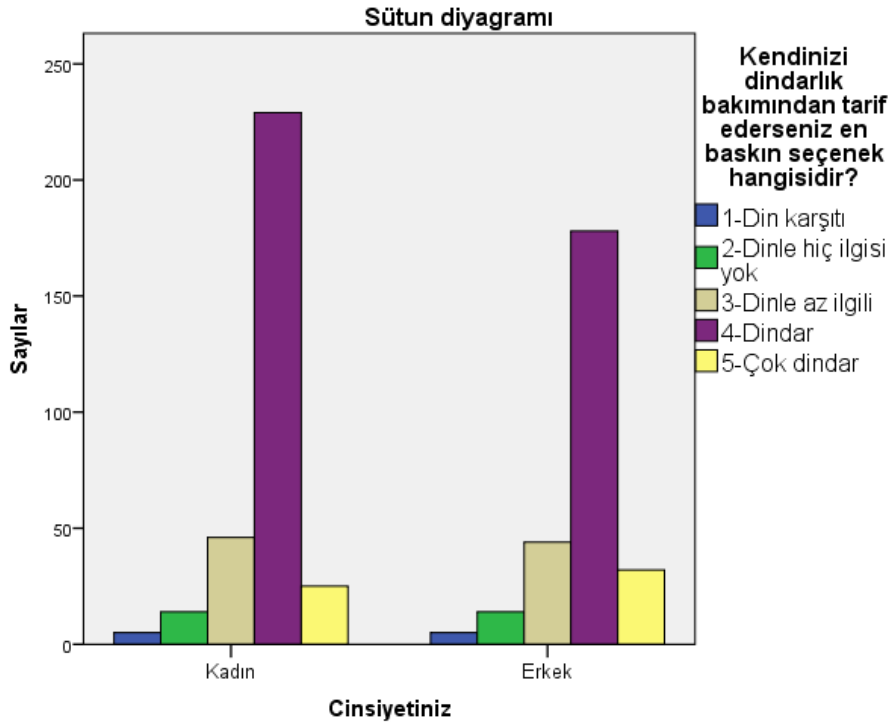
Kendinizi dindarlik bakımından tarif ederseniz en baskın seçenek hangisidir	**N**	**%**
Din karşıtı	10	1,7
Dinle hiç ilgisi yok	28	4,7
Dinle az ilgili	90	15,2
Dindar	407	68,8
Çok dindar	57	9,6
Toplam	592	100,0

Araştırmada "Kendinizi dindarlik bakımından tarif ederseniz en baskın seçenek hangisidir?" sorusuna önemle yer verilmiştir. Bu soruya Tablo-21'de görüldüğü gibi, örneklem grubunun %1,7'si din karşıtı, %4,7'si dinle hiç ilgisi yok, %15,2'si dinle az ilgili, %68,8'i ise dindar ve %9,6'sı çok dindar olduğunu belirtmiştir.

Tablo 22: Örneklem Grubunun Cinsiyeti ve Örneklem Grubunun Dine Bağlılık Düzeyi

		Kendinizi dindarlık bakımında tarif ederseniz en baskın seçenek hangisidir?					Toplam
		Din karşıtı	Dinle hiç ilgisi yok	Dinle az ilgili	Dindar	Çok dindar	
Cinsiyet	Kız	1,6%	4,4%	14,4%	71,8%	7,8%	100,0%
	Erkek	1,8%	5,1%	16,1%	65,2%	11,7%	100,0%

Ayrıca subjektif dindarlık, cinsiyete göre farklılığı da ele alınmak üzere Tablo-22'de cinsiyet ve subjektif dindarlık karşılaştırılmıştır. Kızların %1,6'sı ve erkeklerin %1,8'i kendilerini din karşıtı; kızların %4,4'ü ve erkeklerin %5,1'i kendilerini dinle hiç ilgisi yok; kızların %14,4'ü ve erkeklerin %5,1'i kendilerini dinle az ilgili; kızların %71,8'i ve erkeklerin %65,2'si kendilerini dindar ve son olarak kızların %7,8'i ve erkeklerin %11,7'si kendilerini çok dindar olarak tarif etmektedir. Görüldüğü gibi, din karşıtı, dinle hiç ilgisi yok ve dinle az ilgili seçeneklerinde erkeklerin oranı kızlardan çok olmamakla beraber yüksek olmaktadır. Dindar seçeneğinde ise kızların oranı %71,8'i; erkekerin oranı %65,2'i teşkil etmektedir. Çok dindar seçeneğinde ise kızların oranı %7,8'i; erkeklerin toplam oranı %11,7'i oluşturmaktadır. Genel olarak bakıldığında erkek öğrencilerin dindarlığı ya çok olumlu ya da çok olumsuz olduğu kızların ise orta bir derecede korunduğu görünümü ortaya çıkmaktadır. Bu karşılaştırmanın sayı olarak diyagramı Şekil-2'de gösterilmektedir.

Şekil 2: Cinsiyet ve Sübjektif Dindarlık

4.1.13 Gazete okuma sıklığı

Tablo 23: Gazete Okuma Sıklığı

Hangi sıklıkla gazete okursunuz?	**N**	**%**
Hicbir zaman	47	7,9
Nadiren	135	22,7
Bazen	299	49,8
Çoğu zaman	86	14,8
Her zaman	29	4,8
Toplam	596	100

Örneklem grubunun %7,8'i hiçbir zaman, %22,7'si nadiren, %49,8'i bazen, %14,8'i çoğu zaman ve %4,8'i her zaman gazete okuduğunu belirtmiştir. Her zaman gazete okuyanların oranının az olmasının sebebi günümüzde bilginin gazeteden çok telefon ve bilgisayar ortamında ulaşılabilir hâle gelmesinden kaynaklandığı şeklinde yorumlanabilir. Nitekim, gazete ve dergilerin internet sitelerinin de oluşturulması sayesinde artık okurların internet üzerinden takip ettiği de bilinmektedr. Araştırma alanında her zaman, çoğu zaman, bazen ve nadiren de olsa gazete okuyanların toplam oranı %92,1'i oluşturmaktadır. Bu bilgiler araştırma alanında gazete okuma alışkanlığının yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

4.1.14 En Son Okunan KitapTürü

Tablo 24: En Son Okunan Kitap Türü

En son okuduğunuz kitap türü?	**N**	**%**
Dini kitap	74	19,6
Kırgızca	179	47,6
Rusça	80	21,1
İnglizce	16	4,2
Türkçe	4	1,1
Okuduğu Bölümle İlgili	24	6,3
Toplam	377	100

Örneklem grubunun "En son okuduğunuz kitap?" sorusuna 377'si cevaplamış. 223'ü bu soruyu cevaplamamıştır. Verilen cevaplardaki kitapları "dini kitap" %19,6; araştırma alanını ana dili olan "Kırgızca" %47,6; araştırma alanında resmi dil olan "Rusça" %21,1, yabancı dil olarak "İnglizce" %4,2 ve "Türkçe" %1,1; "okuduğu bölümle ilgili" %6,3 olarak kategorilere ayırt edilmiştir. Görüldüğü gibi, araştırma alanında örneklem grubunun en çok oranının Kırgızca kitaplar olmasıyla birlikte, önemli bir kısmı Rus dilli kaynaklara ulaşmaktadır ve dini kitapları okuyanlar da önemli bir oranını teşkil etmektedir. En son okunan dini kitaplar siyer kitapları, temel dini bilgiler ve Kuran, İncil kutsal kitaplardan oluşmaktadır. Kırgızca kitaplara bakıldığında bu kitapların çoğunluğu edebiyat Cengiz Aytmatovun eserleri, Manas destanı, yeni yazarların ahlak ve kişisel gelişim üzerine yazdıkları kitaplarından oluşan maneviyata yönelik kitaplar olduğu görülmüştür. Rusça kitapların da büyük çoğunluğu romanlardan, Anton Pavlovich Chehov ve Dostoyevskiy gibi klasik Rus yazarlarının eserlerinden, kişisel gelişim ve başarı öykülerinden, ansiklopedi ve tarih kitaplarından oluşmaktadır. Bununla birlikte, İngliz dilinen Rus diline çevrilmiş eserler de okunmaktadır. Örneğin, Eflatun'un "Devlet" eseri en son okunan kitaplarda bir kaç öğrenci tarafından zikredilmiştir. İnglizce eserlerin de çoğunluğu roman ve kişisel gelişim kitaplarından oluşmaktadır. Türkçe kitaplar da roman ve psikoloji kıtaplarından oluşmaktadır. Okuduğu bölümle ilgili kitaplar ise üniversitelerin ders programında yer alan kitaplardır.

4.1.15 İnternet kullanma sıklığı

Tablo 25: İnternet Kullanma Sıklığı

Hangi sıklıkla internet kullanıyorsunuz?	**N**	**%**
Hiçbir zaman	7	1,2
Nadiren	16	2,7
Bazen	71	11,8
Çoğu zaman	205	34,5
Her zaman	298	49,9
Toplam	597	100

İnternetin aranan bilgilere ve dünyanın her neresinde olmakta olan olaylar hakkında haberlere anında ulaşılabilir olması yanında ferdin her türlü zararlı bilgilere de açık olması gibi yan etkisi de vardır. Tablo-24'te görüldüğü gibi, örneklem grubunun internet kullanma sıklığı incelendiğinde, %1,2 gibi çok az bir kısmın hiçbir zaman, %2,7'si nadiren, %11,8'i ise bazen ve %34,5'i çoğu zaman, %49,9'u her zaman internet kullanmaktadır.

4.2 Dini Hayatın Tasvîrî Analizi

4.2.1 İnanç Boyutu

4.2.1.1 Allah İnancı

Tablo 26: Allah İnancı

Allah vardır, tektir; evreni yaratan ve yönetendir.	N	%
Katılmıyorum	3	0,5
Fikrim yok	13	2,1
Katılıyorum	64	10,7
Tamamen katılıyorum	520	86,7
Toplam	600	100,0

Tablo-26'da görüldüğü gibi, örneklem grubuna sunulan "Allah vardır, tektir; evreni yaratan ve yönetendir" hükmüne öğrencilerin %86,7'si tamamen katılmakta; %10,7'si katılmakta; %2,1'i bu konuda fikirsiz olduğunu ve %0,5'i katılmadığını ifade etmektedir. Tüm bu bulgulardan hareketle araştırma alanında, Allah'a inanç konusunda %97,4 gibi yüksek katılımdan dolayı sorunlu bir durumun olmadığını söyleyebiliriz. Allah'a inanç konusunda katılmadığını söyleyenlerle birlikte bu konuda fikrim yok diyenlerin toplam oranı %2,7'yi teşkil etmektedir. Bu grup ateist olarak nitelendirilebilir ya da farklı bir inanca mensup olduğu söylenebilir. Bu azınlık inanç boyutunun diğer sorularında da görülecektir.

Mirzabayev'in 2003 senesinde yaptığı "Kırgızistan'da Dini Hayat" isimli araştırmasında Allah'a inananlar %90,4'ü; şüpheliler %8,5'i; inanmayanlar %1,4'ü teşkil etmiştir.[281] Tablo-27'de görüldüğü gibi, 14 sene sonrasında Allah'a inananların %90,4'ten %97'4'e (%7,0'lik) yükseldiği ve bunun sonucunda şüphelilerin %8,5'ten %2,1'e; inanmayanların oranının %1,4'ten %0,5'e azaldığı ortaya çıkmıştır. 2003 senesinde toplumda SSCB döneminden kalan ateistik anlayışın etkisinin devam ettiği ve ateistik eğitim alan insanların insanların örneklem grubunda yer aldığı önemli sebeplerdendir. Diğer taraftan araştırmamızda örneklem olan gençlerin ülkenin egemenliğini kazandıktan sonraki dönemde doğup büyüyen yeni nesil olması da dikkat çekicidir. Bu bulgularda hareketle araştırma alanında dini canlanmanın en önemli belirtisi olarak Allah'a inancın yükseldiği ortaya çıkmaktadır.

Tablo 27: Allah'a İnançla İlgili Bulguların Karşılaştırılması

Allah vardır, tektir; evreni yaratan ve yönetendir.				
Araştırmanın yapıldığı sene	**Katılıyorum**	**Şüpheli ya da Fikrim Yok**	**Katılmıyorum**	**Toplam**
2003	%90,4	%8,5	%1,4	%100
2017	%97,4	%2,1	%0,5	%100

[281] Mirzabaev, "KırgızistanDa Dini Hayat", s.88.

4.2.1.2 Meleklere İnanç

Tablo 28: Meleklere İnanç

Melekler vardır.	N	%
Katılmıyorum	2	,3
Fikrim yok	25	4,2
Katılıyorum	78	13,0
Tamamen katılıyorum	495	82,5
Toplam	600	100,0

Meleklerin varlığına örneklem grubunun %82,5'i tamamen katılmakta; %13,0'ü katılmakta; %4,2'sinün fikri yok iken, %0,3'ü katılmamaktadır. Örneklem grubunda meleklerin varlığına inananların toplam oranı %95,5'tir. Tüm bu bulgulardan hareketle araştırma alanında meleklere yüksek oranda bir inanç olduğunu söyleyebiliriz.

4.2.1.3 Kur'an-ı Kerime İnanç

Tablo 29: Kur'an-ı Kerime İnanç

Kur'an-ı Kerim haktır	N	%
Katılmıyorum	3	,5
Fikrim yok	24	4,0
Katılıyorum	66	11,0
Tamamen katılıyorum	506	84,5
Toplam	599	100,0

"Kur'an-ı Kerim haktır" hükmüne örneklem grubunun %84,5'i tamamen katılmakta, %11,0'i katılmakta, %4,0'ü bir fikri olmadığını bildirmekte, %0,5'i katılmamaktadır. Örneklem grubunda Kur'an-ı Kerim'e inananların toplam oranı % 94,5'tir. Araştırma alanında Kur'an-ı Kerim'in hak olduğuna olan inancın büyük bir oranı teşkil ettiği görülmektedir.

Mirzabayev'in araştırmasına bakıldığında örneklem grubunda Kur'an-ı Kerim'e inananlar %70,5'i; "inanıyorum, fakat sonradan değiştirildiğini düşünüyorum" diyenler %11,0'i; "hayır, inanmıyorum" diyenler %3,7'i; "fikrim yok" diyenler %14,2'yi; cevapsız bırakanlar %0,6'yı oluşturmuştur. Kur'an-ı Kerime inanç %70'ten %95'e (%25'lik bir oranda)yükselirken, fikrim yok diyenlerin toplam oranı %14,2'den %4'e azalmakta olduğu izlenmektedir.

4.2.1.4 Peygambere İnanç

Tablo 30: Peygambere İnanç

Hz. Muhammed Allah'ın kulu ve son peygamberidir.	**N**	**%**
Hic katılmıyorum	1	0,2
Katılmıyorum	5	0,8
Fikrim yok	22	3,7
Katılıyorum	85	14,2
Tamamen katılıyorum	486	81,1
Toplam	599	100,0

"Hz. Muhammed Allah'ın kulu ve son peygamberidir" yargısına örneklem grubunun % 81,1'i tamamen katılmakta; %14,2'si katılmakta, %3,7'si fikri olmadığını bildirmekte; %0,8'i katılmamakta ve %0,2'si hiç katılmamaktadır. Örneklem grubunda Peygameber'e inananların toplam oranı %95,3'ü oluşturmaktadır. Hz.Muhammet'in Allah'ın kulu ve son peygamberi olduğuna dair yüksek oranda bir inanç olduğu gözlemlenmektedir. Örneklem grubunun %1,0'i bu soruya katılmamaktadır ki, bunlar kendilerini ateist olarak nitelendirenlerdir.

Mirzabayev'in araştırmasına bakıldığında Peygamber'e inananların toplam oranı %77,6; inanmayanların toplam oranı %7,1; şüphe edenlerin toplam oranı %3,4'ü ve bu konuda fikrim yok diyenlerin toplam oranı %11,9'u teşkil etmiştir.[282] Tablo-31'de görüldüğü gibi Peygambere inancın %77,6'dan %95,3'e yükseldiği (%17,7'lik yükselme); inanmayanların %7,1'den %1,0'e ve fikri olmayanların %11,9'dan %3,7'ye azaldığı görülmektedir. Mırzabaev'in araştırma yaptığı deneklerin ve o dönemdeki toplumsal hayatın üzerinde 70 senelik SSCB rejiminin bıraktığı etkilerin günümüze nisbeten daha çok olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, günümüzdeki gençlerin inanç hürriyetine sahip şartlardaki toplumda yetişmeleri de önemli bir etkendir. Özellikle, Peygamberler tarihi ve siyer kitapları çok okunan kitaplar arasındadır. Tablo-23'te de görüldüğü gibi "En son okunan kitap?" sorusuna verilen cevaplarda da dini kitaplar arasında en çok siyer kitapları olduğu ortaya çıktığı söylenmişti. Ülkede Mevlid programları hem cemaatlar tarafından hem de ilahiyat fakülteleri tarafından düzenlenmektedir. Bütün bu faaliyetler ve örneklem grubunun verdiği cevapları da araştırma alanında Peygamber inancının yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo 31: Peygambere İnançla İlgili Bulguların Karşılaştırılması

Hz. Muhammed Allah'ın kulu ve son peygamberidir.					
Araştırmanın Yapıldığı Sene	**Katılıyorum**	**Fikrim yok**	**Şüphem var**	**Katılmıyorum**	**Toplam**
2003	%77,6	%11,9	%3,4	%7,1	%100
2017	% 95,3	%3,7	%0,0	%1,0	%100

[282] Mirzabaev, "KırgızistanDa Dini Hayat", s.89.

4.2.1.5 Kıyamet Gününe ve Ölümden Sonraki Hayata İnanç

Tablo 32: Kıyamet Gününe ve Ölümden Sonraki Hayata İnanç

Kıyamet günü ve ölümden sonra hayat vardır.	N	%
Hiç katılmıyorum	3	,5
Katılmıyorum	5	,8
Fikrim yok	46	7,7
Katılıyorum	108	18,0
Tamamen katılıyorum	437	73,0
Toplam	599	100,0

Tablo-32'de görüldüğü gibi, "Kıyamet günü ve ölümden sonra hayat vardır" yargısına örneklem grubunun %73,0'ü tamamen katılmakta; %18,0'i katılmakta; %7,7'si bu konuda fikirsiz iken, %0,8'i katılmamakta; %0,5'i hiç katılmamaktadır. Örneklem grubunda kıyamet günü ve ölümden sonraki hayata inananların toplam oranı %91,0'dir. Araştırma alanında kıyamet ve ölümden sonaki hayata dair yüksek oranda bir inanç olduğu görülmekle birlikte diğer inanç konularında inananların toplam oran Allah'a (%97,4), Peygamber'e (%94,3), Meleklere (%95,5) ve Kur'an'a (% 94,5) iken Kıyamet gününe inananların toplam oranı (%91,0) olarak inananların sayısının azaldığı görülmektedir. Mirzabayev'in yaptığı araştırmada Ahirete inananlar %68,0'i; inanmayanlar %5,4'ü; bu konuda şüphe edenler %9,9'u; fikri olmayanlar %16,7'yi oluşturmuştur.[283] Bu bulgular karşılaştırıldığında kıyamet günü ve ölümden sonraki hayata inananların toplam oranı %68,0'den (%23'lük yükselme) %91,0'e yükseldiği ortaya çıkmaktadır.

Tablo 33: Kıyamet Günü'ne İnançla İlgili Bulguların Karşılaştırılması

Kıyamet günü ve ölümden sonra hayat vardır.					
Araştırmanın yapıldığı sene	**Katılıyorum**	**Şüphem var**	**Fikrim yok**	**Katılmıyorum**	**Toplam**
2003	%68,0	%9,9	%16,9	%5,4	%100
2017	%91,0	%0,0	%7,7	% 1,3	%100

[283] Mirzabaev, "KırgızistanDa Dini Hayat", s.93.

4.2.1.6 Kader İnancı

Tablo 34: Kader İnancı

Kader haktır.	N	%
Hic katılmıyorum	8	1,3
Katılmıyorum	18	3,0
Fikrim yok	43	7,2
Katılıyorum	140	23,4
Tamamen katılıyorum	389	65,1
Toplam	598	100,0

Tablo-34'te görüldüğü gibi, "Kader haktır" inancına örneklem grubunun %65,1'i tamamen katılmakta; %23,4'ü katılmakta, %7,2'sinin fikri yok iken; %3,0'ü katılmamakta; %1,3'ü hiç katılmamaktadır. Örneklem grubunda Kadere inananların toplam oranı %88,5'tir. Diğer inanç esaslarına mukayeseyle kadere inananların toplam oranında düşüş görülmektedir. Bu konuda fikirsiz olanların sayısı artmaktadır. Araştırma alanındaki kişisel gözlemlerimize dayanarak bu düşüdü Kader inancının diğer inanç esasları gibi bilinmemesi ve bu konuda bilgi eksikliğinin olması sebebiyle açıklayabiliriz.

Mirzabaev'in (2003) yaptığı araştırmada Kader'e deneklerin %78,2'si inandığını; %8,5'i inanmadığını; %12,7'si fikirsiz olduğunu belirtmiş ve %0,6'sı cevapsız bırakmıştır.[284] Tablo:35'te görüldüğü gibi Mirzabaev'in araştırmasındaki bulguları Kader'e inanç %78,2'den %88,5'e (%10'luk oranda) yükseldiği görülmektedir. 14 sene öncesinde yapılan araştırmada deneklerin SSCB döneminde yetişmesi ya da o dönemin toplumsal hayatta etkisinin devam ettiğine dikkat çekildiğinde, günümüzde gençlerin din konusunda resmi eğitim almamakla birlikte, istediği kurumdan ya da kitaplardan hür bir şekilde din konusunda bilgi alma hakkına sahipliği, zamanla ortaya çıkan ekonomik ve sosyo-kültürel değişimler düşünüldüğünde inanç konusunda yükselme olması daha iyi anlaşılmaktadır.

Tablo 35: Kader'e İnançla İlgili Bulguların Karşılaştırması

Kader haktır.					
Araştırmanın yapıldığı sene	**Katılıyorum**	**Fikrim yok**	**Katılmıyorum**	**Cevapsız**	**Toplam**
2003	%78,2	%12,7	%8,5	%0,6	%100
2017	%88,5	%7,2	% 4,3	%0,0	%100

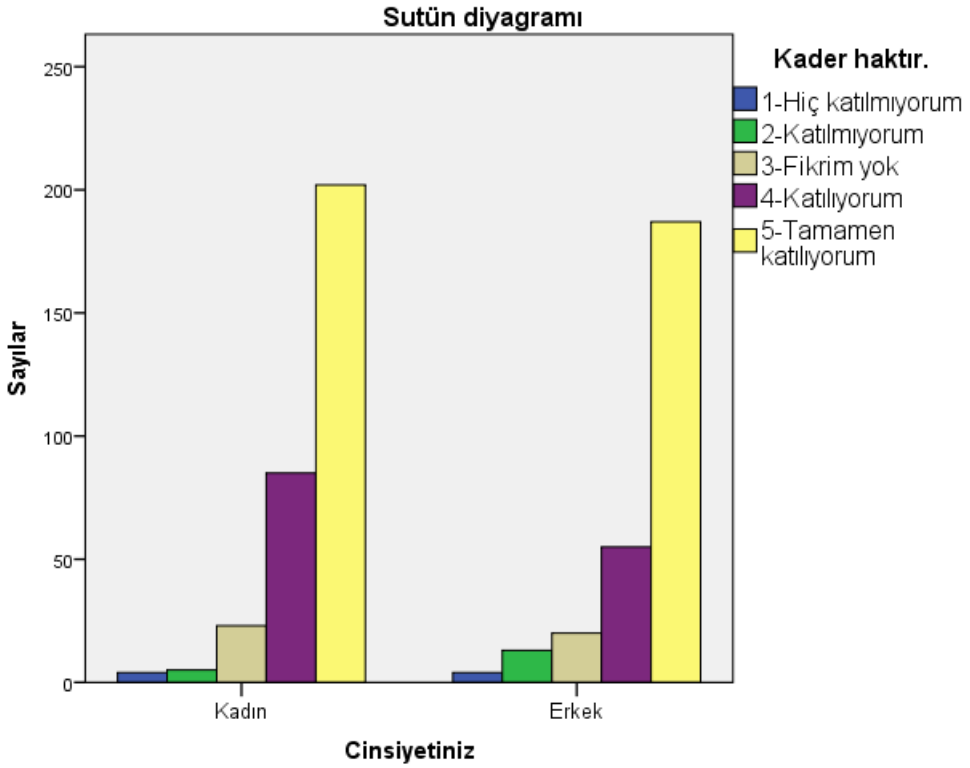
Kadere inanç sorusunun cinsiyete göre farklılık arz ettiğini ya da etmediğini incelemek için çapraz tablo ve diyagram geliştirilmiştir. (Bkz, Tablo-36 ve Şekil-3) Tablo-32'de görüldüğü gibi "Kader haktır" hükmüne kızların %1,3'ü ve erkeklerin %1,4'ü hiç katılmamakta; kızların %1,6'sı ve erkeklerin %4,7'si katılmamakta; kızların da, erkeklerin de %7,2'sinin fikri yok; kızların %26,6'sı ve erkeklerin %19,7'si katılmakta; kızların %63,3'ü ve

[284] Mirzabaev, "KırgızistanDa Dini Hayat", s.95.

erkeklerin %67,0'si tamamen katılmaktadır. "Kader haktır" hükmüne katılan kızların toplam oranı %89,9; katılan erkeklerin toplam oranı %86,7'dir. "Kader haktır" hükmüne katılmayan kızların toplam oranı %2,9; katılmayan erkeklein toplam oranı %6,1'dir. Araştırma alanında Kader inancı kızlarda erkeklere nispeten daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır.

Tablo 36: Cinsiyet ve Kader İnancı

		Kader haktır.					Toplam
		Hiç katılmıyorum	Katılmıyorum	Fikrim yok	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum	
Cinisiyet	Kız	1,3%	1,6%	7,2%	26,6%	63,3%	100,0%
	Erkek	1,4%	4,7%	7,2%	19,7%	67,0%	100,0%

Şekil 3: Cinsiyet ve Kader inancı

4.2.1.7 Ruhlara İnanç

Kırgızların sosyal hayatında ruhlarla ilgili inancın önemli bir yeri olmuştur. Özellikle ölenlerin ruhlarının insanlarla birlikte olduğuna, onlara yardım ettiğine veya zarar verdiklerine dair inanç beslenmiştir. Örneğin, bazı bölgelerde Kurban Bayramında kesilen kurbanlık pişirilerek kurban kesen kişinin ölen akrabasının ruhu için dağıtılıp, günahlarının affı için dua edilmekte ve Kur'an okunmaktadır. Bu ve benzeri sebeplerden dolayı Kırgızistan'daki dini hayat araştırmalarında deneklerin "arbaklar"la ilgili inançlarına da dikkat çekilmektedir.[285]

Tablo 37: Dünyadan Göç Edenlerin Ruhlarına İnanç

Dünyadan göç edenlerin ruhları (arbaklar) insanlara yardım veya zarar verebilir	**N**	**%**
Hiç katılmıyorum	92	15,4
Katılmıyorum	112	18,9
Fikrim yok	193	32,5
Katılıyorum	102	17,2
Tamamen katılıyorum	95	16,0
Toplam	594	100,0

"Dünyadan göç edenlerin ruhları (arbaklar) insanlara yardım veya zarar verebilir" yargısına örneklem grubunun %16,0'sı tamamen katılmakta; %17,2'si katılmakta; %32,5'inin fikri yok, %18,9'u katılmamakta, %15,4'i hiç katılmamaktadır. Bu soruya katılanların toplam oranı %33,2 iken, bu konuda bir fikri olmayanların toplam oranı %32,5'i ve katılmayanların toplam oranı %34,3'ü oluşturmaktadır. Bu konuda yapılmış benzeri çalışmaların ruhların insanlara yardım ettiklerine inanıyor musunuz sorusuna örneklem grubunun %68,8'i inanmakta olduğunu; %15,3'ü inanmadığını ve yine %15,3'ü bu konuda fikri olmadığını belirtmiştir.[286] Tablo-38'de görüldüğü gibi, iki araştırmada elde edilen bulguları karşılaştırıldığında vefat eden insanların ruhlarının hayatta olan insanlara yardım ettiğine inananların oranı %68,8 den %33,2'ye azaldığı ve inanmayanların %15,3'ten %34,5'e yükseldiği görülmektedir. Bu bulgular, araştırma alanında zamanın geçmesiyle birlikte insanların dini bilgiye ulaşması sayesinde yanlış inançlara yönelik fikirlerin değiştirdiğini göstermektedir.

Tablo 38: Ruhlara İnançla İlgili Bulguların Karşılaştırması

Dünyadan göc edenlerin ruhları (arbaklar) insanlara yardım veya zarar verebilir					
Araştırma Yapıldığı Sene	**Katılıyorum**	**Fikrim yok**	**Katılmıyorum**	**Cevapsız**	**Toplam**
2003	%68,8	%15,3	%15,3	%0,2	%100
2017	%33,2	%32,5	%34,3	%0,0	%100

[285] Mehmetbek Mirzabaev, "Kırgızistan'da Dini Hayat", s.99.
[286] A.g.t., s.100.

4.2.2 İbadet boyutu

4.2.2.1 Kuran Okuma Durumu

Tablo 39: Kuran Okuma Durumu

Kuran okuma sıklığınız?	**N**	**%**
Hiçbir zaman	111	18,5
Nadiren	82	13,7
Bazen	122	20,4
Çoğu zaman	148	24,7
Her zaman	136	22,7
Toplam	599	100,0

Tablo-39'da görüldüğü gibi "Kur'an okuma sıklığınız?" sorusuna örneklem grubunun %22,7'si her zaman; %24,7'si çoğu zaman; %20,4'ü bazen, %13,7'si nadiren; %18,5'i hiçbir zaman şeklinde cevaplamaktadır. Araştırma alanında her zaman, çoğu zaman, bazen ve nadren de olsa Kur'an okuyanların toplam oranı %,81,5; Kur'an okumayanların toplam oranı %18,5'tir. Araştırma alanında örneklem grubunun Kur'an okuyanlarının bazıları medrese ve ilahiyat fakültelerinde din eğitimi alanlar olarak Kur'an'ı Arapça okuyabilmekte iken, diğerleri Kırgızca, Rusça ve Türkçe mealinden okumaktadırlar. Bununla birlikte belli bir kısmı da Kırgızca harflerle yazılmış sureleri okuduklarını ifade etmektedirler.

4.2.2.2 Günlük Beş Vakit Namaz Kılma Durumu

Tablo 40: Günlük Beş Vakit Namaz Kılma Durumu

Beş vakit namaz kılma sıklığınız nedir?	**N**	**%**
Hiçbir zaman	175	29,2
Nadiren	120	20,0
Bazen	113	18,9
Çoğu zaman	76	12,7
Her zaman	115	19,2
Toplam	599	100,0

"Beş vakit namaz kılma sıklığınız nedir" sorusuna örneklem grubunun %19,2'si her zaman; %12,7'si çoğu zaman; %18,9'u bazen; %20,0'si nadiren; %29,2'si ise hiçbir zaman cevabını vermektedir. Örneklem grubunda her zaman, çoğu zaman ve bazen, nadiren namaz kılanların toplam oranı %70,8'i oluştururken, hiçbir zaman namaz kılmayanlar %29,2'i oluşturmaktadır. Bu bulgularından hareketle, araştrma alanında günlük beş vakit namaz kılmayanlar örneklem grubunun üçte birini oluşturduğu, her zaman ve çoğu zaman namaz kılanlar %31,9'u; bazen ve nadiren namaz kılanlar ise %38,9'u oluşturduğu gözlemlenmektedir. Bununla birlikte, araştırma alanında namaz kılmayı yeni öğrenmekte olan gençler vardır. Sadece, sabah namazını, ya da sabah ve yatsı namaz olmak üzere günde iki

veya üç vakit namaz kılmakta olanlar vardır. Bazıları, namaz kılmak istediğini ancak, nasıl kılınacağını bilmediğini ya da yeni öğrenmekte olduğunu belirtmiştir.

Mirzabaev'in yaptığı araştırmada örneklem grubunun %4,3'ü sadece sabah namazını; %16,7'si beş vakit namazı, Cuma ve Bayram namazlarını; %4,5'i sadece Cuma ve Bayram namazlarını kılmakta; %73,9'u ise hiç namaz kılmamakta olduğunu ifade etmiş; %0,6'sı bu soruyu cevapsız bırakmıştır.[287] Tablo-41'de görüldüğü gibi, Mirzabaev'in araştırmasıyla yaptığımız araştırma karşılaştırdığında ilkinde namaz kılanların toplam oranı %25,5'i; hiç kılmayanların toplam oranı %73,9'u oluştururken, ikincisinde ise örneklem grubunun her zaman, çoğu zaman ve bazen, nadiren namaz kılanlarının toplam oranı %70,8'i; hiç namaz kılmayanların toplam oranı 29,2'yi teşkil etmektedir. Görüldüğü gibi namaz kılanların toplam oranında yükselme, namaz kılmayanların toplam oranında azalma ortaya çıkmaktadır. Bu durum inanç hususunda olduğu gibi önceki senelere nazaran sonraki dönemlerde Kırgız toplumunun dindarlığa eğilim göstermekte olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 41: Günlük Namazla İlgili Bulguların Karşılaştırılması

Namaz kılma durumu nedir?				
Araştırmanın yapıldığı sene	**Namaz kılanlar**	**Namaz kılmayanlar**	**Cevapsız**	**Toplam**
2003	%25,5	%73,9	%0,6	%100
2017	%70,8	%29,2	%0,0	%100

[287] Mehmetbek Mirzabaev, "Kırgızistan'da Dini Hayat", s.103.

4.2.2.3 Cuma Namazı

Tablo 42: Cuma Namazı (erkekler icin)

Cuma namazı kılarmısınız. (erkekler icin)	N	%
Hiçbir zaman	26	8,7
Nadiren	25	8,4
Bazen	69	23,1
Çoğu zaman	97	32,6
Her zaman	81	27,2
Toplam	298	100,0

Cuma namazının toplumsal hayatta önemli yer tutmaktadır. Haftada bir kez olan Cuma namazı insanların birliğini ve bir-birlerinden haberdar olmasını sağlayıcı önemli bir güce sahiptir. "Cuma namazı kılarmısınız? (erkekler için)" sorusunu örneklem grubunun %49.7'si cevaplamakta; %50,3'ü cevapsız bırakmaktadır. Örneklem grubunun %27,2'si her zaman; %32,6'sı çoğu zaman; %23,1'si bazen; %8,4'ü nadiren cuma namazı kıldığını; %8,7'si hiçbir zaman namaz kılmadığını belirtmiştir. Araştırma alanında cuma namazı kılanların toplam oranı %91,3'lük çoğunluğu oluştururken, cuma namazı hiçbir zaman kılmayanların toplam oranı %8,7'lik azınlığı oluşturmaktadır. Araştırma alanında, Cuma namazına katılım diğer ibadetlere nispeten daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır.

4.2.2.4 Ramazan Orucu

Tablo 43: Ramazan Orucu

Ramazan orucunu ne kadar güçlük çekersem de tutarım.	N	%
Hiçbir zaman	86	14,4
Nadiren	67	11,2
Bazen	105	17,6
Çoğu zaman	130	21,8
Her zaman	209	35,0
Toplam	597	100,0

"Ramazan orucunu ne kadar güçlük çekersem de tutarım" ifadesine örneklem grubunun %35,0'i her zaman; %21,8'i çoğu zaman; %17,6'sı bazen; %11,2'si nadiren, 14,4'ü hiçbir zaman cevabını vermiştir. Araştırma alanında ramazan orucunu zorluğa rağmen tutanların toplam oranı % 85,6'yı oluşturmaktadır. Örneklem grubunda hiçbir zaman namaz kılmayanların toplam oranı %29,2 iken, bu oran hiçbir zaman oruç tutmayanların toplam oranı %14,4'ü oluşturarak azalma göstermektedir. Ramazan orucu tutanların diğer ibadetlere göre yüksek oran teşkil etmesinin sebebi ramazan orucunun senede bir defa gelmesi ve insanı hem bireysel, hem de toplumsal anlamda derinden etkilemesi sebepledir şeklinde yorumlanabilmektedir.

Mirzabaev'in araştırmasında Ramazan ayının tamamında oruç tutanların toplam oranı %60,5'i; Ramazan ayında 15 gün tutanların toplam oranı %4,8'i; Ramazan ayında sadece 3 gün oruç tutanların toplam oranı %5,7'yi; hiç oruç tutmayanlar %28,3'ü oluşturmuş ve örneklem grubunun %6'sı cevapsız bırakmıştır.[288] Mirzabaev'in araştırmasındaki bulgularla araştırmamızda elde edilen bulgular karşılaştırıldığında ilkinde oruç tutanların toplam oranı %71,1'i; ikincisinde ramazan orucunu zorluğa rağmen tutanların toplam oranı %85,6'yı oluşturarak (%14,6'lık) yükselme göstermektedir. Yine birinci araştırmada hiç oruç tutmayanların toplam oranı %28,3'ü; ikincisinde %14,4'ü oluşturarak (%14,3'lük) azalma görülmektedir. Araştırma alanında oruç ibadeti on sene öncesine nazaran yaygınlık kazanmakta olduğu, oruç tutmayanların oranında azalma meydana geldiği anlaşılmaktadır.

Tablo 44: Oruçla ilgili Bulguların Karşılaştırılması.

Oruç tutma durumu?				
Araştırmanın yapıldığı sene	**Oruç tutanlar**	**Hiç oruç tutmayanlar**	**Cevapsız**	**Toplam**
2003	%70,1	%28,3	%0,6	%100
2017	%85,6	%14,4	%0,0	%100

4.2.2.5 Hacla İlgili Tutumlar

Tablo 45: Hac İbadeti

İmkanınız olsa hacca gidermisiniz?	**N**	**%**
Hiçbir zaman	26	4,4
Nadiren	35	5,9
Bazen	49	8,3
Çoğu zaman	82	13,9
Her zaman	400	67,5
Toplam	592	100,0

"İmkanınız olsa hacca gidermisiniz?" sorusuna örneklem grubunun %67,6'sı her zaman; %13,9'u çoğu zaman; %8,3'ü bazen; %5,9'u nadiren; %4,4'ü hiçbir zaman cevabını vermiştir. Örneklem grubunun %95,6'si her zaman, çoğu zaman, bazen ve nadiren de olsa imkanı olunca hacca gitmek istediğini bildirmiştir. %4,4 gibi çok az bir kısım hiçbir zaman cevabını vermiştir. Bu bulgular, araştırma alanında Hac ibadetini yerine getirme isteğinin yüksek oranda olduğunu göztermektedir.

[288] Mehmetbek Mirzabaev, "Kırgızistan'da Dini Hayat", s.105.

4.2.2.6 Kurban Kesme Durumu

Tablo 46: Kurban Kesme Durumu

İmkanınız olsa kurban kesermisiniz?	N	%
Hiçbir zaman	28	4,7
Nadiren	19	3,2
Bazen	73	12,3
Çoğu zaman	96	16,2
Her zaman	376	63,5
Toplam	592	100,0

"İmkanınız olsa kurban kesermisiniz?" sorusuna örneklem grubunun %63,5'i her zaman; %16,2'si çoğu zaman, %12,3'ü bazen; %3,2'si nadiren; %4,7'si hiçbir zaman cevabını vermektedir. Elde edilen bulgulardan hareketle genel olarak araştırma alanında kurban kesme ibadetine riayet edileceği görülmektedir. Hiçbir zaman kurban kesmeyenlerin oranı sadece %4,7'dir. Örneklem grubunun % 95,2'sinin imkanları elverdiği müddetçe kurban keseceklerini söylemektedir.

4.2.2.7 Teravih Namazı

Tablo 47: Teravih Namazı

Teravih namazı kılarmısınız?	N	%
Hiçbir zaman	245	41,9
Nadiren	75	12,8
Bazen	97	16,6
Çoğu zaman	75	12,8
Her zaman	93	15,9
Toplam	585	100,0

"Teravih namazı kılarmısınız?" sorusuna örneklem grubunun %15,9'u her zaman; %12,8'i çoğu zaman; %16,6'sı bazen; %12,8'i nadiren; %41,9'u hiçbir zaman cevabını vermektedir. Teravih namaz kılmayanlar yarıya yakın bir kısmı %41,9'u oluşturmaktadır. Kalan kısmı ise farklı sıklıklar içinde teravih namazı kılanların dağılımı birbirine yakın oranlardadır. Teravih namazına katılmada istikrarsızlık, bu namazın sünnet olması ile açıklanabilir. Ancak farklı sıklıklar içinde bile olsa teravih namazına genel katılımın yarıdan fazla % 58,1 olduğu görülmektedir.

4.2.2.8 Bayram Namazı

Tablo 48: Bayram Namazı Kılma Durumu (Erkekler)

Bayram namazı kılarmısınız?	N	%
Hiçbir zaman	51	15,5
Nadiren	22	6,7
Bazen	51	15,5
Çoğu zaman	65	19,8
Her zaman	139	42,5
Toplam	328	100,0

"Bayram namazı kılarmısınız?" (Erkekler için) sorusuna örneklem grubunun %54,7'si cevap vermekte; %45,3'ü cevaplamamaktadır. Örneklem grubunun %42,4'ü her zaman; %19,8'i çoğu zaman; %15,5'i bazen; %6,7'si nadiren; %15,5'i hiçbir zaman bayram namazına katıldığını belirtmektedir. Örneklem grubunun her zaman ve çoğu zaman bayram namazı kılanların toplam oranı %84,5; hiç kılmayanların oranı %15,5 olarak tespit edilmiştir. Hiç kılmayanları oluşturan %15,5'lik kısmın %8,5'i kız öğrencilerden, %7,0'si erkek öğrencilerden oluşmaktadır. Dolayısıyla, Bayram namazına katılmayan erkek öğrencilerin toplam oranı %7,0'dir. Tüm bu bulgular araştırma alanındaki erkek öğrencilerin bayram namazına oldukça büyük bir oranda katılmakta olduğunu göstermektedir.

4.2.2.9 Dua Etme Sıklığı

Tablo 49: Dua Etme Sıklığı

Dua etme sıklığınız?	N	%
Hiçbir zaman	12	2,0
Nadiren	12	2,1
Bazen	53	8,9
Çoğu zaman	119	20,1
Her zaman	399	66,9
Toplam	596	100,0

"Dua etme sıklığınız?" sorusuna örneklem grubunun %66,9'u her zaman; %20,1'i çoğu zaman; %8,9'u bazen; %2,1'i nadiren dua ettiğini ve %2,0'si hiçbir zaman dua etmediğini belirtmektedir. Örneklem grubunun her zaman, çoğu zaman, bazen ve nadiren dua edenlerin toplam oranı %98,0'i; hiçbir zaman dua etmeyenlerin toplam oranı %2,0'yi oluşturmaktadır. Tablo-49'de görüldüğü gibi araştırma alanında dua edenlerin sayısı oldukça yüksek %98,0 oranda olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tablo 50: Dua Etme Durumuyla İlgili Bulguların Karşılaştırılması

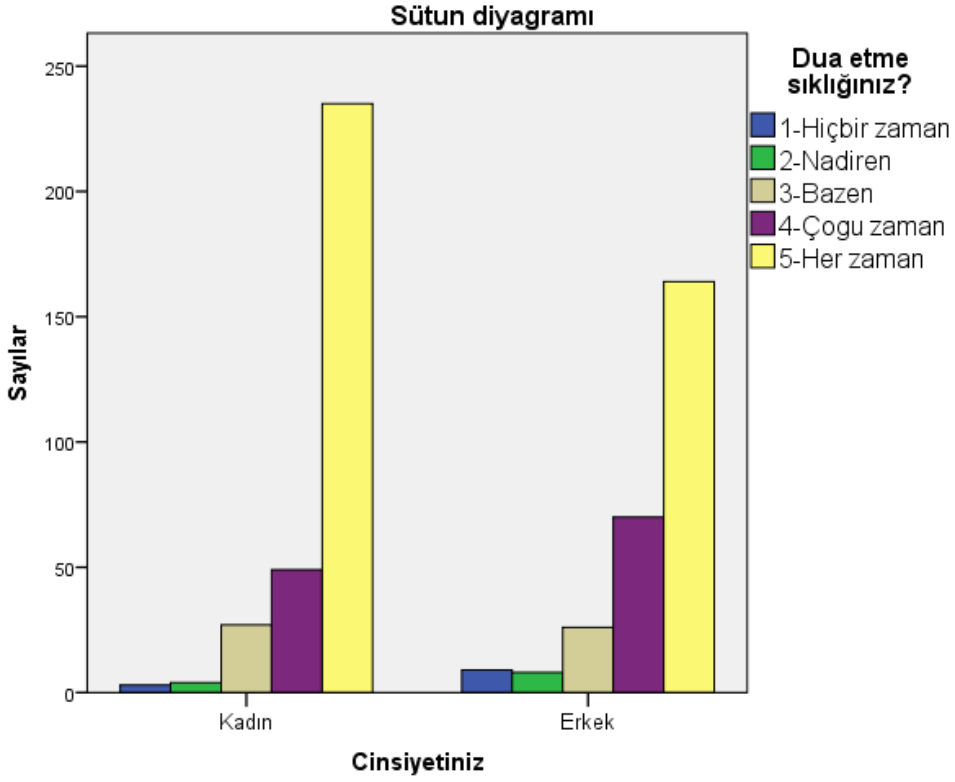
Dua etme durumu?			
Araştırma yapıldığı sene	Farklı sıklıkta dua edenlerin toplamı	Hiç dua etmeyenler	Toplam
2003	%,96,3	%3,7	%100
2017	%98,0	%2,0	%100

Mirzabaev'in araştırmasında dua etme durumu sorusuna örneklem grubunun %74,2'i sık sık dua ettiğini; %19,8'i ara sıra dua ettiğini; %2,3'ü çok nadiren dua ettiğini ve %3,7'si hiç dua etmediğini beirtmiştir. Bu bulgular karşılaştırıldığında dua edenlerin toplam oranı %96,3 ve %98,0 olarak birbirine yakın rakamları teşkil ettiği görülmektedir. Demek ki, araştırma alanında dua etme durumu değişmediği ortaya çıkmaktadır. Dua etmenin fıtrî olarak her zaman her insanın ihtiyacı olduğu gerçeği etkinliğini korumaktadır.

Tablo 51: Cinsiyet ve Dua etme sıklığı

		Dua etme sıklığınız.					Toplam
		Hiçbir zaman	Nadiren	Bazen	Çogu zaman	Her zaman	
Cinsiyet	Kız	0,9%	1,3%	8,5%	15,4%	73,9%	100,0%
	Erkek	3,2%	2,9%	9,4%	25,3%	59,2%	100,0%

Dua etme sıklığının cinsiyete göre farklılık arz edip etmediğine dikkat edilmiştir. Cinsiyet ve "Dua etme sıklığınız" sorusunun çapraz tablosu ve diyagramı verilmiştir (Bkz. Tablo-51 ve Şekil-4). Kızların %73,9'u ve erkeklerin %59,2'si her zaman; kızların %15,4'ü ve erkeklerin %25,2'si çoğu zaman; kızların %8,5'i ve erkeklerin %9,4'ü bazen; Kızların %1,3'ü ve erkeklerin %2,9'u nadiren dua etmekte ve kızların %0,9'u ve erkeklerin %3,2'si hiç bir zaman dua etmemektedir. Görüldüğü gibi, araştırma alanında kızların dua etme sıklığı erkeklerin dua etme sıklığından yüksek olduğu ortaya çıkmıştır.

Şekil 4: Cinsiyet ve Dua Etme Sıklığı

4.2.2.10 Dini Kitaplar Okuma Durumu

Tablo 52: Dini Kitaplar Okuma Sıklığı

Dini kitaplar okuma sıklığınız?	N	%
Hiçbir zaman	45	7,7
Nadiren	78	13,3
Bazen	205	34,9
Çoğu zaman	142	24,2
Her zaman	116	19,8
Toplam	587	100,0

"Dini kitap okuma sıklığınız?" sorusuna örneklem grubunun %19,8'i her zaman; %24,2'si çoğu zaman; %34,9'u bazen; %13,3'ü nadiren; %7,7'si hiçbir zaman cevabını vermektedir. Örneklem grubunun her zaman, çoğu zaman, bazen ve nadiren dini kitaplar okuyanların toplam oranı %92,2; hiç okumayanların toplam oranı ise %7,7'dir. Tüm bu bilgilerden hareketle araştırma alanında dini kitapları okuma merakının yüksek oranda olduğunu söylenebilir.

4.2.3 Sosyal Boyutu

4.2.3.1 Akrabaları Ziyaret Etme Sıklığı

Tablo 53: Akrabaları Ziyaret Etme Sıklığı

Akrabalarınızı ziyaret sıklığınız?	N	%
Hiçbir zaman	22	3,7
Nadiren	36	6,1
Bazen	162	27,5
Çoğu zaman	203	34,5
Her zaman	166	28,2
Toplam	589	100,0

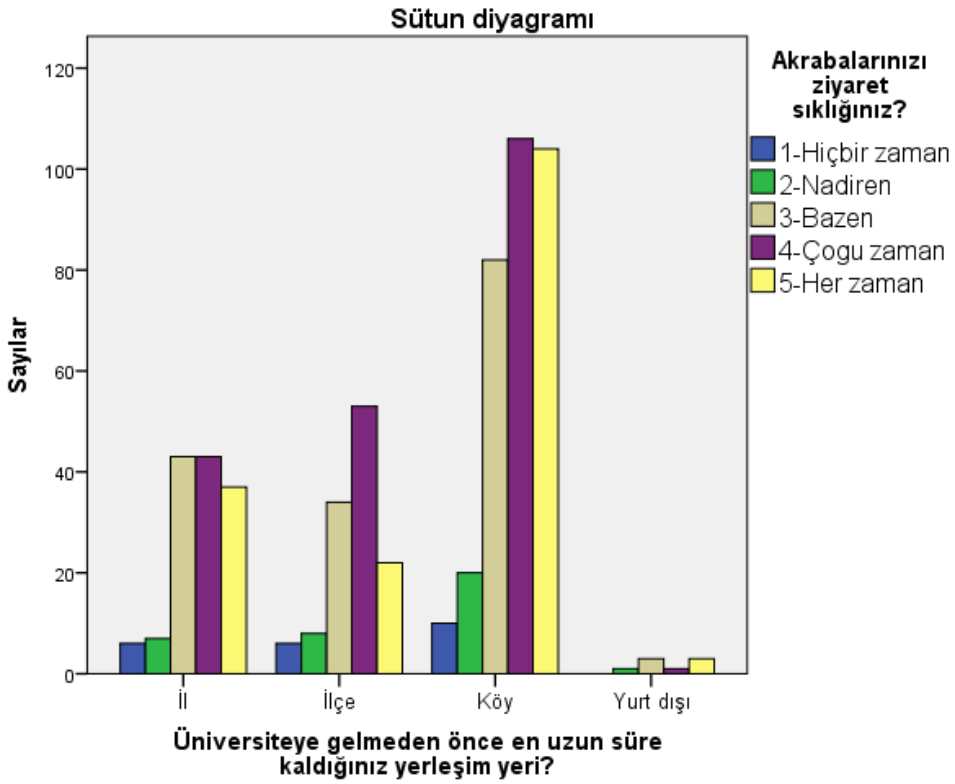
"Akrabalarınızı ziyaret etme sıklığınız?" sorusuna örneklem grubunun % 28,2'si her zaman; %34,5'i çoğu zaman; %27,5'i bazen; % 6,1'i nadiren; %3,7'si hiçbir zaman cevabını vermektedir. Her zaman ve çoğu zaman ziyaret edenlerin toplam oranı %62,7'lik çoğunluğu; bazen ve nadiren ziyaret edenlerin toplam oranı %33,6'lık örneklem grubunun üçte birini oluştururken, hiç ziyaret etmeyenler ise %3,7'lik çok az bir kısmı oluşturmaktadır. Elde edilen bulgulardan hareketle araştırma alanında akrabaları ziyaret etme ve akraba ilişkilerinin olumlu olduğu sonucu çıkarılabilir.

Bununla birlikte, akrabaları ziyaret etme sıklığının sosyal çevreye göre dağılımı Tablo-54'te ve Şekil-5'te gösterilmektedir.Akrabaları her zaman ziyaret etme oranı köy (%32,3) ve yurt dışı grubunda (%37,3) diğer sosyal çevre gruplarına nispeten yüksek; çoğu zaman ziyaret etme oranı ilçe grubunda (%43,1) yüksek; bazen ziyaret etme oranı il grubunda (%31,6) yüksek olmuştur. Dolayısıyla, akrabaları ziyaret etme sıklığı köyde her zaman, ilçede

çoğu zaman ve ilde ise bazen gerçekleşmektedir. Bu bulgular insanların şehirleştikçe bireyselleştiği fikrini doğrulamaktadır.

Tablo 54: Sosyal Çevre veAkrabaları Ziyaret etme sıklığı

		Akrabalarınızı ziyaret sıklığınız?					Toplam
		Hiçbir zaman	Nadiren	Bazen	Çogu zaman	Her zaman	
Sosyal Çevre	İl	4,4%	5,1%	31,6%	31,6%	27,2%	100,0%
	İlçe	4,9%	6,5%	27,6%	43,1%	17,9%	100,0%
	Köy	3,1%	6,2%	25,5%	32,9%	32,3%	100,0%
	Yurt dışı	0,0%	12,5%	37,5%	12,5%	37,5%	100,0%

Şekil 5: Sosyal Çevre ve Akrabaları Ziyaret Etme Sıklığı

4.2.3.2 Anne-baba Yaşlanınca da Onlarla Beraber Yaşama Durumu

Tablo 55: Anne-baba Yaşlanınca da Onlarla Beraber Yaşama Durumu

Yaşlandiklarında da anne-babamla birlikte yaşarım.	**N**	**%**
Hiç katılmıyorum	9	1,5
Katılmıyorum	16	2,7
Fikrim yok	56	9,4
Katılıyorum	149	25,0
Tamamen katılıyorum	367	61,5
Toplam	597	100,0

"Yaşlandıklarında da anne-babamla birlikte yaşarım" ifadesine örneklem grubunun %61,5'i tamamen katılıyorum; %25,0'i katılıyorum; %9,4'ü fikrim yok; %2,7'si katılmıyorum; 1,5'i hiç katılmıyorum cevabını vermektedir. Örneklem grubunun anne-

babaları yaşlanınca da beraber yaşayacağını ifade edenlerin toplam oranı %86,5'lik büyük bir kısmı oluşturmaktadır. Örneklem grubunun %9,4'ü fikrim yok cevabını verirken, katılmayanların toplam oranı %4,2'yi oluşturmaktadır. Burada Kırgız toplumunda ailenin en küçük çocuğu anne-babayla beraber yaşamakta, büyük çocuklar evlenince başka bir ev alıp aileden ayrı hayata başlamakta olduğunu belirtmeliyiz. Öte yandan kız çocuklar da kocasının ailesiyle yaşadığından kendi anne-babasıyla beraber yaşayamamaktadır. Nitekim bu konuyu örneklem grubunda yer alan kız öğrenciler bu sorunun karşısına kendilerinin kız çocuğu olduğunu ve kocasının ailesinde yaşayacağından kendi anne-babasıyla yaşayamayacağını not etmektedir. Bütün bu bulgulardan hareketle araştırma alanında gençlerin büyük bir oranının anne-babaya saygılı olduğunu, onları bırakmayacağını ve onlar yaşlanınca da beraber yaşayacağını göstermektedir.

4.2.3.3 Evlenecek Adayın Seçiminde Dindarlığın Önemliliği

"Güçlü dini tercihe sahip insanların farklı dini tercihleri olan eş seçmesi ihtimal dışıdır, evlenmeleri çok daha muhtemel zayıf dini tercihlere sahip insanlar partnerleri üzerinde etkili olamazlar. İnasanlar dostlarını ve eşlerini tercihlerine/önceliklerine göre seçerler; bu yüzden değerli başkaları muhtemelen yeni arzular sergilemekten ziyade mevcut arzuları takviye ederler. Tercihler aynı zamanda eğitimle ilgili oldukları mesleki seçimlere yön verdikleri için, bu sosyal bağları sosyal hayatın değişik alanları boyunca sağlamlaştırma eğilimindedir."[289] Örneklem grubunun evlenecek adayın seçiminde diğer özelliklerle birlikte dindarlığına dikkat edip etmedikleri ile ilgili soruya verilen cevaplar Tablo-56'da verilmektedir.

Tablo 56: Evlenecek Adayın Seçiminde Dindarlığın Önemliliği

Evlenecek adayın seçiminde diğer özelliklerden çok dindarlığı önemlidir.	**N**	**%**
Hiç katılmıyorum	13	2,2
Katılmıyorum	28	4,7
Fikrim yok	115	19,5
Katılıyorum	214	35,8
Tamamen katılıyorum	226	37,9
Toplam	596	100,0

"Evlenecek adayın seçiminde diğer özelliklerden çok dindarlığı önemlidir" ifadesine örneklem grubunun %37,9'u tamamen katılıyorum; %35,8'ı katılıyorum; %19,5'i fikrim yok; %4,7'si katılmıyorum; %2,2'si hiç katılmıyorum cevabını vermektedir. Örneklem grubunun evlenecek adayın seçiminde diğer özelliklerden çok dindarlığa önem vereceklerin toplam oranı %73,7; önem vermeyenlerin toplam oranı %6,9; bu konuda fikri olmayanlar ise

[289] Darreb E. Sherkat, Dinî Sosyalleşme, Michele Dillon (Ed), **Din Sosyolojisi El Kitabı,** Husettin Arslan (çev.), İstanbul: Paradigma Yayınevi, 2014. s.228.

%19,5'tir. Elde edilen bulgulardan hareketle araştırma alanında evlenecek adayın dindarlığına önem verenler çoğunluğu oluştururken, önemsemeyenler %6,9'luk azınlığı oluşturmakta ve örneklem grubunun %19,5'i bu konuda fikirsiz olduğu gözlemlenmektedir.

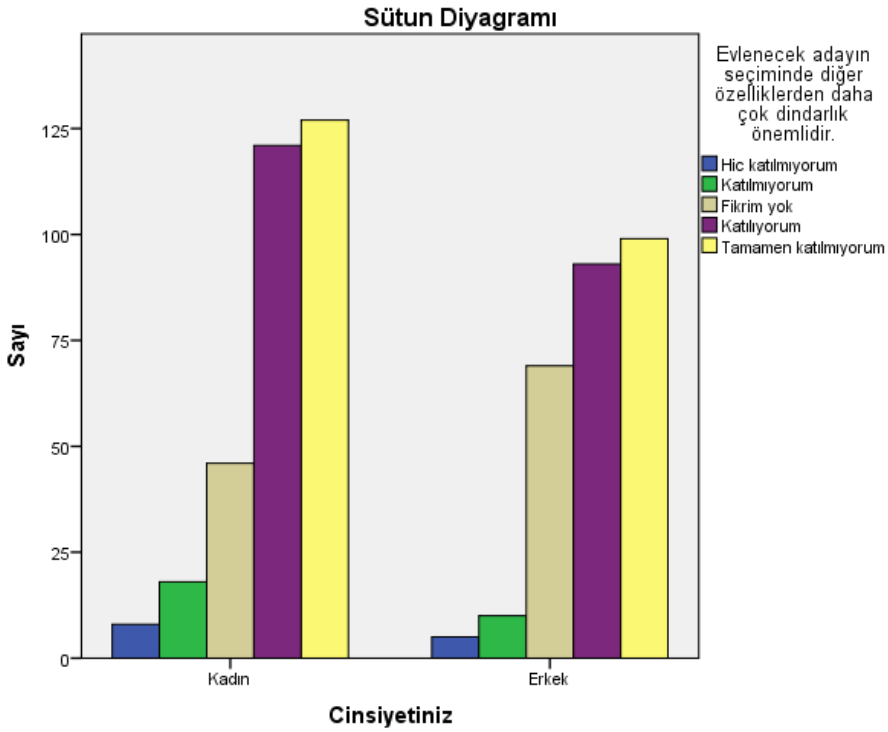
Mirzabaev'in yaptığı araştırmada evlenilecek adayın seçiminde diğer özelliklerin yanında dindarlığa önem verip vermedikleri sorulmuş örneklem grubunun %50,7'si önem verdiğini; %45,9'u önem vermediğini belirtmiş ve %3,4'ü cevapsız bırakmıştır.[290] Bu bulguları araştırmada elde edillen bulgularla karşılaştırdığımızda diğer özelliklerden daha çok dindarlığa önem verenlerin toplam oranı %50,7'den %73,7'ye yükseldiği; dindarlığa önem vermeyenlerin toplam oranı %45,9'dan %6,9'a yada bu konuda fikri olmayan grubu da buna eklendiğinde (%19,5) %26,4'e azaldığı ortaya çıkmaktadır.

Tablo 57: Cinsiyet ve Evlenecek Adayin Seçiminde Dindarlığın Önemliliği

		Evlenecek adayın seçiminde diğer özelliklerden daha çok dindarlık önemlidir.					Toplam
		Hic katılmıyorum	Katılmıyorum	Fikrim yok	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum	
Cinsiyet	Kız	2,5%	5,6%	14,4%	37,8%	39,7%	100,0%
	Erkek	1,8%	3,6%	25,0%	33,7%	35,9%	100,0%

Örneklem grubunun evlenecek adayın dindarlığına önem verdikleri cinsiyete göre dağılımı Tablo-57'de ve Şekil-6'da verilmiştir. Evlenecek adayın seçiminde diğer özelliklerlerden daha çok dindarlığına dikkat eden kızların toplam oranı %77,5'i; erkeklerin toplam oranı %69,6'yı teşkil etmektedir. Evlenecek adayın dindarlığına önem verme durumu kızlarda erkeklerden daha çok olduğu ortaya çıkmaktadır. Tablo-57'de ve Şekil-6'da görüldüğü gibi örneklem grubunun evlenecek adayın seçiminde dindarlığa önem verme durumu cinsiyete göre dağılımnda çok fazla farklılık göstermemekle birlikte, erkeklerin kızlara nispeten kararsızlığının yüksekliği ortaya çıkmaktadır. Fikrim yok cevabında kızların oranı %14,4'ü; erkeklerin oranı %25,0'i teşkil etmiştir. Genel olarak bu soruya fikrim yok cevabını verenlerin toplam sayısı %19,5'i oluşturmaktadır. Araştırma alanında gençlerin önemli bir kısmın evlenecek adayın seçiminde eşlerin dindarlığına dikkat etmedikleri ortaya çıkmıştır.

[290] Mehmetbek Mirzabaev, "Kırgızistan'da Dini Hayat", s.118.

Şekil 6: Cinsiyet ve Evlenecek Adayin Seçiminde Dindarlığın Önemliliği

4.2.3.4 Nikah Şekli

Tablo 58: Nikah Şekli

Dini nikaha gerek yok resmi nikah yeterlidir.	**N**	**%**
Hiç kaılmıyorum	208	34,8
Katılmıyorum	192	32,1
Fikrim yok	108	18,1
Katılıyorum	65	10,9
Tamamen katılıyorum	24	4,2
Toplam	597	100,0

"Dini nikaha gerek yok, resmi nikah yeterlidir" ifadesine örneklem grubunun %4,2'si tamamen katılıyorum; %10,9'u katılıyorum; %18,1'i fikrim yok; %32,1'ı katılmıyorum; %34,8'i hiç katılmıyorum cevabını vermektedir. Dini nikaha gerek duymadan resmi nikahı yeterli bulanların toplam oranı %15,1'i; bu konuda fikri olmayanlar %18,1'I oluştururken, bu fikre katılmayanlar yani dini nikahı önemseyenlerin toplam oranı %66,9'u oluşturmuştur. Bu bilgilerden hareketle araştırma bölgesinde dini nikaha önem verenlerin toplam oranının yüksek olduğu söylenebilir.

4.2.3.5 Muslüman Kadının Başortü Kullanmasına Karşı Tutum

Tablo 59: Muslüman Kadının Başortü Kullanmasına Karşı Tutum

Muslüman kadının başortü kullanmasına saygı duyarım.	**N**	**%**
Hiç katılmıyorum	7	1,2
Katılmıyorum	24	4,0
Fikrim yok	62	10,5
Katılıyorum	172	28,8
Tamamen katılıyorum	332	55,5
Toplam	597	100,0

Tablo-59'da görüldüğü gibi, "Muslüman kadının başortü kullanmasına saygı duyarım" ifadesine örneklem grubunun %55,5'i tamamen katılıyorum; %28,8'i katılmıyorum; %10,5'sı fikrim yok; %4,0'ü katılmıyorum; %1,2'si hiç katılmıyorum cevabını vermektedir. Örneklem grubunun muslüman kadının başörtü kullanmasına saygı duyanların toplam oranı %84,3; saygı duymayanların toplam oranı %5,2; bu konuda fikri olmayanlar ise %10,5'tir. Başörtü kullananlara saygı duymayan veya önem vermeyenlerin toplam oranı da %15,7'i oluşturmuştur. Bu bulgulardan hareketle araştırma alanında başörtü kullanan kadına çoğunluk tarafından saygı duyulmakta olduğu ortaya çıkmaktadır.

4.2.3.6 Aile Fertlerini Dini Görevi Yerine Getirme Konusunda Uyarma

Tablo 60: Aile Fertlerini Dini Görevlerini Yerine Getirme Konusunda Uyarma

Aile fertlerinden dini görevlerini yerine getirmeyenler uyarılmalıdır.	**N**	**%**
Hic katilmiyorum	11	1,9
Katilmiyorum	32	5,4
Fikrim yok	145	24,4
Katiliyorum	232	39,1
Tamamen katiliyorum	174	29,3
Toplam	594	100,0

Tablo-60'ta görüldüğü gibi, "Aile fertlerinden dini görevlerini yerine getirmeyenler uyarılmalıdır" görüşüne örneklem grubunun %29,3'ü tamamen katılmakta; %39,1'i katılmakta; %24,4'ü fikri yok; %5'4'ü katılmamakta; %1,9'u hiç katılmamaktadır. Aile fertlerinin dini görevlerini yerine getirmeyenlerin uyarılmasına katılanların toplam oranı %68,4; katılmayanların toplam oranı %7,3'tür. Bu konuda fikir bildirmeyenler ise %24,4'tür. Elde edilen bulgularda araştırma alanında aile içinde dini görevlerin yerine getirmede uyarının yüksek olduğu görülmektedir.

4.2.3.7 Ailede Karar Alınmasında Erkeğin Etkin Olması

Tablo 61: Ailede Karar Alınmasında Erkeğin Etkin Olması

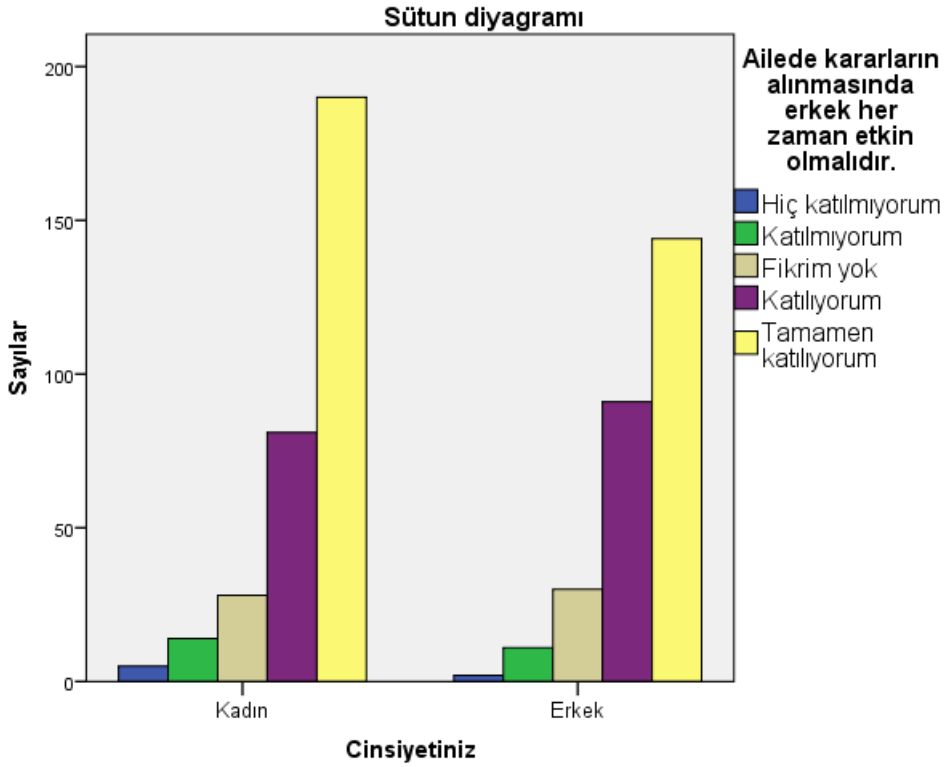
Ailede kararların alınmasında erkek her zaman etkin olmalıdır.	**N**	**%**
Hiç katılmıyorum	7	1,2
Katılmıyorum	25	4,2
Fikrim yok	58	9,7
Katılıyorum	172	28,9
Tamamen katılıyorum	334	56,0
Toplam	596	100,0

"Ailede kararların alınmasında erkek her zaman etkin olmalıdır" hükmüne örneklem grubunun %56,0'sı tamamen katılmakta; %28,9'u katılmakta; %9,7'sinin bu konuda fikri yok; %4,2'si katılmamakta; %1,2'si hiç katılmamaktadır. Örneklem grubunun ailede kararların alınmasında erkeğin her zaman etkin olmasını gerekli görenlerin toplam oranı %84,9'u oluştururken, katılmayanların toplam oranı %5,4'tür. Bu bilgilerden hareketle araştırma alanında ailedeki kararların alınmasında her zaman erkeğin etkin olduğu sonucu çıkarılmaktadır. Bu, Kırgız kültüründe aile yapısının ataerkil olduğunu göstermektedir.

Tablo 62: Cinsiyet ve Ailede Karar Alınmasında Erkeğin Etkin Olması

		Ailede kararların alınmasında erkek her zaman etkin olmalıdır.					Toplam
		Hiç katıl-mıyorum	Katılmıyorum	Fikrim yok	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum	
Cinsiyet	Kız	%1,6	%4,4	%8,8	%25,5	%59,7	%100,0
	Erkek	%0,7	%4,0	%10,8	%32,7	%51,8	%100,0

Tablo:62'de ve Şekil:7'de görüldüğü gibi, ailede kararların alınmasında erkek her zaman etkin olmalıdır söylemine verilen cevapların cinsiyete göre dağılımı verilmektedir. Ailede kararların alınmasında erkeklerin her zaman etkin olması gerektiğine kızların %85,2'si ve erkeklerin %84,5'i katılmakta; kızların %6,0'sı ve erkeklerin %4,7'si katılmamaktadır. Bu bilgilerden hareketle araştırma alanında ailede kararı alan ve ailenin sorumluluğunu üstlenen her zaman erkek olduğu ve kadınların da buna her zaman saygı gösterdiği ortaya çıkmaktadır. Kırgız toplumu aile yapısı bakımından erkek merkezli geleneksel bir toplum olduğu sonucuna varılabilir.

Şekil 7: Cinsiyet ve Ailede Karar Alınmasında Erkeğin Etkin Olması

4.2.3.8 Kadınların Bütün Meslek Dallarında Erkeklerle Eşit Olması

Tablo 63: Kadınların Bütün Meslek Dallarında Erkeklerle Eşit Olması

Kadınlar bütün meslek dallarında erkeklere eşit olmalıdırlar.	**N**	**%**
Hiç katılmıyorum	40	6,7
Katılmıyorum	117	19,6
Fikrim yok	128	21,5
Katılıyorum	190	31,9
Tamamen katılıyorum	121	20,3
Toplam	596	100,0

"Kadınlar bütün meslek dallarında erkeklere eşit olmalıdırlar" görüşüne örneklem grubunun %20,3'ü tamamen katılmakta; %31,9'u katılmakta; 21,5'inin fikri yok; %19,6'sı katılmamakta ve %6,7'si tamamen katılmamaktadır. Örneklem grubunun kadınların bütün meslek dallarında erkeklerle eşit olmasına katılanların toplam oranı %52,2; katılmayanların toplam oranı %26,3 ve bu konuda fikir vermeyenlerin toplam oranı %21,5'tir. Bu bilgiler araştırma alanında kadınların bütün meslek dallarında erkeklerle eşit olmasına katılanlar ile katılmayanların eşit olduğu sonucunu elde etmektedir.

4.2.3.9 Davranışların Dine Uygunluğu

Tablo 64: Davranışların Dine Uygunluğu

Davranışlarınızın dine uygun olup olmadığına dikkat ediyor musunuz?	N	%
Hiçbir zaman	16	2,7
Nadiren	46	7,7
Bazen	147	24,7
Çoğu zaman	211	35,4
Her zaman	176	29,5
Toplam	596	100,0

"Davranışlarınızın dine uygun olup olmadığına dikkat ediyor musunuz" sorusuna örneklem grubunun %29,5'i her zaman; %35,4'ü çoğu zaman; %24,7'si bazen; %7,7'si nadiren ve %2,7'si hiçbir zaman cevabını vermektedir. Örneklem grubunun %64,9'u her zaman ve çoğu zaman davranışlarının dine uygun olup olmadığına dikkat ederken, %32,4'ü bazen ve nadiren dikkat etmektedir. Her zaman, çoğu zaman, bazen ve nadiren de olsa davranışlarının dine uygunluğuna dikkat edenlerin toplam oranı %97,3'ü oluştururken, hiçbir zaman dikkat etmeyenler %2,7'lik azınlık olmaktadır. Bu bulgulardan hareketle araştırma alanında davranışların dine uygun olup olmadığına dikkat edenlerin yüksek bir oranı teşkil ettiği ortaya çıkmaktadır.

4.2.3.10 Evlilik Öncesi Cinsel İlişki İle İlgili Tutumlar

Tablo 65: Evlilik Öncesi Cinsel İlişki İle İlgili Tutumlar

Evlilik öncesi cinsel ilişkiyi yanlış bulurum.	N	%
Hiç katılmıyorum	23	3,9
Katılmıyorum	23	3,9
Fikrim yok	78	13,2
Katılıyorum	111	18,7
Tamamen katılıyorum	359	60,3
Toplam	594	100,0

"Evlilik öncesi cinsel ilişkiyi yanlış bulurum" ifadesine örneklem grubunun %60,3'ü tamamen katılmakta; %18,7'si katılmakta; %13,2'inin fikri yok; %3,9'u katılmamakta; %3,9'u hiç katılmamaktadır. Örneklem grubunun evlilik öncesi ilişkiyi yanlış bulanların toplam oranı %79,0; bu konuda bir fikri olmayanlar %13,2 iken, hiç katılmayanların toplam oranı %7,8'dir. Bu bilgilerle araştırma alanında evlilik öncesi cinsel ilişkinin çoğunluk tarafından yanlışlandığını ve çok az bir kısım tarafından yanlış görülmediği ortaya çıkmaktadır. Fikri olmayan ve katılamayanların toplam oranı %21,0 olduğuna bakıldığında araştırma alanında evlilik öncesi cinsel ilişkinin yanlışlığına net olarak katılamayan önemli bir grup olduğu gözlemlenmektedir.

4.2.3.11 Kürtajla İlgili Tutumlar

Tablo 66: Kürtajla İlgili Tutumlar

Kürtaj cinayettir.	N	%
Hiç katılmıyorum	12	2,0
Katılmıyorum	7	1,2
Fikrim yok	81	13,5
Katılıyorum	127	21,3
Tamamen katılıyorum	370	62,0
Toplam	597	100,0

"Kürtaj cinayettir" hükmüne örneklem grubunun %62,0'si tamamen katılmakta; %21,3'ü katılmakta; %13,5'sının fikri yok; %1,2'si katılmamakta; %2,0'si hiç katılmamaktadır. Kürtajın cinayet olduğuna katılanların toplam oranı %83,3 iken, katılmayanların toplam oranı %3,2 olmaktadır. Elde edilen bulgulardan hareketle araştırma alanında kürtajın bir cinayet olduğuna yüksek oranda katılım olduğu ve çok az %3,2'lik katılım ortaya çıkmaktadır. Burada belirtilmesi gereken önemli bir husus ise kürtajın belli bir durumlarda zorunluluk olmasıdır. Nitekim bazı denekler kürtaj anne sağlığını korumak amaçlı yapılabilir ifadelerini soru karşısına not olarak bırakmıştır.

4.2.3.12 Alköl Kullanma Durumu

Tablo 67: Alkol Kullanma Durumu

Alköl kullanma durumunuz?	N	%
Hiçbir zaman	448	75
Nadiren	70	11,7
Bazen	61	10,2
Çoğu zaman	11	1,8
Her zaman	8	1,3
Toplam	598	100,0

Örneklem grubunun %1,3'ü her zaman; %1,8'i çoğu zaman; %10,2'si bazen; %11,7'si nadiren alköl kullanmakta; %75'i ise hiç alköl kullanmamaktadır. Her zaman ve çoğu zaman kullananların toplam oranı %2,1'i oluştururken, bazen ve nadiren alköl kullananların toplam oranı ise %21,9'u oluşturmaktadır. Bu kıyaslamadan hareketle araştırma alanında alköl kullanmaya alışkan %2,1'lik bir azınlığın olduğu ve %21,9'luk bir kısmın ise bazen ve nadiren alkol kullandığı ortaya çıkmaktadır. Her zaman, çoğu zaman, bazen ve nadiren alkol kullananların toplam oranı %25,0; hiç kullanmayanlar ise kullananlardan 3 kat fazlasını %75,0'i oluşturmaktadır.

4.2.3.13 Rüşvetle İlgili Tutumlar

Tablo 68: Rüşvetle İlgili Tutumlar

Gerekirse işleri halletmek için rüşvet verilebilir	N	%
Hiç katılmıyorum	56	9,4
Katılmıyorum	96	16,1
Fikrim yok	142	23,9
Katılıyorum	232	38,9
Tamamen katılıyorum	70	11,7
Toplam	596	100,0

"Gerekirse işleri halletmek için rüşvet verilebilir" ifadesine örneklem grubunun %11,7'si tamamen katılmakta; %38,9'u katılmakta; %23,9'unun fikri yok; %16,1'i katılmamakta; %9,4'ü hiç katılmamaktadır. Örneklem grubunun gerekirse işleri halletmek için rüşvet verilebilir görüşünde olanların toplam oranı %50,6; bu görüşe katılmayanların toplam oranı %25,5 ve bu konuda kararsız olanlar %23,9'dur. Bu bilgilerden hareketle araştırma alalnında rüşvet ile işleri halletme oranı %50,6 olduğu ortaya çıkmaktadır. Mecbur durumda kalınca rüşvet ile işleri halledenlerin ya da bu konuda kararsızların toplam oranı da örneklem grubunun yarısına yakınını oluşturmaktadır.

4.2.3.14 Yeni Yorumlarla Dindarlığı Dünyaya Uyumlu Hale Getirme

Tablo 69: Yeni Yorumlarla Dindarlığı Dünyaya Uyumlu Hale Getirme

Yeni yorumlarla dindarlığımı dünyaya uyumlu hale getiririm.	N	%
Hiçbir zaman	43	7,4
Nadiren	73	12,5
Bazen	170	29,2
Çoğu zaman	185	31,7
Her zaman	112	19,2
Toplam	583	100,0

"Yeni yorumlarla dindarlığımı dünyaya uyumlu hale getiririm" ifadesine örneklem grubunun %19,2'si her zaman; %31,7'si çoğu zaman; %29,2'si bazen; %12,5'i nadiren ve %7,4'ü hiçbir zaman cevabını vermektedir. Örneklem grubunun her zaman, çoğu zaman, bazen ve nadiren de olsa yeni yorumlarla dindarlığını dünyaya uyumlu hale getirenlerin toplam oranı %92,6; hiçbir zaman yeni yorumlarla dindarlığını dünyaya uyumla hale getirmeyenlerin toplam oranı %7,4'tür. Bu bulgulardan hareketle araştırma alanında dindarlığını yeni yorumlara göre şekillendirme durumu yüksek oranda olduğu sonucu elde edilmektedir.

4.2.3.15 Gündelik Hayattaki Kararları Belirleyen Etken

Tablo 70: Gündelik Hayattaki Kararları Belirleyen Etken

Gündelik hayatta aldığım kararları dini emirlerden ziyade sosyal çevre belirler.	**N**	**%**
Hiç katılmıyorum	22	3,7
Katılmıyorum	86	14,7
Fikrim yok	188	31,5
Katılıyorum	229	38,4
Tamamen katılıyorum	70	11,7
Toplam	595	100,0

"Gündelik hayatta aldığım kararları dini emirlerden ziyade sosyal çevre belirler" ifadesine örneklem grubunun %11,7'si tamamen katılmakta; %38,4'ü katılmakta; %31,5'inin fikri yok; %14,7'si katılmamakta ve %3,7'si hiç katılmamaktadır. Örneklem grubunun gündelik hayatta karar alırken dini emirlerden ziyade sosyal çevreden etkilenenlerin toplam oranı %50,3; bu fikre katılmayanların toplam oranı %18,4 ve bu konuda fikirsizlerin toplam oranı %31,5'tir. Araştırma alanında gündelik hayattaki kararların almasında dini emirlerden çok sosyal çevreden etkilenenlerin toplam oranı %50,0'i; sosyal çevreden ziyade dini emirlere gore karar alanların toplam oranı %18,4'ü oluşturmaktadır. Bununla birlikte, araştırma alanında her zaman, çoğu zaman, bazen ve nadiren de olsa davranışlarının dine uygunluğuna dikkat edenlerin toplam oranı %97,3'ü oluşturduğu (Bkz. Tablo-64) ile gündelik hayattaki kararların almasında dini emirlerden çok sosyal çevreden etkilenenlerin toplam oranı %50,0'i teşkil etmesi karşılaştırıldığı taktirde davranışların dine uygun olduğuna dikkat edenlerin gündelik hayataki kararları almada sosyal çevreden etkilenmeye açık olduğu ortaya çıkmaktadır.

4.2.3.16 Hayatın Anlamını ve Kendini Düşünme Durumu

Tablo 71: Hayatın Anlamını ve Kendini Düşünme Durumu

Hayatın anlamını ve kendinizi düşünme durumunuz.	**N**	**%**
Hiçbir zaman	3	,5
Nadiren	21	3,5
Bazen	97	16,3
Çoğu zaman	205	34,5
Her zaman	268	45,2
Toplam	594	100,0

"Hayatın anlamını ve kendinizi düşünme durumunuz" sorusuna örneklem grubunun %45,2'i her zaman; %34,5'i çoğu zaman; %16,3'ü bazen; %3,5'i nadiren; %0,5'i hiçbir zaman cevabını vermektedir. Her zaman, çoğu zaman, bazen ve nadiren de olsa hayatın anlamını ve kendini düşünenlerin toplam oranı %99,5'i oluştururken, hiç düşünmeyenler sadece %0,5'i oluşturmaktadır. Bu bulgulardan hareketle araştırma alanında gençlerin anlam arayışının oldukça yüksek olduğu söylenebilir.

4.2.3.17 Ahiretten Ziyade Dünya İşlerine Daldığını Düşünme

Tablo 72: Ahiretten Ziyade Dünya İşlerine Daldığını Düşünme

Giderek ahiretten ziyade dünya işlerine daldığımı düşünürüm.	**N**	**%**
Hiçbir zaman	57	9,7
Nadiren	94	16,0
Bazen	231	39,4
Çoğu zaman	165	28,2
Her zaman	39	6,7
Toplam	586	100,0

"Giderek ahiretten ziyade dünya işlerine daldığımı düşünürüm" ifadesine örneklem grubunun %6,7'si her zaman; %28,2'si çoğu zaman; %39,4'ü bazen; %16,0'sı nadiren; %9,7'si hiçbir zaman cevabını vermektedir. "Hayatın anlamını ve kendinizi düşünme surumunuz" sorusuna örneklem grubunun %45,2'i her zaman cevabını verirken, "Giderek ahiretten ziyade dünya işlerine daldığımı düşünürüm" ifadesine örneklem grubunun %6,7'si her zaman cevabını vermektedir. Ahiretten ziyade dünya işlerine daldığını düşünenlerin her zaman, çoğu zaman ve bazen, nadiren olmak üzere toplam oranı %90,3 ve dünya işlerine daldığını hiç düşünmeyenlerin toplam oranı %9,7'dir. Araştırma alanında gençlerin %90,3 gibi çoğunluğu ahiretten ziyade dünya işlerine daldığını düşünmektedirler.

4.2.3.18 Ahirette Kurtuluşun Kalp Temizliğine Bağlılığı Fikri

Tablo 73: Ahirette Kurtuluşun Kalp Temizliğine Bağlılığı Fikri

Ahirette kurtulus için önemli olan kalp temizliğidir, kalbi temiz olan cennete girer.	**N**	**%**
Hiç katılmıyorum	7	1,2
Katılmıyorum	16	2,7
Fikrim yok	82	13,7
Katılıyorum	160	26,8
Tamamen katılıyorum	333	55,7
Toplam	598	100

"Ahirette kurtulus için önemli olan kalp temizliğidir, kalbi temiz olan cennete girer" hükmüne örneklem grubunun %55,7'si tatamen katılmakta; %25,8'I katılmakta; %13,7'sinin fikri yok; %2,7'si katılmamakta; %1,2'si hiç katılmamaktadır. Kalbi temiz olanın cennete gireceği hükmüne katılanların toplam oranı %81,5 gibi çoğunluğu oluştururken, katılmayanların toplam oranı %3,9 gibi çok az bir kısmı oluşturmaktadır. "Beş vakit namaz kılma sıklığınız nedir" sorusuna örneklem grubunun %19,2'si her zaman; %12,7'si çoğu zaman; %18,9'u bazen; %20,0'si nadiren; %29,2'si ise hiçbir zaman cevabını vermektedir (Bkz. Tablo-40). Her zaman beş vakit namaz kılanlar %19,2; her zaman, çoğu zaman bazen ve nadiren namaz kılanların toplam oranının %70,8 olması ve kalp temizliği ile cennete

gireceği hükmüne tamamen katılanların toplam oranının %81,5 olmasını karşılaştırırsak araştırma alanında ibadetten çok kalp temizliğine önem verildiği ortaya çıkmaktadır.

4.2.3.19 Dürüstlüğe Verilen Öncelik

Tablo 74: Dürüstlüğe Verilen Öncelik

İnsan her şeyden önce dürüst olmalıdır.	**N**	**%**
Hiç katılmıyorum	4	,7
Katılmıyorum	3	,5
Fikrim yok	69	11,6
Katılıyorum	181	30,4
Tamamen katılıyorum	339	56,9
Toplam	596	100,0

"İnsan her şeyden önce dürüst olmalıdır" söylemine örneklem grubunun %56,9'u tamamen katılmakta; %30,4'ü katılmakta; %11,6'sının fikri yok; %0,5'ı katılmamakta; %0,7'si hiç katılmamaktadır. Örneklem grubunun %87,3'ü insanın her şeyden once dürüst olması gerektiğine katılırken; %11,6'sı fikir bildirmemekte ve %1,3'ü dürüstlüğe öncelik vermemektedir. Bu bilgilerden hareketle araştırma alanında dürüstüğün çok şeyden once geldiği hükmünün geçerliliği oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Nitekim, araştırmada dindarlığı ölçmek için "Kendinizi dindarlik bakımından tarif ederseniz en baskın seçenek hangisidir?" sorusuna önemle yer verilmiştir. Bu soruya Tablo-21'de görüldüğü gibi, örneklem grubunun %68,8'i dindar ve %9,6'sı çok dindar olduğunu belirtmiştir. "İnsan her şeyden önce dürüst olmalıdır" hükmüne katılımın %87,3'ü teşkil etmesi ile sübjektif dindarlıkta kendilerini dindar ve çok dindar olarak tarif edenlerin toplam oranının %78,4'ü teşkil etmesi karşılaştırıldığı zaman araştırma alanında dindarlıktan çok dürüstlüğün büyük önem arz ettiği ortaya çıkmaktadır. Bu bulgular, araştırma alanında dürüstlüğü dindarlıktan ayrı anlayan ya da dindar olmanın dürüst olmayı gerektirdiğine dikkat etmeyen parçacı din anlayışının olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, araştırma alanında maneviyatçı dindarlığa daha çok önem verildiği görülmektedir.

4.2.3.20 Herkese İnanç Hürriyeti Verilmeli

Tablo 75: Herkese İnanç Hürriyeti Verilmeli

Herkese istediği inanca inanma imkani verilmelidir.	**N**	**%**
Hiç katılmıyorum	39	6,5
Katılmıyorum	70	11,7
Fikrim yok	127	21,2
Katılıyorum	195	32,6
Tamamen katılıyorum	168	28,1
Toplam	599	100,0

"Herkese istediği inanca inanma imkani verilmelidir" hükmüne örneklem grubunun % 28,1'i tamamen katılmakta; %32,6'sı katılmakta; %21,2'sinin bir fikri yok; %11,7'si

katılmamakta ve %6,5'i hiç katılmamaktadır. Herkese inanç hürriyeti verilmelidir hükmüne örneklem grubunun katılanlarının toplam oranı %60,7; katılmayanların toplam oranı %18,2'dir ve kalan %21,2'lik bir kısım bu konuda fikir belirtmemektedir. Bazı deneklerimiz herkes sadece İslâm inancına inanmalıdır diye yazmıştır. Elde edilen bulgulardan hareketle araştırma alanında inanç hürriyetinin herkesin hakkı olduğuna katılmayanların az da olsa var olduğu ve çoğunluğun inanç hürriyetinin gerekliliği fikrine katıldığı gözlemlenmektedir.

4.2.3.21 Siyasi Partilere Dindarlıklarına Değil Yönetim Kabiliyetine Önem Verme

Tablo 76: Siyasi Partilere Dindarlıklarına Değil Yönetim Kabiliyetine Önem Verme

Siyasi partilere oy verirken adaylarin dindarlıklarına değil yönetim kabiliyetlerine önem veririm.	N	%
Hiç katılmıyorum	13	2,2
Katılmıyorum	57	9,5
Fikrim yok	162	27,1
Katılıyorum	202	33,8
Tamamen katılıyorum	163	27,3
Toplam	597	100,0

"Siyasi partilere oy verirken adaylarin dindarliklarına değil yönetim kabiliyetlerine önem veririm" ifadesine örneklem grubunun %27,3'ü tamamen katılıyorum; %33,8'i katılıyorum; %27,1'i fikrim yok; %9,5'i katılmıyorum; %2,2'si hiç katılmıyorum cevabını vermektedir. Örneklem grubunun siyasi liderlerin dindarlıklarına değil yönetim kabiliyetlerine önem verenlerin toplam oranı %61,1; dindarlıklarına önem verenlerin toplam oranı %11,7 ve bu konuda fikir bildirmeyenlerin toplam oranı %27,1'dir. Bu bilgilerden hareketle araştırma alanında siyasi partilerin dindarlıkları değil yönetim kabiliyetleri önemli olduğu görülmektedir.

4.2.3.22 KMDİ'nin Verdiği Fetvalarına Güven

Tablo 77: KMDİ'nin Verdiği Fetvalarına Güven

KMDİ' nin verdiği fetvalara güvenirim. (müftü, vaiz, imam v.b.)	**N**	**%**
Hiç katılmıyorum	2	,3
Katılmıyorum	10	1,7
Fikrim yok	165	28,2
Katılıyorum	221	37,7
Tamamen katılıyorum	188	32,1
Toplam	586	100,0

"KMDİ' nin verdiği fetvalara güvenirim.(müftü, vaiz, imam v.b.)" ifadesine örneklem grubunun %32,1'I tamamen katılmakta; %37,7'si katılmamakta; %28,2'sinin fikri yok; %1,7'si katılmamakta; %0,3'ü ise katılmamaktadır. Örneklem grubunun KMDİ'nin verdiği fetvalara güvenmeyenlerin toplam oranı %2,0'lik çok azınlığı oluştururken, güvenenlerin

toplam oranı %69,8'i oluşturmakta ve bu konuda fikri olmayanlar %28,2'lik bir kısım olmaktadır. Araştırma alanında din görevlilerinin verdiği fetvaların güvenirliği yüksek bir oranda olduğu ortaya çıkmaktadır.

4.2.3.23 Dindar İnsanın Ticarette Güvenirliği

Tablo 78: Dindar İnsanın Ticarette Güvenirliği

Dindar insan ticari hayatta daha dürüst ve güvenilirdir.	**N**	**%**
Hiç katılmıyorum	14	2,3
Katılmıyorum	61	10,2
Fikrim yok	158	26,4
Katılıyorum	214	35,8
Tamamen katılıyorum	150	25,3
Toplam	597	100,0

Tablo-78'de görüldüğü gibi, "Dindar insan ticari hayatta daha dürüst ve güvenilirdir" ifadesine örneklem grubunun %25,3'ü tamamen katılmakta; %35,8'i katılmakta; %26,4'ü fikirsiz; %10,2'si katılmamakta ve %2,3'ü hiç katılmamaktadır. Örneklem grubunun dindar insanın ticari hayatta güvenirliğine katılanların toplam oranı %61,1; katılmayanların toplam oranı %12,5'tir. Bu konuda fikirsiz olanlar dindar olup olmadığına dikkat etmemekte olabilir. Bu bilgilerden hareketle araştırma alanında dindar insanın ticari hayatta güvenilir olduğuna katılanların katılmayanlardan oldukça yüksek oranda çok olduğu ortaya çıkmaktadır.

Mirzabaev'in yaptığı araştırmada "Ticari hayatta dindar insanın güvenilir olduğuna inanmak" sorusuna deneklerin % 47,3'ü "evet"; %21,2'si "hayır" ve %30,9'u "fikrim yok" cevaplarını vermiştir.[291] Araştırmamızda elde edilen bulgularla karşılaştırdığımızda dindar insanın ticari hayatta güvenilir olduğuna inananların %47,3'ten %61,1'e yükseldiği ve dindar insanın ticari hayatta güvenilir olduğuna katılmayanların %21,2'den %12,5'e azaldığı görülmektedir. Araştırma alanında dini hayata yönelik tutumların 14 sene önceki zamana kıyasla olumlu yöne değiştiği görülmektedir.

[291] Mehmetbek Mirzabaev, "Kırgızistan'da Dini Hayat", s.126.

4.2.3.24 Yasalara Uyduğu Müddetçe Dini Grupların Önem Dini Yaşamada Önemliliği

Tablo 79: Yasalara Uyduğu Müddetçe Dini Grupların Önem Dini Yaşamada Önemliliği

Yasalara uyduğu müddetçe dini gruplar (tarikatlar, cemaatlar) dini yaşamada önemlidir.	N	%
Hiç katılmıyorum	4	,7
Katılmıyorum	12	2,0
Fikrim yok	148	25,0
Katılıyorum	245	41,3
Tamamen katılıyorum	184	31,0
Toplam	593	100,0

Tablo-79'da görüldüğü gibi, "Yasalara uyduğu müddetçe dini gruplar (tarikatlar, cemaatlar) dini yaşamada önemlidir" ifadesine örneklem grubun %31,0'i tamamen katılmakta; %41,3'ü katılmakta; %25,0'inin fikri yok; %2,0'si katılmamakta; %0,7'si hiç katılmamaktadır. Örneklem grubunun dini grupların dini yaşamda önemliliğine katılanlarının toplam oranı %72,3 iken, katılmayanların toplam oranı %2,7 gibi çok azınlığı teşkil etmekte ve %25,0'lik az olmayan bir kısım da bu konuda fikir bildirmemektedir. Katılanların, katılmayanlarla kıyaslanamayacak kadar çoğunluğu teşkil etmesinden dolayı araştırma alanında yasalara uyduğu müddetçe dini grupların önemli olduğu fikrinin yüksek olduğu tespit edilmiştir.

4.2.3.25 Dinini Savunma ve Anlatma Durumu

Tablo 80: Dinini Savunma ve Anlatma Durumu

Dinimi daima savunur ve anlatmaya calışırım.	N	%
Hiçbir zaman	13	2,2
Nadiren	47	7,9
Bazen	97	16,3
Çoğu zaman	138	23,2
Her zaman	301	50,5
Toplam	596	100,0

Tablo-80'de görüldüğü gibi, "Dinimi daima savunur ve anlatmaya calışırım" ifadesine örneklem grubunun %50,5'i her zaman; %23,2'si çoğu zaman; %16,3'ü bazen; %7,9'u nadiren ve %2,2'si hiçbir zaman cevabını vermektedir. Örneklem grubunun her zaman, çoğu zaman, bazen ve nadiren de olsa dinini savunan ve anlatmaya çalışanlarının toplam oranı %97,8 gibi tamamına yakınını oluşturmaktadır. Bu bilgilerden hareketle araştırma alanında gençlerin her zaman, çoğu zaman bazen ve nadiren olmak üzere dinini savundukları ve anlatmaya çalıştıkları sonucu çıkarılmaktadır.

4.2.3.26 Dinin Medyada Çeşitli Şekillerde Yer Edinmesinin Dindarlığa Etkisi

Tablo 81: Dinin Medyada Çeşitli Şekillerde Yer Edinmesinin Dindarlığa Etkisi

Dinin medyada çesitli şekillerde yer edinmesi dindarlığımı iyi yönde etkiler.	**N**	**%**
Hiç katılmıyorum	15	2,5
Katılmıyorum	28	4,7
Fikrim yok	251	42,0
Katılıyorum	181	30,3
Tamamen katılıyorum	123	20,6
Toplam	599	100,0

"Dinin medyada çesitli şekillerde yer edinmesi dindarlığımı iyi yönde etkiler" ifadesine örneklem grubunun %20,6'sı tamamen katılmakta; %30,3'ü katılmakta; %42,0'sinin fikri yok; %4,7'si katılmamakta; %2,5'i hiç katılmamaktadır. Örneklem grubunun dinin medyada yer edinmesinden iyi yönde etkilenlenenlerinin toplam oranı %50,9'u oluştururken, bu fikre katılmayanlarının toplam oranı %8,2'lik azınlığı oluşturmakta ve bu konuda fikri olmayanlar %42,0 gibi yarıya yakın bir kısmı teşkil etmektedir. Bu konuda fikri olmayanların yüksek oranda olmasının sebebi dinin medyada yer edinmesine ilgisiz kaldığı veya dinin medyada yer edinmesinin daha yeni bir durum olduğundan kaynaklanmaktadır denebilir. Bu fikre katılanların %50,9'luk kısmın bazıları tamamen katılıyorum cevabını verirken örnek olrak da KMDİ'nin medyadaki sitesini örnek vermiştir.

4.2.3.27 Zor Durumda Çözüm Bulmak İçin Falcıya Gitme

Tablo 82: Zor Durumda Çözüm Bulmak İçin Falcıya Gitme

Çok zor durumda "gözu açık", "falci"ya giderek çözüm bulurum.	**N**	**%**
Hiç katılmıyorum	363	60,6
Katılmıyorum	99	16,5
Fikrim yok	81	13,5
Katılıyorum	42	7,0
Tamamen katılıyorum	14	2,3
Toplam	599	100,0

"Çok zor durumda "gözu açık", "falci"ya giderek çözüm bulurum" ifadesine örneklem grubunun %2,3'ü tamamen katılmakta; %7,0'si katılmakta; %13,5'inin fikri yok; %16,5'i katılmamkta; %60,6'sı hiç katılmamaktadır. Örneklem grubunun zor durumda çözüm bulmak için falcıya başvuranlarının toplam oranı %9,3; bu konuda fikri olmayanların toplam oranı %13,5 iken, bu fikre katılmayanların toplam oranı %77,1'dir. Bu bilgilerden hareketle araştırma alanında zor durumda falcıya giderek çözüm arayanların çok az olduğu ve bu fikre katılmayanların yüksek oranı teşkil ettiği ortaya çıkmaktadır.

4.2.3.28 Türbe Ziyaretinin Sıkıntıları Aşmada Yararlılığı Fikri

Tablo 83: Türbe Ziyaretinin Sıkıntıları Aşmada Yararlılığı Fikri

Türbeleri ziyaret etmek, sıkıntıları aşmada yararlıdır.	N	%
Hiç katılmıyorum	95	16,0
Katılmıyorum	93	15,7
Fikrim yok	267	45,0
Katılıyorum	91	15,4
Tamamen katılıyorum	47	7,9
Toplam	593	100,0

Tablo-83'te görüldüğü gibi, "Türbeleri ziyaret etmek, sıkıntıları aşmada yararlıdır" fikrine örneklem grubunun %7,9'u tamamen katılmakta; %15,4'ü katılmakta; %45,0'inin fikri yok; %15,7'si katılmamakta; %16,0'sı hiç katılmamaktadır. Örneklem grubunun türbeleri ziyaret etmenin sıkıntıları aşmada yararlı olacağına katılanlarının toplam oranı %23,3 iken, bu fikre katılmayanların toplam oranı %31,7 ve bu konuda fikir bildirmeyenlerin toplam oranı %45,0'tir. Bu bilgilerden hareketle araştırma alanında türbeleri ziyaret etmenin sıkıntıları aşmada yararlı olacağına katılanların, katılmayanlara kıyasla daha azınlığı teşkil ettiğini ve bu konuda fikri olmayanların daha çok oranı teşkil ettiği sonucuna varılmıştır.

4.2.3.29 Aslî İhtiyaçlar İçin Banka Kredisi Kullanma Durumu

Tablo 84: Aslî İhtiyaçlar İçin Banka Kredisi Kullanma Durumu

Aslî ihtiyaçlar için banka kredisi kullanırım.	N	%
Hiçbir zaman	361	60,6
Nadiren	82	13,8
Bazen	99	16,6
Çoğu zaman	35	5,8
Her zaman	19	3,2
Toplam	596	100,0

Tablo-84'te görüldüğü gibi,"Aslî ihtiyaçlar için banka kredisi kullanırım" ifadesine örneklem grubunun %3,2'si her zaman; %5,8'u çoğu zaman; %16,6'sı bazen; %13,8'i nadiren ve %60,6'sı hiçbir zaman cevabını vermektedir. Örneklem grubunun aslî ihtiyaçlar için banka kredisi kullananlarının toplam oranı %39,4 iken, kullanmayanların toplam oranı %60,6'dır. Her zaman ve çoğu zaman kullananların toplam oranı %9,0; bazen ve nadiren kullananların toplam oranı ise %30,4 olduğuna dikkat edildiğinde araştırma alanında aslî ihtiyaçlar için banka kredisi kullanmanın yaygın olmadığı, hatta oldukça azınlığa has bir durum olduğu ortaya öıkmaktadır.

4.2.3.30 Tüketim Alışkanlıklarını Markalar Değil İhtiyaçların Belirleme Durumu

Tablo 85: Tüketim Alışkanlıklarını Markalar Değil İhtiyaçların Belirleme Durumu

Tüketim alışkanlıklarımı markalar değil ihtiyaçlarım belirler.	**N**	**%**
Hiçbir zaman	37	6,3
Nadiren	69	11,5
Bazen	144	24,4
Çoğu zaman	200	34,0
Her zaman	141	23,8
Toplam	591	100,0

Tablo-85'de görüldüğü gibi, "Tüketim alışkanlıklarımı markalar değil ihtiyaçlarım belirler" ifadesine örneklem grubunun % 23,8'i her zaman; %34,0'ü çoğu zaman; %24,4'ü bazen; %11,5'i nadiren ve %6,3'ü hiçbir zaman cevabını vermektedir. Örneklem grubunun her zaman, çoğu zaman, bazen ve nadiren olmak üzere tüketim alışkanlıklarını markalar değil ihtiyaçları belirleyenlerinin toplam oranı %93,7 ve ihtiyaçları değil markalar belirleyenlerinin toplam oranı %6,3'tür. Bu bilgilerden hareketle araştırma alanında tüketim alışkanlıklar markalara göre değil ihtiyaçlara göre belirlendiği sonucuna ulaşılmaktadır.

4.2.3.31 Yerli Müzklerden Çok Yabancı Müzik Dinlemeyi Tercih Etme Durumu

Tablo 86: Yerli Müzklerden Çok Yabancı Müzik Dinlemeyi Tercih Etme Durumu

Yerli muziklerden çok yabancı muzikleri dinlemeyi tercih ederim.	**N**	**%**
Hiçbir zaman	68	11,4
Nadiren	121	20,3
Bazen	203	34,1
Çoğu zaman	146	24,5
Her zaman	58	9,7
Toplam	596	100,0

Tablo-86'da görüldüğü gibi, "Yerli muziklerden çok yabancı muzikleri dinlemeyi tercih ederim" ifadesine örneklem gbunun %9,7'si her zaman; %24,5'i çoğu zaman; %34,1' bazen; %20,3'ü nadiren; %11,4'ü hiçbir zaman cevabını vermektedir. Örneklem grubunun her zaman, çoğu zaman, bazen ve nadiren de olsa yerli müziklerden çok yabancı müzikleri dinlemeyi tercih edenlerinin toplam oranı %88,6'yı oluşturmakta ve hiçbir zaman tercih etmeyenler ise %11,4'ü teşkil etmektedir. Bu bilgilerden hareketle araştırma alanında her zaman, çoğu zaman, bazen ve nadiren olmak üzere yerli müziklerden çok yabancı müzik dinlemek tercih edilmekte olduğu gözlemlenmektedir.

4.2.3.32 Yabancı Dizi İzleme Durumu

Tablo 87: Yabancı Dizi İzleme Durumu

Yabancı dizi izlerim.	**N**	**%**
Hiçbir zaman	48	8,0
Nadiren	112	18,8
Bazen	208	34,8
Çoğu zaman	157	26,3
Her zaman	72	12,1
Toplam	597	100,0

Tablo-87'de görüldüğü gibi, "Yabancı dizi izlerim" söylemine örneklem grubunun %12,1'i her zaman; %26,3'ü çoğu zaman; 34,8'i bazen; %18,8'i nadiren; %8,0'i hiçbir zaman cevabını vermektedir. Örneklem grubunun her zaman, çoğu zaman, bazen ve nadiren de olsa yabancı dizi izleyenlerinin toplam oranı %92,0 iken, hiçbir zaman yabancı dizi izlemeyenler %8,0'lik azınlık olmaktadır. Örnekelem grubununda yabancı dizi izleyenler ağırlıklı olarak çoğu zaman, bazen ve nadiren izleyenlerden oluşmakatdır. Bu bilgilere dayanarak araştırma alanında yabancı dizi izleyenlerin oranı yüksek olduğu sonucu elde edilmektedir. Yabancı dizi izleme yabancı kültürleri tanıma ve etkilenme gibi küreselleşme belirtilerini de beraberinde getirmektedir.

4.2.3.33 Din ve Kalkınma

Tablo 88: Din ve Kalkınma

Din kalkınmayı engeller.	**N**	**%**
Hiç katılmıyorum	202	33,8
Katılmıyorum	194	32,4
Fikrim yok	132	22,1
Katılıyorum	44	7,4
Tamamen katılıyorum	26	4,3
Toplam	598	100,0

SSCB döneminde dine karşı propagandaların en önemlilerinden biri de dinin insanları pasifliğe, geride kalmaya sevk ettiği görüşü olmuş, dindarlığın gelişmeye engel olduğu konusunda eserler yazılmıştır. Bu eserler ateizm propagandalarında kullanılarak toplum zihninde etkinlik kazanmıştır. Bu görüş SSCB döneminde yetişmiş halkın ve ailelerin bazılarında etkisini hâla devam ettirmekte olup, bazı insanlar dini ibadetlerini yerine getiren yada başörtü kullanan kızlara gericiler, eskiciler olarak bakmaktadır. Bu görüşün gençler arasında etkin olup olmadığını ölçmek amacıyla dinin kalkınmayı engellediği sorusu sorulmuştur. Tablo-88'de görüldüğü gibi, "Din kalkınmayı engeller" ifadesine örneklem grubunun %4,3'ü tamamen katılmakta; %7,4'ü katılmakta; %22,1'i fikir bildirmemekte; %32,4'ü katılmamakta; %33,8'i hiç katılamamaktadır. Örneklem grubunun dinin kalkınmayı engellediği fikrine katılanaın toplam oranı %11,7'yi oluştururken; katılmayanların toplam

oranı %66,2'yi teşkil etmektedir. %22,1'lik bir kısım fikir bildirmekten geri kalmaktadır. Dinin kalkınmayı engellediği söylemine katılmayanların toplam oranı, katılanlara kıyasla 6 kat fazla olmaktadır. Tüm bu bilgilerden hareketle araştırma alanında din kalkınmayı engellemediği fikri hakim olduğu gözlemlenmektedir.

Mirzabaev'in yaptığı araştırmada İslam dininin gelişmeye engeldir görüşüne katılma durumu sorulmuştur. Örneklem grubunun %9,9'u katıldığını; %68,8'i katılmadığını; %19,8'i fikirsiz olduğunu belirtmiş ve %1,4'ü cevapsız bırakmıştır.[292] Bu bulgular yapılan araştırmada elde edilen bulgularla karşılaştırıldığında önemli bir farklılık ortaya çıkmadığı tespit edilmektedir.

4.2.3.34 Laiklik İslam'la Çatışmaz

Tablo 89: Laiklik İslam'la Çatışmaz

Laiklik din ve vicdan hürriyeti şeklinde uygulandığında İslam'la çatışmaz.	**N**	**%**
Hiç katılmıyorum	28	4,8
Katılmıyorum	35	6,0
Fikrim yok	265	45,2
toplam Katılıyorum	165	28,2
Tamamen katılıyorum	93	15,9
Toplam	586	100,0

Tablo-89'da görüldüğü gibi, "Laiklik din ve vicdan hürriyeti şeklinde uygulandığında İslam'la çatışmaz" ifadesine örneklem grubunun %15,9'u tamamen katılmakta; %28,2'si katılmakta; %45,2'sinin fikri yok; %6,0'sı katılmamakta; %4,8'i hiç katılmamaktadır. Örneklem grubunun Laikliğin çatışmadığı İslam'la fikrine katılanların toplam oranı %44,1'i oluştururken bu fikre katılmayanların oranı %10,8'i teşkil etmektedir. Bu konuda fikir bildirmeyenlerin %45,2 gibi büyük oranı teşkil etmesinin sebebi de gençlerin bu konuda bilgi ve fikre sahip olmadığını göstermektedir. Nitekim anketörlerimizden bazıları bu soruyu anlayamadığını belirtmiştir.

[292] Mehmetbek Mirzabaev, "Kırgızistan'da Dini Hayat", s.130.

4.2.3.35 Resmi Din Eğitimi Verilmelidir

Tablo 90: Resmi Din Eğitimi Verilmelidir

Resmi din eğitimi verilmelidir.	N	%
Hiç katılmıyorum	6	1,0
Katılmıyorum	12	2,0
Fikrim yok	109	18,3
Katılıyorum	226	37,9
Tamamen katılıyorum	244	40,9
Toplam	597	100,0

"Resmi din eğitimi verilmelidir" önerisine örneklem grubunun %40,9'u tamamen katılıyorum; %37,9'u katılıyorum; %18,3'ünün fikri yok; %2,0'si katılmıyorum; %1,0'i hiç katılmıyorum cevabını vermektedir. Örneklem grubunun resmi din eğitimi verilmelidir önerisine katılanlarının toplma oranı %78,8'i oluştururken; katılmayanların toplam oranı %3,0'ü oluşturmakta ve bu konuda fikirsiz olanların toplam oranı da %18,3'ü teşkil etmektedir. Katılanların, katılmayanlara kıyasla çok yüksek oranı teşkil ettiği ortadadır. Bununla birlikte deneklerin anketin sonundaki eklemek istediklerinizi yazınız kısmına din eğitimi ve din konusunda konferans, seminerlerin düzenlenmesini istediklerini beyan ettiklerini de belirterek araştırma alanında din eğitimi verilmesine çok ihtiyaçın var olduğu gözlemlenmektedir.

4.2.3.36 İslam Dini İnsanların Çatışmasını Değil Birlikteliğini Sağlar

Tablo 91: İslam Dini İnsanların Çatışmasını Değil Birlikteliğini Sağlar

İslam dini insanların çatışmasını değil birlikteliğini sağlar.	N	%
Hiç katılmıyorum	3	,5
Katılmıyorum	12	2,0
Fikrim yok	56	9,4
Katılıyorum	148	24,8
Tamamen katılıyorum	377	63,3
Toplam	596	100,0

"İslam dini insanların çatışmasını değil birlikteliğini sağlar" önerisine örneklem grubunun %63,3'ü tamamen katılıyorum; %24,8'i katılıyorum; %9,4'ü fikrim yok; %2,0'si katılmıyorum; %0,5'i hiç katılmıyorum cevabını vermektedir. Örneklem grubunun İslam dininin çatışmayı değil birlikteliği sağladığı fikrine katılanlarının toplam oranı %88,1'i oluştururken, katılmayanlarının toplam oranı %2,5'i oluşturmaktadır. Bu bilgilerden hareketle araştırma alanında İslam dininin çatışmayı değil birlikteliği sağladığı fikrinin yüksek oranda yaygın ve etkin olduğu sonucuna ortaya çıkmaktadır.

Mirzabaev'in yaptığı araştırmada "İslam toplumu yüceltecek ve bütünleştirecek çözüm yolu fikrine katılım durumu sorulmuştur. Örneklem grubunun %60,1'i katıldığını; %14,4'ü

katılmadığını; %23,8'i fikri olmadığını belirtmiş ve %1,7'si cevapsız bırakmıştır[293]. Bu bulgular karşılaştırıldığında İslam dininin birlikteliği sağladığına katılanların toplam oranının %60,1 den %88,1'e yükseldiği; katılmayanların toplam oranının %14,4'ten %2,5'e azaldığı ve fikri olmayanların da %23,8'den %9,4'e indiği görülmektedir. Bu bulgulardan hareketle önceki zamana nazaran günümüzde araştırma alanında İslam dinine olumlu bakışın etkin olmaya başladığı ortaya çıkmaktadır.

4.2.3.37 Radikal Dini Akımlar Toplumu Parçalar

Tablo 92: Radikal Dini Akımlar Toplumu Parçalar

Radikal dini akımlar toplumumuzu parçalar.	**N**	**%**
Hiç katılmıyorum	10	1,7
Katılmıyorum	26	4,4
Fikrim yok	182	30,6
Katılıyorum	178	29,9
Tamamen katılıyorum	199	33,4
Toplam	595	100

Tablo-92'de görüldüğü gibi, "Radikal dini akımlar toplumumuzu parçalar" söylemine örneklem grubunun % 33,3'ü tamamen katılmakta; %29,9'u katılmakta; %30,6'sının fikri yok; %4,4'ü katılmamakta; %1,7'si hiç katılmamaktadır. Örneklem grubunun radikal dini akımların toplumu parçalayacağını düşünenlerin toplam oranı %63,2'yi oluşturmakta; bu fikre katılmayanların toplam oranı ise %6,1'i teşkil etmektedir. Görüldüğü gibi radikal dini akımların toplumu parçalayacağına katılmayanların toplam oranı çok az bir kısmı oluşturmaktadır. Bu bilgilerden hareketle araştırma alanında radikal dini akımların hareketlerine karşı toplumun birlikteliğini koruyacak bilinçliliğin yüksek olduğu sonucuna varılmaktadır.

4.2.3.38 Kırgız Kültürünü Korumak

Tablo 93: Kırgız Kültürünü Korumak Amacıyla Misyonerliği Yasaklamak

Devletimiz Kırgız kültürünü korumak amacıyla misyonerlik faaliyetleri engellemelidir.	**N**	**%**
Hiç kaılmıyorum	13	2,2
Katılmıyorum	21	3,6
Fikrim yok	301	51,0
Katılıyorum	129	21,9
Tamamen katılıyorum	126	21,4
Toplam	590	100,0

Tablo-93'te görüldüğü gibi, "Devletimiz Kırgız kültürünü korumak amacıyla misyonerlik faaliyetleri engellemelidir" fikrine örneklem grubunun %21,4'ü tamamen katılmakta; %21,9'u katılmakta; %51,0'inin fikri yok, %3,6'sı katılmamakta; %2,2'si hiç katılmamaktadır. Örneklem grubunun katılanlarının toplam oranı %43,3'ü oluştururken,

[293] Mehmetbek Mirzabaev, "Kırgızistan'da Dini Hayat", s.144.

katılmayanların toplam oranı %5,8'i oluşturmaktadır. Eğer katılanlar ile katılmayanların cevabına göre sonuç çıkaracak olursak, görüldüğü gibi araştırma alanında çoğunluk tarafından devletin kırgız kültürünü korumak amacıyla misyonerlik faaliyetlerin engellemesi istenmektedir. Ancak örneklem grubunun %51,0'inin bu konuda fikirsiz olmasına bakacak olursak, deneklerin bu konuda bilinçsiz, habersiz olduğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim, bazı anketörlerimiz misyonerlik faaliyetleri hakkında bilgisiz olduğunu bildirmiştir.

Kırgızistan'daki misyonerlik faaliyetleri hakkında yapılan araştırmalarda misyonerlerin, doğrudan Hrıstiyanlık propagandası yaparak işe başlamak yerine, çeşitli sosyal faaliyetlerle dolaylı yoldan insanların Hrıstiyanlığa sempati duymalarını sağlamaya çalışmakta olduğu tespit edilmiştir. Yoksul insanlara maddi yardım sağlama, öğrencilere burs verme, yabancı dil, bilgisayar kursları düzenleme, okul açma, yardım derneklerini kurma, spor alanları oluşturma gibi bir öok faaliyetlerle çalışmalarını sürdürmektedirler.[294] Gençlerin çoğunluğu bu faaliyetlerin bir misyonerlik faaliyeti olduğundan habersiz olarak katılmaktadır. Bununla birikte, Hidayet Aydar'ın OşDÜ, Araşan İlahiyat fakültesi öğrencilerinin profili başlıklı çalışmasında "Misyonerlik ve misyonerlerin faaliyetlerinden haberiniz varmı" sorusuna öğrencilerin %23,5'i evet; 32,6'sı kısmen; %40,9'u hayır cevabını vermiştir.[295] Tüm bu bilgiler araştırma alanında misyonerlik hareketlerinin gizli bir şekilde yapılmakta olduğunu ve gençlerin bu konuda az bilgiye sahip olduğunu göstermektedir.

[294] Hüseyin Yılmaz, **Kırgızistan'da Misyonerlik ve Din Eğitimi,** C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, XI/1-2007, 91-128, s. 97.

[295] Hidayet Aydar, Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Profili, **Uluslarası Globalleşme Sürecinde Kırgızistan'da Din Bilimleri ve Ahlak Bilgisi Öğretiminin Meseleleri Sempozyumu,** Bişkek: Kırgız Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı; Oş Devlet Üniversitesi, 2007. s.284

4.2.3.39 Ülkenin Türk Dilli Ülkelerle İlişkisi

Tablo 94: Ülkenin Türk Dilli Ülkelerle İlişkisi

Ülkemizin diğer Türk dilli ülkelerle ilişkilerinin iyi olmasını geleceğimiz için faydalı bulurum.	**N**	**%**
Hiç katılmıyorum	11	1,8
Katılmıyorum	19	3,2
Fikrim yok	120	20,1
Katılıyorum	227	38,0
Tamamen katılıyorum	220	36,9
Toplam	597	100,0

Tablo-94'te görüldüğü gibi, "Ülkemizin diğer Türk dilli ülkelerle ilişkilerinin iyi olmasını geleceğimiz için faydalı bulurum" fikrine örneklem grubunun %36,9'u tamamen katılmakta; %38,0'i katılmakta; %20,1'inin fikri yok; %3,2'si katılmamakta; %1,8'i hiç katılmamaktadır. Örneklem grubunun Krıgıziztan'ın diğer Türk dilli ülkelerle ilişkilerinin iyi olmasının geleceği için faydalı olacağını düşünenlerin toplam oranı %74,9'u oluşturmakta; bu düşünceye katılmayanların toplam oranı ise %5,0'i teşkil etmektedir. Bu bilgilerden hareketle araştırma alanında gençlerin çoğunluğunun Kırgız Cumhuriyetinin Türk dilli ülkelerle iyi ilişkide olmasını gelecekleri için yararlı buldukları ortaya çıkmaktadır.

4.2.3.40 Gençlerin Yurt Dışına Gitme İsteği

Tablo 95: Gençlerin Yurt Dışına Gitme İsteği

Üniversite eğitimimi tamamladıktan sonra yurt dışında yaşamak isterim.	**N**	**%**
Hiç katılmıyorum	59	9,9
Katılmıyorum	131	22,0
Fikrim yok	126	21,1
Katılıyorum	193	32,4
Tamamen katılıyorum	87	14,6
Toplam	596	100,0

Tablo-95'de görüldüğü gibi, "Üniversite eğitimimi tamamladıktan sonra yurt dışında yaşamak isterim" fikrine örneklem grubunun %14,6'sı tamamen katılmakta; %32,4'ü katılmakta; %21,1'inin fikri yok; %22,0'si katılmamakta ve %9,9'u hiç katılmamaktadır. Örneklem grubunun üniversite eğitimini tamamladıktan sonra yurt dışında yaşamak isteyenlerinin toplam oranı %47,0; istemeyenlerin toplam oranı %31,9'dur. Gençlerin bazıları yurt dışına tecrübe kazanmak, eğitim almak ve gezi amaçlı gitmek istediğini belirtmiştir. Araştırma alanında yurt dışında yaşamak isteyenlerin %47,0 lik bir kısmı oluşturduğu görünmektedir.

4.3 Dini Hayata Yönelik Tutumlara Etki Eden Faktörler

4.3.1 Cinsiyete Göre Dini Hayat

Cinsiyet, sosyal cinsiyet olarak ele alındığında, sadece biyolojik bir veri olmasının ötesinde, sosyo-kültürel bir inşa olmaktadır. Modern toplumlarda giderek daha eşit ve benzer şartlar taşımakla birlikte, cinsiyet sosyal hayatın bütün ünitelerinde kendisini hissettiren önemli bir farklılaşma kaynağı olmaya devam etmektedir. Bu nedenle, uygulamalı araştırmalarda cinsiyete temel farklılaşma faktörü olarak dikkat edilmektedir.[296] Araştırmamızda cinsiyet faktörüne göre, Dini Hayat ve Altı Alt Boyutuna yönelik tutumların farklılaşma durumu Tablo-96'da verilmiştir.

Tablo 96: Cinsiyete Göre Alt Boyutlarıyla Dini Hayata Yönelik Tutumların Tek Yönlü Anova ve LSD Sonuçları

Alt Boyutlarıyla Dini Hayat	Cinsiyetiniz	N	M	Sd	T	P
1. İnanç Boyutu	Kız	321	4,75	,02599	,509	,898
	Erkek	279	4,75	,02859		
2. İbadet Boyutu	Kız	321	2,96	,05894	,600	,036
	Erkek	279	3,14	,06239		
3. Sosyal ve Cinsel Ahlak Boyutu	Kız	320	4,46	,03522	,429	,000
	Erkek	278	4,24	,03834		
4. Geleneksel Halk Dindarlığı Boyutu	Kız	321	2,71	,04167	,924	,417
	Erkek	279	2,76	,04536		
5. Küreselleşme Boyutu	Kız	320	3,17	,04327	,094	,077
	Erkek	279	3,05	,05085		
6. Dinin Bireysel Etki Boyutu	Kız	320	3,88	,03946	,515	,016
	Erkek	279	3,73	,04387		
7. Dini Hayat Genel	Kız	321	3,67	,02096	,851	,964
	Erkek	279	3,65	,02292		

Tablo-96'da verilen bulgulara göre, Dini Hayat Genel; İnanç Boyutu; Geleneksel Halk Dindarlığı ve Küreselleşme Boyutları ile cinsiyet faktörü arasında istatistiki açıdan anlamlı bir fark olmadığı (p> ,05); İbadet Boyutu; Sosyal ve Cinsel Ahlak Boyutu ve Dinin Bireysel Etki Boyutu ile cinsiyet faktörü arasında istatistikî açıdan anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir (p< ,05). Cinsiyetler arasındaki aritmetik ortalamalara baktığımızda (bu tablodan itibaren *M* sütununa bakınız), İnanç Boyutunda kızlar ve erkeklerin aynı ortalamalara (M: 4,75) sahip oldukları; Geleneksel Halk Dindarlığı ve Küreselleşme Boyutlarında ise ortalama puanların 5 ile 12 arasında fark olduğu görülmektedir. Ölçek ile cinsiyet arasında istatistikî açıdan anlamlı bir fark bulunan İbadet Boyutunda kızlar erkeklerden daha düşük puan almakta; Sosyal ve Cinsel Ahlak Boyutu ile Dinin Bireysel Etki Boyutunda ise kızlar erkeklerden daha yüksek puan almaktadır. Bu bulgular araştırma alanında kızların erkeklere nazaran ibadette eksik kaldıklarını fakat, kızların sosyal ve cinsel

[296] Halil Aydınalp, **Yüksek Din Öğretimi ve Dini Köktencilik,** İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011, s.186.

ahlaka önem verdikleri, bireysel dindarlığı erkeklerden yüksek olduğu sonucuna ulaştırmaktadır. En düşük ortalama Geleneksel Halk Dindarlığı Boyutununda (M: 2,71) iken, en yüksek ortalama İnanç Boyutunda (M: 4,75) görülmektedir. Dini Hayat Genel; İnanç Boyutu; Geleneksel Halk Dindarlığı ve Küreselleşme Boyutlarında istatistiki açıdan anlamlı farklılaşma olmamasıyla birlikte, Dini Hayat Genel'e bakıldığında kızların (M: 3,67) erkeklerden (M: 3,65) 2 puan yüksek aldığına dikkat edilmelidir. Kırgız toplumunda da kızların ahlak konularına erkeklerden çok dikkat etmesi gerektiğine vurgu yapıldığını belirtmeliyiz. Cinsiyetin dindarlık konusunda belirli bir farklılık doğuracak etkili bir faktör olup olmadığına kesin bir değerlendirmede bulunmak zordur. Çünkü, toplumdan topluma farklılık göstermektedir. Bazı araştırmacılar da kızların erkeklerden daha çok dindar olduklarını söylemektedirler. Örneğin, Walker ve Davie, kadınların erkeklerden daha dindar olduğunda hemfikirdirler.[297] Buna ters olarak kızların inançsızlıkta erkeklerden daha yüksek bir oran teşkil ettiğini belirten araştırmalara da rastlanılmaktadır.[298]

Sosyal ve Cinsel Ahlak Boyutu ile Dindarlığın Bireysel Etki Boyutunda kızların ortalamasının erkeklerden yüksek olmasının nedeni, Kırgız toplumunda kızlara toplumun namus aynası olarak önem vermesinden kaynaklanabilir. Örneğin Kırgız atasözünde "Kızga kırk üydön tıyuu" (Kıza kırk evden yasaklama/terbiye etme) denilerek kız çocuğu yanlış yaparsa o kızın sadece anne-babası değil, komşu ve akrabaları da yasaklayabileceği bildirilmektedir. Bu sebepten dolayı kız çocuğu her zaman bir evin değil tüm akrabalarını utandırmamak için toplumsal ahlâka önem verir ve toplum tarafından gözetimde olduğunu hisseder. Erkeklerin kızlara nispeten ibadet boyutunda yüksek puan almasının sebeplerinden biri de erkeklerin cemaat halinde ibadetlere katılma imkanına sahip olmasından kaynaklandığını söyleyebiliriz. İbadet boyutundaki teravih namazı sorusu da yer almaktadır. Teravih namazının cemaatle kılınmasına dikkat edildiği takdirde bu boyuttaki gruplar arası farklılık anlaşıalacaktır. Zira, Kırgız toplumunda son zamanlarda açılan yeni camilerde kadınlar bölümü olmakla birlikte, önceden kadınların camiye gitmesi yasaktı ve camilerde kadınlara ait bir bölüm yoktu. Bu nedenle kadınlar teravih namazı gibi cemaat ibadetlerine katılma konusunda erkeklere nispeten eksik kalmıştır. Dini hayat genele bakıldığında kızların ortalaması (M: 3,67) erkeklerin ortalamasından (M: 3,65) yüksek olduğu görülmektedir.

[297] John Bird, s.167.
[298] Naci Kula, s.46.

4.3.2 Yaşa Göre Dini Hayat

Yaş, insan hayatında fiziki ve ruhsal değişimle birlikte tutum ve davranışlarını da etkileyen önemli faktördür. İnsan yaşının ilerlemesiyle davranış ve hayat anlayışında değişimler gerçekleşir. Her gelişim dönemi, kendine ait özelliklerle karakterize edilmektedir. Araştırmamızda yaş dönemleri, ergenlik ve ilk yetişkinlik dönemlerine denk gelmektedir. Ergenin din konusunda daha doyurucu bilgilere ulaşmasıyla birlikte, şüphelerinden sıyrılması ve dini bilgiye ulaşması onun yaşının ilerlemesini gerektir. Yaşa göre, Dini Hayat ve Alt Boyutlarına yönelik tutumların farklılaşmasının ele alınması araştırmamız için önemli bulunmuştur.

Tablo 97: Yaşa Göre Alt Boyutlarıyla Dini Hayata Yönelik Tutumların Tek Yönlü Anova ve LSD Sonuçları

Dini Hayat ve Alt Boyutları	**Yaş**	**N**	**M**	**S**	**F**	**P**	**Farklar**
İnanç Boyutu	1. 15-17	28	4,66	,10341	,594	,619	
	2. 18-21	408	4,75	,02285			
	3. 22-25	148	4,76	,04051			
	4. 25-30	16	4,85	,08851			
	Toplam	600	4,75	,01922			
İbadet Boyutu	1. 15-17	28	2,98	,19522	,439	,725	
	2. 18-21	408	3,04	,05144			
	3. 22-25	148	3,04	,09075			
	4. 25-30	16	3,33	,24814			
	Toplam	600	3,05	,04297			
Sosyal ve Cinsel Ahlak	1. 15-17	28	4,04	,12536	5,336	,001	**2**-1[299]
	2. 18-21	406	4,42	,03207			
	3. 22-25	148	4,25	,05074			
	4. 25-30	16	4,23	,12389			
	Toplam	598	4,35	,02631			
Gelenksel Halk Dindarlığı Boyutu	1. 15-17	28	3,04	,14030	1,835	,140	**1**-2
	2. 18-21	408	2,71	,03635			
	3. 22-25	148	2,75	,06248			
	4. 25-30	16	2,84	,25807			
	Toplam	600	2,74	,03068			
Küreselleşme Boyutu	1. 15-17	28	3,39	,17489	2,208	,086	**1**-3;
	2. 18-21	407	3,14	,04047			
	3. 22-25	148	3,00	,06246			
	4. 25-30	16	3,02	,21185			
	Toplam	599	3,12	,03315			
Dinin Bireysel Etki Boyutu	1. 15-17	28	3,82	,14382	1,497	,214	**2**-3
	2. 18-21	407	3,85	,03537			
	3. 22-25	148	3,70	,06122			
	4. 25-30	16	3,79	,14554			
	Toplam	599	3,81	,02948			
Dini Hayat Genel	1. 15-17	28	3,66	,06907	1,213	,304	
	2. 18-21	408	3,67	,01883			
	3. 22-25	144	3,61	,03194			
	4. 25-30	20	3,74	,07170			
	Toplam	600	3,66	,01547			

[299] LSD Çoklu karşılaştırma sonucunda diğerlerinden daha yüksek ortalama alan gruplar kalın (**2**-1) yazılacaktır.

Tablo-97'de verilen Anova ve LSD testleri sonuçlarına göre, yaş faktörü ile Dini Hayat Ölçeği Alt Boyutlarından Sosyal ve Cinsel Ahlak Boyutu arasında istatistikî açıdan anlamlı farklılık tespit edilmiştir (p< ,05). Yaş ile Dini Hayat Genel; Gelenksel Halk Dindarlığı; Küreselleşme; Dinin Bireysel Etkisi; İnanç ve İbadet Boyutları arasında ise, istatistikî açıdan anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (p> ,05).

Yapılan gruplar arası çoklu karşılaştırmalara göre, Sosyal ve Cinsel Ahlak Boyutunda 18-21 yaş grubu (M: 4,42) ile 15-17 yaş grubu (M: 4,04) arasında farklılık olduğu görülmektedir (LSD, p< ,05). Gelenksel Halk Dindarlığı Boyutunda 15-17 yaş grubunun (M: 3,04) 18-21 yaş grubuna (M: 2,71); Küreselleşme Boyutunda 15-17 yaş grubunun (M: 3,39) ile 22-25 yaş grubuna (M: 3,00); Dinin Bireysel Etki Boyutunda ise 18-21 yaş grubunun (M: 3,85) ile 22-25 yaş grubuna (M: 3,70) nispeten daha yüksek ortalama aldığı dikkat çekmektedir. Bu durum 18 yaşında anlam arayışı yükselmeye başlarken, 25 yaşında bir fikre yönelme olduğu ile açıklanabilir. Geleneksel Halk Dindarlığının 15-17 yaş grubunda etkin olmasının sebebi bu yaşlarda daha aile ve toplum etkisinden ayrılamadığı, bireyselleşemediği söylenebilir. Küreselleşme Boyutunda ise aynı yaş grubunun yüksek ortalama alması ise 15-17 yaşların ergenlik tesirleriyle daha çok yabancı müzik dinleyi, yabancı dizi izleme zamanı olduğu söylenebilir. Dini Hayat Genel'de en olumlu tutuma (25-30) yaş grubunun (M: 3.74) sahip olması yaşın ilerlemesiyle dini hayata yönelik tutumların yoğunlaştığı genel kanısıyla açıklanabilir.

4.3.3 Medeni Duruma Göre Dini Hayat

Medeni durum insan hayatının neredeyse her yönünü etkilemektedir. Bireylerin bekar veya evli olmalarına göre yaşam biçimi, dünyaya bakışları ve olayları değerlendirme tarzları farklılaşmaktadır. Bunlar fertlerin dini hayatlarına da etki eden bir durumdur. Araştırmamızda gençlerin neredeyse tamamı diyebileceğimiz büyük bir kısmı bekardır. Ancak, belli bir kısmı evli olmasından dolayı medeni araştırma alanında örneklem grubunun medeni durumuna göre dini hayatında farklılaşmanın olup olmadığı incelenmiştir

Tablo 98: Medeni Duruma Göre Dini Hayat ve Alt Boyutlarına Yönelik Tutumların Tek Yönlü Anova ve LSD Sonuçları

Dini Hayat ve Alt Boyutları	Medeni Durum	N	M	S	F	P	Farklar
1. İnanç Boyutu	Bekar	558	4,75	,02017	1,515	,196	
	Evli	34	4,81	,06316			
2. İbadet Boyutu	Bekar	558	3,04	,04490	,100	,983	
	Evli	34	3,15	,17142			
3. Sosyal ve Cinsel Ahlak Boyutu	Bekar	556	4,36	,02760	,665	,616	
	Evli	34	4,22	,09637			
4. Geleneksel Halk Dindarlığı Boyutu	Bekar	558	2,72	,03141	2,388	,050	
	Evli	34	2,89	,13645			
5. Küreselleşme Boyutu	Bekar	557	3,12	,03437	,591	,669	
	Evli	34	2,99	,14793			
6. Dinin Bireysel Etki Boyutu	Bekar	557	3,81	,03085	,441	,779	
	Evli	34	3,80	,11530			
7. Dini Hayat Genel	Bekar	558	3,66	,01621	,083	,988	
	Evli	34	3,68	,05642			

Tablo-98'de görüldüğü gibi Anova ve LSD testleri sonuçlarına göre Medeni durum ile Dini Hayat ve Alt Boyutları arasında istatistiki açıdan anlamlı farklılık bulunmamıştır. (LSD, p> ,05) Örneklem grubunun %93,0'ünün bekar olduğunu dikkat ederek evli olan kısmı ile karşılaştırıldığında evlilerin İnanç Boyutu; İbadet Boyutu; Geleneksel Halk Dindarlığı Boyutu ve Dini Hayat Genel'de (bekarlar,M: 3.66; evliler M: 3.68) bekar olanlara nisbeten daha yüksek puan aldığı görülmektedir. Bu genel din sosyolojisi araştırmalarındaki evlilerin bekarlara nispeten daha dindar olduğu tesbitini doğrulamaktadır. Küreselleşme ve Dinin Bireysel Etki Boyutlarında bekarların evlilerden daha yüksek puan almaktadır. Bu da bekarların anlam arayışının devam ettiği bir süreçte olması; bekar gençlerde küreselleşme eğiliminin yüksek olduğunu ve onların bağlandığı alesi olmaması ve kitle iletişimi sayesinde küresel etkilere açık olması gibi nedenlerle yorumlanabilir.

4.3.4 Fakülteye Göre Dini Hayat

Öğrencilerin seçtiği fakülteleri aynı zamanda onların seçtiği hayat tarzı ve sosyal çevresi anlamına da gelmektedir. Sosyal çevre de ferdin birlikte düşündüğü ve beraber çalışıp, geçimini sağladığı, onları etkilediği veya etkilendiği toplumsal grubu anlamına gelmektedir. Üniversite gençlerinin okumakta olduğu fakülteleri hayat standartlarını ve sosyal çevresini belirlemekte etkin bir rol alacaktır. Araştırmamızda farklı fakültelerde okuyan öğrencilerin farklı anlayışlara sahip olacağına dikkat edilmiştir. Araştımamızda fakülte faktörü dini hayata yönelik davranışları etkileyecek bağımsız değişken olarak incelemeye uygun bulunmuştur.

Tablo 99**:** Okuduğu fakülteye göre Dini Hayat ve Alt Boyutlarına Yönelik Tutumların Tek Yönlü Anova ve LSD Sonuçları

Dini Hayat ve Alt Boyutları	**Fakülteniz**	**N**	**M**	**S**	**F**	**P**	**Farklar**
İnanç Boyutu	1. Tarih	55	4,68	,07445	1,398	,194	**7**-4,5,8,9
	2. Tıp	96	4,76	,04495			
	3. Matematik	28	4,73	,07633			
	4. Hukuk	33	4,66	,09190			
	5. İktisat	48	4,72	,06754			
	6. Edebiyat	83	4,81	,05197			
	7. Ilahiyat	42	4,93	,04899			
	8. Uluslararası ilişkiler	56	4,69	,07243			
	9. Baska yazınız	159	4,74	,03632			
	Toplam	600	4,75	,01922			
İbadet Boyutu	1. Tarih	55	3,02	,12046	11,777	,000	**7**-1,2,3,4,5,6,8,9,
	2. Tıp	96	2,96	,09853			
	3. Matematik	28	2,75	,17438			
	4. Hukuk	33	2,98	,17951			
	5. İktisat	48	2,66	,12873			
	6. Edebiyat	83	3,07	,10469			
	7. Ilahiyat	42	4,40	,13146			
	8. Uluslararası ilişkiler	56	3,13	,16122			
	9. Baska yazınız	159	2,89	,08028			
	Toplam	600	3,05	,04297			
Sosyal ve Cinsel Ahlak Boyutu	1. Tarih	55	4,13	,09706	2,551	,010	**6**-1,2,3,4,8 **7**-1
	2. Tıp	95	4,29	,06448			
	3. Matematik	28	4,24	,10795			
	4. Hukuk	33	4,23	,14349			
	5. İktisat	48	4,33	,08691			
	6. Edebiyat	83	4,54	,06693			
	7. Ilahiyat	42	4,42	,09036			
	8. Uluslararası ilişkiler	56	4,32	,09986			
	9. Başka yazınız	158	4,43	,04532			
	Toplam	598	4,35	,02631			
Geleneksel Halk Dindarlığı Boyutu	1. Tarih	55	3,01	,09184	6,006	,000	**1**-2,7,8,9
	2. Tıp	96	2,69	,07397			
	3. Matematik	28	3,11	,14206			
	4. Hukuk	33	3,01	,13080			
	5. İktisat	48	2,81	,09953			
	6. Edebiyat	83	2,73	,08538			
	7. Ilahiyat	42	2,16	,10075			
	8. Uluslararası ilişkiler	56	2,68	,10020			
	9. Başka yazınız	159	2,70	,05790			
	Toplam	600	2,74	,03068			
Küreselleşme	1. Tarih	55	3,04	,09840	1,554	,135	**2**-7,

Boyutu	2. Tıp	96	3,26	,07609			**5**-7
	3. Matematik	28	3,14	,14691			
	4. Hukuk	33	3,06	,15788			
	5. İktisat	48	3,28	,10826			
	6. Edebiyat	83	3,04	,09055			
	7. Ilahiyat	42	2,83	,11654			
	8. Uluslararası ilişkiler	56	3,20	,12358			
	9. Başka yazınız	158	3,09	,06620			
	Toplam	599	3,12	,03315			
Dinin Bireysel Etki Boyutu	1. Tarih	55	3,61	,10796	1,750	,084	**7**-2,5,8
	2. Tıp	96	3,85	,07503			
	3. Matematik	28	3,58	,13968			
	4. Hukuk	33	3,82	,14660			
	5. İktisat	48	3,67	,09698			
	6. Edebiyat	83	3,87	,07636			
	7. Ilahiyat	42	4,02	,08828			
	8. Uluslararası ilişkiler	56	3,80	,09390			
	9. Başka yazınız	158	3,85	,05650			
	Toplam	599	3,81	,02948			
Dini Hayat Genel	1. Tarih	55	3,61	,04840	3,422	,001	**6**-5, **7**-1,2,3,4,5,8
	2. Tıp	96	3,64	,03839			
	3. Matematik	28	3,60	,06609			
	4. Hukuk	33	3,64	,08662			
	5. İktisat	48	3,57	,04808			
	6. Edebiyat	83	3,72	,03857			
	7. Ilahiyat	42	3,92	,04470			
	8. Uluslararası ilişkiler	56	3,67	,05810			
	9. Başka yazınız	159	3,64	,02916			
	Toplam	600	3,66	,01547			

Tablo-99'da verilen Tek Yönlü Anova ve LSD Sonuçlarına göre, Dini Hayat Ölçeğinin Alt Boyutlarından İbadet Boyutu; Sosyal ve Cinsel Ahlak boyutu; Geleneksel Halk Dindarlığı Boyutu ve Dini Hayat Geneli ile öğrencilerin okuduğu fakülteleri arasında istatistikî açıdan anlamlı farklılık tespit edilmiştir (LSD, p< ,05). İnanç Boyutu; Küreselleşme Boyutu; Dinin Bireysel Etki Boyutları ile fakülte faktörü arasında istatistikî açıdan anlamlı farklılık tespit edilmemiştir (LSD, p> ,05).

Yapılan çoklu karşılaştırmalara göre, İbadet Boyutunda ilahiyat fakültesi (M: 4,40) ile diğer fakülteler arasında LSD sonuçlarına göre farklılık görülmekte ve ilahiyat fakültesi öğrencileri en olumlu tutuma sahip olmaktadır. En olumsuz tutuma sahip olanlar ise iktisat fakültesi öğrencileri olduğu (M: 2,66) görülmektedir. LSD sonuçlarında farklılık bulunan Sosyal ve Cinsel Ahlak Boyutunda en olumlu tutuma sahip olanlar edebiyat (M: 4,54) ve ilahiyat fakültesi (M: 4,42) öğrencileri olurken, en olumsuz tutuma sahip olanlar da tarih fakültesi öğrencileri (M: 4,13) olmaktadır. Geleneksel Halk Dindarlığı Boyutunda en yüksek ortalamayı matematik fakültesi (M: 3,11), en düşük ortalamayı ilahiyat fakülesi (M: 2,16) almaktadır. Bunun sebebi ilahiyat fakültesinin geleneksel halk inançlarının yanlışlığını ilahiyat fakültesinde bilinçli şekilde öğrenmiş olmalarıdır diyebiliriz. Dini Hayat Genelinde ise en yüksek ortalamayı ilahiyat fakültesi (M: 3,92), en düşük ortalamayı da iktisat fakültesi

(M: 3,57) aldığı görülmektedir. İnanç Boyutunda en yüksek ortalamayı ilahiyat fakültesi (M: 4,93), en düşük ortalamayı hukuk fakültesi (M: 4,66) almaktadır. Küreselleşme Boyutunda en yüksek ortalamayı iktisat fakültesi (M: 3,28), en düşük ortalamayı ilahiyat fakültesi (M: 2,83) almaktadır. Son olarak Dinin Bireysel Etki Boyutunda en yüksek ortalamayı ilahiyat fakültesi (M: 4,02), en düşük ortalamayı ise matematik fakültesi (M: 3,58) almaktadır. Genel olarak fakülte faktörüne göre dini hayata yönelik tutumların içeren ölçeğin sonuçlarına baktığımızda en yüksek ortalama alan ilahiyat fakültesinden sonra edebiyat fakültesi gelirken, en düşük ortalamayı da iktisat, matematik ve hukuk fakülteleri aldığı görülmektedir. Görüldüğü gibi, ilahiyat ve edebiyat fakültelerinin manevi konulara yoğunlaşması nedeniyle dini hayata yönelik tutumları da olumlu yönde etkilediği sözkonusu olmaktadır.

4.3.5 Sosyal Çevreye Göre Dini Hayat

Araştırmamızda sosyal çevre, gençlerin üniversite öncesinde en uzun süre kaldığı yerleşim yeri anlamına gelmektedir. Sosyal çevre, denince insanın hayatını birlikte sürdürdüğü aile, akraba, arkadaş ve meslektaşları ve bununla birlikte yaşamını süsdürdüğü yerleşim birimi anlaşılır. Tabi olarak, sosyal çevre insanın yaşam biçimini, hayat tarzını da etkiler ya da sosyal çevre ile yaşam tarzı şekillendirir denebilir. Bu durum dini hayatı için de geçerlidir. Fertlerin, köy, ilçe ve ilde ya da yurt dışında uzun süre hayat geçirmiş olmaları onların hayatının her safhasında etkisini gösterecektir. Köy yada kasabada uzun süre kalan insanlarda cemaat, toplu hareket anlayışı, akrabalık ilişkilerinin yakın olduğu gözlemlenirken, şehir ve metropollerde daha bireysel düşünüş ve hayat tarzı etkindir. Dolayısıyla, yerleşim birimi dediğimiz sosyal çevre ferdin zihnini, yaşam biçimini derinden etkileyen bir faktördür. Araştırmamızda, örneklem grubunun sosyal çevresine göre Dini Hayat ve Alt Boyutlarına yönelik tutumlarında gruplar arası farklılaşmalarıyla ilgili bulgular Tablo-100'de verilmektedir.

Tablo 100: Üniversiteye Gelmeden Önce En Uzun Süre Kaldığı Yerleşim Yerine göre Dini Hayat ve Alt Boyutlarına Yönelik Tutumların Tek Yönlü Anova ve LSD Sonuçları

Dini Hayat ve Alt Boyutları	**Yerleşim Yeri**	**N**	**M**	**S**	**F**	**P**	**Farklar**
İnanç Boyutu	1. İl	138	4,68	,04421	1,333	,263	**3**-1
	2. İlce	127	4,75	,04232			
	3. Köy	327	4,78	,02461			
	4. Yurt dışı	8	4,77	,17500			
	Toplam	600	4,75	,01922			
İbadet Boyutu	1. İl	138	2,89	,08956	1,329	,264	**3**-1
	2. İlce	127	3,09	,09655			
	3. Köy	327	3,09	,05730			
	4. Yurt dışı	8	3,07	,38718			
	Toplam	600	3,05	,04297			
Sosyal ve Cinsel Ahlak Boyutu	1. İl	137	4,25	,06093	11,548	,000	**3**-1,2
	2. İlce	126	4,13	,05711			
	3. Köy	327	4,49	,03182			
	4. Yurt dışı	8	4,15	,30229			
	Toplam	598	4,35	,02631			
Geleneksel Halk Dindarlığı Boyutu	1. İl	138	2,71	,06308	,217	,884	**2**-1
	2. İlce	127	2,78	,07581			
	3. Köy	327	2,73	,03991			
	4. Yurt dışı	8	2,75	,12500			
	5. Toplam	600	2,74	,03068			
Küreselleşme Boyutu	1. İl	138	3,25	,07275	3,751	,011	**1**-3
	2. İlce	126	3,18	,06942			
	3. Köy	327	3,02	,04434			
	4. Yurt dışı	8	3,54	,12500			
	Toplam	599	3,12	,03315			
Dinin Bireysel Etki Boyutu	1. İl	138	3,72	,07056	3,959	,008	**3**-1,2
	2. İlce	126	3,67	,06128			
	3. Köy	327	3,89	,03746			
	4. Yurt dışı	8	4,06	,20397			
	Toplam	599	3,81	,02948			
Dini Hayat Genel	1. İl	138	3,59	,03449	3,031	,029	**3**-1
	2. İlce	127	3,63	,03545			
	3. Köy	327	3,70	,01966			
	4. Yurt dışı	8	3,73	,12734			
	Toplam	600	3,66	,01547			

Tablo-100'de görüldüğü gibi, Anova ve LSD testi sonuçlarına göre, sosyal çevre ve Dini Hayat ve Alt Boyutlarından: Sosyal ve Cinsel Ahlak Boyutu; Küreselleşme Boyutu; Dinin Bireysel Etki Boyutu ve Dini Hayat Geneli arasında istatistikî açıdan anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir (p< ,05). İnanç Boyutu; İbadet Boyutu; Geleneksel Halk Dindarlığı Boyutunda ise istatistiki açıdan anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir (p> ,05).

Bununla birlikte, yapılan çoklu karşılaştırmalara göre, sosyal çevreyle Dini Hayat ve Alt Boyutları arasında anlamlı farklılık bulunmuştur. İnanç Boyutu; İbadet Boyutu; Sosyal ve Cinsel Ahlak Boyutu; Dinin Bireysel Etki Boyutu ve Dini Hayat Genel'de üniversiteye gelmeden önce en uzun süre kaldığı yerleşim yeri köy olanlar (M: 3,70) yüksek ortalama aldıkları görülmektedir. Küreselleşme Boyutunda en düşük ortalamayı üniversite öncesinde uzun süre köyde yaşayanlar (M: 3,02) alırken, en yüksek ortalamayı da yurt dışında büyüyenler (M: 3,54) alırken, Dinin Bireysel Etki Boyutu ve Dini Hayat Genelinde ise en yüksek ortalamayı uzun süre yurt dışında kalanlar (M: 3,73) ondan 3 puan geride üniversite öncesinde uzun süre köyde yaşayanlar (M: 3,70) almaktadır. Bununla birlikte boyutlar arası ortalamaları kıyasladığımızda da en yüksek ortalama inanç boyutunda (M: 4,75) görülürken, en düşük ortalama Geleneksel Halk Dindarlığı Boyutunda (M: 2,74) görülmektedir. İbadet Boyutunun ortalaması ise (M: 3,05) olmaktadır. Bütün bu bilgilerden hareketle araştırma alanında sosyal çevresi uzun süre köy olanların dini hayatta daha olumlu tutumlara sahip olduğu, şehir hayatı yaşayanların ise sekülerleşmeye daha çok eğilimli olduğu ortaya çıkmaktadır.

4.3.6 Ekonomik Duruma Göre Dini Hayat

Weber'in bir toplumun ahlakî zihniyetinin ekonomik davranışı belirlediği fikrini ileri sürdükten sonra, sosyal bilimciler dinin ekonomik davranışlar üzerindeki etkilerinin araştırılmasına önemle dikkat çekmiştir.[300] Bu bakımdan İslam dini de mensuplarına çalışmanın, ihtiyaç sahiplerine yardımda bulunmanın faziletli olduğunu hatırlatır: "Kays b. Ebû Hâzim kanalından gelen bu rivayette Allah Resûlü şöyle buyurmaktadır: "Ancak iki kişiye haset (gıpta) edilir. Bunlar; Allah'ın kendisine mal verdiği ve onu hak yolunda harcayan kimse ile Allah'ın kendisine (ilim ve) hikmet verdiği ve ona göre karar verip, onu başkalarına da öğreten kimsedir".[301] Bununla birlikte, "Veren el alan elden üstündür"[302] hadisi de alma durumunda kalmamak ve veren el olmak için çalışmaya teşvik etmektedir.

Diğer yandan ekonomik durum dini görevlerin yerine getirilmesinde de önemli etken olmaktadır. Ekonomik durumu çok düşük olan biri geçimini sağlamak için gün boyunca çalışmak mecburiyetinde kalınca günlük ibadetlerini yerine getirmede de sıkıntı çekebilmektedir. Ekonomik durum, ferdin hayatında önemli etken olmaktadır. Modern toplumlarda insanlar ekonomik durumlarına göre tabakalara ayrılırlar. Ülkelerin GSMH (Gayri Safi Milli Hâsıla) göstergelerinin düzeyine göre mutluluğunu ölçme meselesi halen tartışılan bir konudur. Tüketim toplumunda insanlar tüketim seviyelerine göre tabakalara ayrılmaktadır. Dolayısıyla, ekonominin, sosyalleşme ve sosyal çevre faktörleriyle birlikte zihin dünyasını derinden etkilediği bilinen sosyolojik bir gerçekliktir. Nitekim, Kırgız toplumunda da "Ten teni menen" (Herkes kendi dengiyledir) atasözü de herkesin ekonomik, sosyo-kültürel anlamda kendine eşit insanlarla bir arada olabileceğine işaret ede gelmiştir. Ancak, günümüzde Kırgız toplumunda ekonomik duruma göre farklılık olup olmadığı ve buna göre dini hayata yönelik tutumların gruplar arası farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Ekonomik duruma göre, alt boyutlarıyla dini hayata yönelik tutumların analizi ve gruplar arası karşılaştırması Tablo-101'de verilmiştir.

---

[300] Köktaş, s.199.

[301] Diyanet İşleri Başkanlığı, "Bilgi Ahlâkı", **Hadislerle İslam, Hadislerin Hadislerle Yorumu.** C.1, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2013. s.450.

[302] A.g.e. s.450.

Tablo 101: Ailenin Ekonomik Durumuna göre Dini Hayat ve Alt Boyutlarına Yönelik Tutumların Tek Yönlü Anova ve LSD Sonuçları

Dini Hayat ve Alt Boyutları	**Ailenin Ekonomik Durumu**	**N**	**M**	**S**	**F**	**P**	**Farklar**
İnanç Boyutu	1. Düşük	3	4,66	,24037	,386	,818	
	2. Ortanın altı	20	4,69	,13493			
	3. Orta	312	4,74	,02883			
	4. Ortanın üstü	220	4,76	,02854			
	5. Yüksek	44	4,81	,05113			
	Toplam	599	4,75	,01923			
İbadet Boyutu	1. Düşük	3	2,20	,64291	1,018	,397	
	2. Ortanın altı	20	2,88	,20642			
	3. Orta	312	3,06	,06050			
	4. Ortanın üstü	220	3,02	,06899			
	5. Yüksek	44	3,23	,17004			
	Toplam	599	3,04	,04300			
Sosyal ve Cınsel Ahlak Boyutu	1. Düşük	2	4,62	,37500	1,304	,267	**4**-2
	2. Ortanın altı	20	4,08	,13238			
	3. Orta	311	4,34	,03647			
	4. Ortanın üstü	220	4,40	,04406			
	5. Yüksek	44	4,38	,09248			
	Toplam	597	4,35	,02635			
Geleneksel Halk Dindarlığı Boyutu	1. Düşük	3	3,11	,94933	5,798	,000	**2-** 3,4,5
	2. Ortanın altı	20	3,38	,19235			
	3. Orta	312	2,64	,04117			
	4. Ortanın üstü	220	2,77	,04856			
	5. Yüksek	44	2,88	,11629			
	Toplam	3	3,11	,03062			
Küreselleşme Boyutu	1. Düşük	2	3,33	,33333	1,205	,307	
	2. Ortanın altı	20	2,93	,14429			
	3. Orta	312	3,13	,04587			
	4. Ortanın üstü	220	3,07	,05443			
	5. Yüksek	44	3,31	,13664			
	Toplam	598	3,12	,03320			
Dinin Bireysel Etki Boyutu	1. Düşük	2	4,66	,33333	1,805	,126	
	2. Ortanın altı	20	3,76	,14121			
	3. Orta	312	3,83	,04056			
	4. Ortanın üstü	220	3,74	,05010			
	5. Yüksek	44	3,96	,10040			
	Toplam	598	3,81	,02952			
Dini Hayat Genel	1. Düşük	3	3,75	,20518	1,530	,192	
	2. Ortanın altı	20	3,63	,07150			
	3. Orta	312	3,65	,02199			
	4. Ortanın üstü	220	3,65	,02536			
	5. Yüksek	44	3,79	,05090			
	Toplam	599	3,66	,01548			

Tablo-101'de görüldüğü gibi ailenin ekonomik durumu ile Dini Hayat ve Alt Boyutlarından Geleneksel Halk Dindarlığı Boyutu arasında istatistikî açıdan anlamlı farklılık bulunmuştur (p< ,05). Yapılan çoklu karşılaştırmalara göre, Sosyal Ahlak ve Cinsel Ahlak Boyutunda ailenin ekonomik durumu ortanın üstü olan grup (M: 4,40) ile ortanın altı olan grup (M: 4,08) arasında; Geleneksel Halk Dindarlığı boyutunda ise ekonomik durumu ortanın altı olan grup (M: 3,28) ile diğer ekonomik durumu orta (M: 2,64), ortanın üstü (M: 2,77) ve

yüksek (M: 2,88) olan gruplar arasında ortanın altı olan grup lehine anlamlı farklılık ortaya çıkmıştır. Geleneksel Halk Dindarlığı Boyutunda türbe ziyareti, zor durumda falcıya gitme ve dünyadan göç edenlerin yardımda bulunması sorularından oluştuğuna dikkat ettiğimiz takdirde ekonomik durumun ortanın altında olması sayılan tutumlara eğilim verdiği ortaya çıkmaktadır. Ancak, gelir durumu ortanın altı olanların örneklem grubunun %3,3'ünü oluşturduğunu (20 kişi) hatırlayarak bu grubu istisna tuttuğumuzda araştırma alanında gelir durumuna göre dini hayatta istatistikî açıdan anlamlı bir farklılık olmadığı söylenebilir. Ancak ortalamalara dikkatle bakıldığında hem İnanç, İbadet ve Sekülerleşme Boyutlarında hem de Dini Hayat Genel'de en yüksek puanı ekonomik durumu yüksek olanlar aldığı görülmektedir. Ekonomik durumu yüksek olanların da örneklem grubunun %7,3'ünü oluşturduğuna dikkat ederek bu grubu da istisna saydığımız takdirde geriye kalan ekonomik durumu orta (M: 3,65) ve ortanın üstü (M: 3,65) gruplarının (örneklem grubunun %88,8'lik büyük bir kısmı) eşit ortalamalar aldığı görülmektedir. Dini Hayat Genel'de en yüksek ortalamayı ekonomik durumu yüksek olanlar(M: 3,74) en düşük ortalamayı ekonomik durumu ortanın altı olanlar (M: 3,63) almaktadır. Bu bilgilerden hareketle araştırmaya katılan örneklem grubunun ekonomik durumuna göre dini hayatında çok belirgin bir farklılaşmanın olmadığı söylenebilir. Ancak, ekonomik durumun yüksek olması dini ibadetleri yerine getirme ve dini bilgi edinme açısından insanlara işi şartlar sağladığı da önemli meseledir. Bu sebeple dini hayata yönelik tutumların ekonomik durumun yükselmesiyle olum yönde yükselmesinden söz edilebilir.

4.3.7 Din Eğitimi Alma Durumuna Göre Dini Hayat

Bireylerin dini hayata yönelik tutumlarını değiştiren etkenlerden en önemlisi, onların din eğitimi almadaki durumlarıdır. Din eğitimi veren kurumun formal ya da informal olması, din eğitimi veren hocanın din eğitim seviyesi de ferdin dini hayatını değiştirebilmektedir. Bununla birlikte, ferdin din eğitimi almaması onun hayat tarzını belirleyen değerlerini de kökünden değiştirebilmektedir. Öte yandan, gençlerde görülen şüphelerin bir kısmı din eğitimi ile dağılıp uzaklaşma ihtimali yüksektir. Ergenin daha doyurucu bilgilere ulaşmasıyla birlikte, şüphelerinden sıyrılması daha da kolaylaşmaktadır. Araştırmamızda, gençlerin din eğitimi alma durumuna göre, dini hayata yönelik durumlarında farklılaşma olup olmadığı Tablo-102'de verilmiştir.

Tablo 102: Din Eğitimi Alma Durumuna göre Dini Hayat ve Alt Boyutlarına Yönelik Tutumların Tek Yönlü Anova ve LSD Sonuçları

Dini Hayat ve Alt Boyutları	**Din Eğitimi**	**N**	**M**	**S**	**F**	**P**	**Farklar**
İnanç Boyutu	1. Herhangi bir din egitimi almadım	141	4,63	,04647	4,283	,000	**6**-1,2,3; **7**-1,2,3; **5**-1,2,3
	2. Kendi kendime	154	4,72	,04163			
	3. Ailede	141	4,71	,03925			
	4. Camide	70	4,87	,03883			
	5. Dini Gruplarda	39	4,92	,02698			
	6. Kuran Kursunda	12	5,00	,00000			
	7. Ilahiyat	40	4,93	,05083			
	8. Baska yazınız	3	4,86	,13333			
	Toplam	600	4,75	,01922			
İbadet Boyutu	1. Herhangi bir din egitimi almadım	141	2,54	,08284	21,463	,000	**7**-1,2,3,4,5; **6**-1,2,3,4,5
	2. Kendi kendime	154	3,08	,07641			
	3. Ailede	141	2,86	,07930			
	4. Camide	70	3,24	,11069			
	5. Dini Gruplarda	39	3,34	,15974			
	6. Kuran Kursunda	12	4,18	,19918			
	7. Ilahiyat	40	4,38	,12473			
	8. Baska yazınız	3	3,33	,96839			
	Toplam	600	3,05	,04297			
Sosyal ve Cinsel Ahlak Boyutu	1. Herhangi bir din eğitimi almadım	140	4,18	,05799	2,944	,005	**6**-1; **5**-1; **7**-1,2
	2. Kendi kendime	153	4,39	,04771			
	3. Ailede	141	4,38	,06014			
	4. Camide	70	4,36	,06914			
	5. Dini Gruplarda	39	4,57	,08663			
	6. Kuran Kursunda	12	4,75	,10206			
	7. Ilahiyat	40	4,41	,09109			
	8. Başka yazınız	3	4,41	,30046			
	Toplam	598	4,35	,02631			
Geleneksel Halk Dindarlığı Boyutu	1. Herhangi bir din eğitimi almadım	141	3,03	,06199	10,261	,000	**1**-2,3,4,6,7; **2**-4,5,6,7
	2. Kendi kendime	154	2,81	,05810			
	3. Ailede	141	2,73	,05633			
	4. Camide	70	2,56	,09153			
	5. Dini Gruplarda	39	2,52	,12100			
	6. Kuran Kursunda	12	2,25	,21976			
	7. Ilahiyat	40	2,10	,09469			

	8. Başka yazınız	3	3,25	,43301			
	Toplam	600	2,74	,03068			
Küreselleşme Boyutu	1. Herhangi bir din eğitimi almadım	140	3,15	,06862	1,321	,238	**3**-4,7
	2. Kendi kendime	154	3,09	,06273			
	3. Ailede	141	3,24	,06938			
	4. Camide	70	3,00	,10481			
	5. Dini Gruplarda	39	3,10	,13310			
	6. Kuran Kursunda	12	3,00	,26905			
	7. Ilahiyat	40	2,90	,11003			
	8. Başka yazınız	3	3,55	,29397			
	Toplam	599	3,12	,03315			
Dinin Bireysel Etki Boyutu	1. Herhangi bir din eğitimi almadım	140	3,52	,06288	5,512	,000	**6**-1; **5**-1
	2. Kendi kendime	154	3,84	,05793			
	3. Ailede	141	3,85	,05987			
	4. Camide	70	3,98	,07519			
	5. Dini Gruplarda	39	4,04	,11205			
	6. Kuran Kursunda	12	4,19	,19007			
	7. Ilahiyat	40	3,93	,09488			
	8. Başka yazınız	3	4,16	,34694			
	Toplam	599	3,81	,02948			
Dini Hayat Genel	1. Herhangi bir din eğitimi almadım	141	3,50	,03465	9,003	,000	**6**-1,2,3,4; **7**-1,2,3,4
	2. Kendi kendime	154	3,68	,03028			
	3. Ailede	141	3,64	,03200			
	4. Camide	70	3,70	,03239			
	5. Dini Gruplarda	39	3,79	,04739			
	6. Kuran Kursunda	12	3,99	,06523			
	7. Ilahiyat	40	3,90	,04178			
	8. Başka yazınız	3	3,97	,29314			
	9. Toplam	600	3,66	,01547			

Araştırmada din eğitimi ile Dini Hayat ve Alt Boyutlarından Küreselleşme Boyutu haricinde tüm boyutlar ve Dini Hayat Genel arasında istatistikî açıdan anlamlı bir farklılık olduğu ortaya çıkmıştır (p< ,05). Yapılan çoklu karşılaştırmalara göre, İnanç, İbadet, Sosyal ve Cinsel Ahlak, Geleneksel Halk Dindarlığı, Küreselleşme, Dinin Bireysel Etki Boyutlarında ve Dini Hayat Genel'de de gruplar arası anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. İnanç Boyutundaki ortalamalara bakıldığında en yüksek puanı Kur'an Kursu (M: 5,00); İlahiyat fakültesi (M: 4,93), en düşük puanı ise herhangi bir din eğitimi almayanlar (M: 4,63) almaktadır. İbadet Boyutunundaki ortalamalarına bakıldığında en yüksek puanı ilahiyat fakültesi (M: 4,38), en düşük puanı yine herhangi bir din eğitimi almayanlar almaktadır. Sosyal ve Cinsel Ahlak Boyutunda ise en yüksek ortalamayı Kur'an Kursu (M: 4,75); en düşük ortalamayı da yine herhangi bir din eğitimi almayanlar almaktadır. Kur'an Kursu grubunun sayısının çok az 12 öğrenci olmasına dikkat ettiğimizde sosyal ve cinsel ahlak boyutununun din eğitimi alma durumuna göre gruplar arasında büyük farklılıklar olmadığı, grupların birbirlerine benzeştiği ortaya çıkmaktadır. Geleneksel Halk Dindarlığı Boyutunun ortalama puanına bakıldığında en yüksek puanı herhangi bir din eğitimi almayanlar (M: 3,03);

en düşük ortalamayı ise ilahiyat fakültesi (M: 2,10) almaktadır. Burada da tabii olarak herhangi bir din eğitimi almayanların geleneksel halk inançlarına diğer gruplara kıyasladığımızda daha çok inandıkları ve ilahiyat fakültesinin ise inanç konusunda bilinçli olduğu ortaya çıkmıştır. Küreselleşme Boyutunun ortalama puanlarına göre, en yüksek puanı herhangi bir din eğitimi almayanlar (M: 3,03) ve kendi kendine (M: 2,81) din konusunu araştıranlar alırken, en düşük ortalamayı ise ilahiyat fakültesi (M: 2,10) almaktadır. Dinin Bireysel Etki Boyutunda ortalama puanlarına baktığımızda en yüksek puanı Kuran Kursu (M: 4,19) ve en düşük puanı ise yine herhangi bir din eğitimi almayanlar almaktadır. Kendi kenidne ve aile grupları ise aralarında 0,1 puan farklılıkta benzer ortalama almaktadır. Ve sonuç olarak da Dini Hayat Genel'de ortalamalara baktığımızda gruplar arasında en yüksek ortalamayı Kuran Kursu (M: 3,99); ilahiyat fakültesi(M: 3,90) ve dini gruplar (M: 3,79) alırken, en düşük ortalama da herhangi bir din eğitimi almayanlara (M: 3,50) düşmektedir. Bu durum İlahiyat fakültelerinde öğrencilerin çoğunlukla bir meslek sahibi olmak için üniversite senelerinde eğitim almaya başlaması ve Kuran Kurslarında din eğitimi alanların ailelerinin de dindar olduğu ve daha küçük yaşlarından itibaren din eğitimi alamaya başlamasıyla ilgili olabilmektedir. Araştırmamızda din eğitimi alma durumunun araştırma alanında dini hayata yönelik tutumların belirlenmesinde büyük önem arz ettiği sonucu elde edilmiştir. Din eğitimi durumuna göre örneklem grubunun dini hayat yönelik tutumlarında farklılaşma gözlemlenmiştir.

4.3.8 İnternet Kullanma Durumuna Göre Dini Hayat

Küreselleşme, çeşitli kültürel sonuçlarla ilişkilendirilmektedir. Bunlar; tektipleşme, kutuplaşma, melezleşme ve kültürel emperyalizm olmak üzere dört tez açısından ele alınmaktadır. [303] Küreselleşme sürecinin gerçekleşmesinde en önemli etkenin internet olduğu önemli bir gerçektir. İnternet sayesinde dünyanın diğer ucunda olan olay anında bu ucuna ulaşabilmektedir. İnternet kulanma durumu insana yeni ve faydalı bilgilere ulaşmasına sağlarken, aynı zamanda kirli ve yanlış bilgilere ulaşmasını, zamanının yanlış bir biçimde tüketilmesine de yol açmaktadır. Bununla birlikte, bireyler internet sayesinde dünyanın her yerinde yaşayan insanları kültr ve dinlerinde haberdar olabilmekte ve sanal ortamda sosyal gruplara katılabilmektedir.[304] Dolayısıyla, internet kullanma insanların hayat anlayışını etkilemektedir. Bu sebeple, örneklem grubunun internet kullanma durumuna göre, Dini Hayat ve Alt Boyutlarına yönelik tutumlarında farklılaşmalar incelenmiştir.

[303] İhsan Çapçıoğlu, **Küreselleşme Kültür ve Din,** Ankara: Otto Yayınları, 2011, ss.118-150.
[304] Bununla ilgili araştırmamın teorik kısmında "Sanal din" alt başlığına bakınız.

Tablo 103: İnternet Kullanma Sıklığına Göre Dini Hayat ve Alt Boyutlarına Yönelik Tutumların Tek Yönlü Anova ve LSD Sonuçları

Dini Hayat ve Alt Boyutları	İnternet Kullanma Sıklığı	N	M	S	F	P	Farklar
İnanç Boyutu	1. Hiçbir zaman	7	4,68	,16246	,964	,427	
	2. Nadiren	16	4,76	,11722			
	3. Bazen	71	4,84	,04168			
	4. Çoğu zaman	205	4,76	,03236			
	5. Her zaman	298	4,72	,02885			
	Toplam	597	4,75	,01921			
İbadet Boyutu	1. Hiçbir zaman	7	3,50	,30637	3,124	,015	**3**-5,4
	2. Nadiren	16	3,17	,26700			
	3. Bazen	71	3,34	,11699			
	4. Çoğu zaman	205	3,11	,07252			
	5. Her zaman	298	2,92	,06177			
	Toplam	597	3,05	,04308			
Sosyal ve Cinsel Ahlak Boyutu	1. Hiçbir zaman	7	4,46	,24046	,186	,946	
	2. Nadiren	16	4,42	,13829			
	3. Bazen	70	4,38	,07470			
	4. Çoğu zaman	204	4,33	,04628			
	5. Her zaman	298	4,35	,03734			
	Toplam	595	4,35	,02640			
Geleneksel Halk Dindarlığı Boyutu	1. Hiçbir zaman	7	3,51	,33206	4,320	,002	**1**-3; **2**-3
	2. Nadiren	16	3,23	,16051			
	3. Bazen	71	2,65	,09989			
	4. Çoğu zaman	205	2,67	,04929			
	5. Her zaman	298	2,76	,04331			
	Toplam	597	2,74	,03080			
Küreselleşme Boyutu	1. Hiçbir zaman	7	3,00	,34118	5,331	,000	**5**-2,3
	2. Nadiren	16	2,64	,17865			
	3. Bazen	70	2,79	,09003			
	4. Çoğu zaman	205	3,13	,05360			
	5. Her zaman	298	3,20	,04837			
	Toplam	596	3,11	,03327			
Dinin Bireysel Etki Boyutu	1. Hiçbir zaman	7	4,02	,25310	1,761	,135	**3**-4,5
	2. Nadiren	16	3,93	,16164			
	3. Bazen	70	4,00	,07734			
	4. Çoğu zaman	205	3,76	,05160			
	5. Her zaman	298	3,79	,04218			
	Toplam	596	3,81	,02958			
Dini Hayat Genel	1. Hiçbir zaman	7	3,87	,12936	1,743	,139	
	2. Nadiren	16	3,74	,07670			
	3. Bazen	71	3,74	,03473			
	4. Çoğu zaman	205	3,66	,02715			
	5. Her zaman	298	3,64	,02262			
	Toplam	597	3,66	,01548			

İnternet kullanım sıklığına göre Dini Hayat ve Alt boyutlarına yönelik tutumların Anova ve LSD sonuçları Tablo-103'te verilmektedir. Araştırmada internet kullanım sıklığı ile Dini Hayat ve Alt Boyutlarından İbadet, Geleneksel Halk Dindarlığı ve Küreselleşme Boyutları arasında istatistikî açıdan anlamlı farklılık olduğu ortaya çıkmıştır (p< ,05). İnanç, Sosyal ve Cinsel Ahlak, Dinin Bireysel Etki boyutları ve Dini Hayat Genel ile internet kullanım sıklığı arasında istatistikî açıdan anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (p> ,05). Yapılan çoklu karşılaştırmalarda ise, gruplar arası anlamlı farklılık çıkan boyutlar da tablo-95'te verilmektedir. İbadet Boyutunda bazen internet kullananlar (M: 3,34) ile her

zaman kullananlar (M: 2,92) arasında bazen kullananların lehine; Geleneksel Halk Dindarlığı Boyutunda hiçbir zaman seçeneğini işaretleyen grup (M: 3,51); nadiren seçeneğini işaretleyen grup (M: 3,23) ile bazen seçeneğini işaretleyen grup (M: 2,65) arasında hiçbir zaman seçeneğini işaretleyen grubunun lehine; Küreselleşme Boyutunda ise her zaman seçeneğini işaretleyen grup (M: 3,20) ile nadiren seçeneğini işaretleyen grup (M: 2,64) arasında her zaman seçeneğini işaretleyen grubun lehine ve son olarak Dinin Bireysel Etki Boyutunda da bazen seçeneğini işaretleyen grup (M: 4,00) ile her zaman seçeneğini işaretleyen grup (M: 3,79) arasında bazen seçeneğini işaretleyen grubunun lehine anlamlı farklılık tespit edilmiştir.

Dini Hayat Genel'de en yüksek ortalamayı internet hiçbir zaman kullanmayanlar (M: 3,87), en düşük ortalamayı her zaman kullananlar (M: 3,64) almaktadır. İnternet kullanım sıklığına göre İbadet Boyutunda ise her zaman kullananlar bazen kullananlara nispeten daha düşük ortalama aldıkları izlenmiştir. Geleneksel Halk Dindarlığında ise hiçbir zaman kullanmayanların en yüksek ortalama alması da dikkat çekmektedir. Küreselleşme Boyutunda da herzaman kullananların yüksek ortalamaya sahip olması onların internet ile daha küresel haber ve bilgilere ulaşma imkanının yüksekliğini göstermektedir. Dinin Bireysel Etki Boyutunda ise yine bazen seçeneğini işaretleyen grup yüksek ortalama almaktadır. Sonuç olarak Dini Hayat Genel'de en olumlu tutuma nadiren ve bazen seçeneğini işaretleyen grup eşit ortalamaya (M: 3,74) sahip iken, en olumsuz tutum da her zaman seçeneğini işaretleyenler grubuna (M: 3,64) düşmektedir. Burada en yüksek ortalamayı alan (M: 3,87) hiçbir zamanı işaretleyenler grubunun sayısının çok az (7 kişi) olmasından dolayı bu grup hariç tutularak yorumlanmıştır.

5. SONUÇ

Günümüz üniversite gençliği, Kırgız toplumunun yarını demektir. Kırgız gençliğinin din ve sekülerleşme eğilimleri toplumumuzun geleceği açısından önem arz etmektedir. Araştırmamız, kendi sınırları çerçevesinde, böyle bir boşluğa hitap etmektedir. "Kırgızistan Üniversite Gençliğinin Din ve Sekülerleşme" isimli bu araştırmada, Kırgızistan üniversite gençliğinin dini inanç, ibadet ve toplumsal davranışlarının belirlenmesi, dini hayata yönelik tutumların sosyolojik faktörlere göre nasıl bir farklılaşma gösterdiğinin tespit edilmesi, din ve sekülerleşme ile ilgili tutum ve davranışlarını ortaya konulmasını kapsamaktadır. Araştırmanın yapıldığı Kırgızistan Milli Üniversitesi ve Oş Devlet Üniversitesi, ülkenin her tarafından gelen gençlerin eğitim alabildiği büyük kent üniversiteleridir. Bu bakımdan araştırma Kırgız toplumunun ortalama bütün katmanlarına hitap eden üniversitelerde yapılmıştır.

Araştırmada, teorik bölümde, Kırgızistan'ın sosyal ve kültürel yapısı, sekülerleşme ve yeni dindarlık teorileri ele alınmıştır. Bu teorik çerçeve üzerinden uygulamaya geçilmiştir. Uygulamalı kısımda din ve sekülerleşme tasvîrî olarak tahlil edilmiş; dini hayata yönelik tutumların cinsiyet, yaş, medeni durum, fakülte, sosyal çevre, ekonomik durumu, din eğitimi alma durumu ve internet kullanma durumu gibi araştırmanın temel bağımsız değişkenlerine göre nasıl bir farklılık arz ettiği, dini hayata yönelik tutum ölçeği üzerinden, anlaşılmaya çalışılmıştır. Dini hayatla ilgili veriler aynı zamanda sekülerleşmenin tezahürleri olarak kullanılmıştır.

Araştırma alanında gençlerin Allah'a inanca yüksek oranda katıldığı ortaya çıkmıştır. Diğer esaslarda ise farklılıklar olmakla birlikte yine de yüksek denebilecek bir katılım tespit edilmiştir. Araştırma alanında Allah'a inanç %97,4, Meleklere inanç %95,5, Kur'ân-ı Kerime inanç % 94,5, Peygambere inanç %94,3, Kıyamet gününe inanç %91,0, Kadere inanç %88,5 oranında tespit edilmiştir. Bu veriler "araştırma alanındaki gençlerde inanç esaslarına katılım yüksektir" hipotezimizin genel olarak doğrulandığını göstermektedir. Ancak, Kıyamet günü ve Kadere inanca katılım nispeten düşük tespit edilmiştir. Dolayısıyla araştırma sahasında iman esasları aynı düzeyde algılanmamaktadır. Kader ve Kıyamet konularında kısmî de olsa bir bocalama görülmektedir. Bununla birlikte, Kırgız toplumunda geleneksel olarak geçmişlerin ruhlarına saygı ve onların geride kalan insanların hayatına etki ettiği inancı konusundaki bulgular da dikkat çekicidir. Daha önce yapılmış dini hayat çalışmasında ruhlara inanç oranı %68,8 iken, araştırmamızda bu oran %33,2'ye inmiştir. Sadece Kader ve Kıyamet konusunda değil, dini bilgi arttıkça, geçmiş ruhların gücüne inanç şeklindeki geleneksel dini anlayışın da sert biçimde düştüğü görülmektedir.

Araştırma alanında, dini pratikler, inanç sisteminin bir parçası olarak kabul edilmekle birlikte, gençlerin ibadetleri yerine getirme istikrar ve sıklığında problemler olduğu tespit edilmiştir. Zira devamlı yapılan ibadetler azdır. İbadet oranları açık bir sıklık problemi olduğunu göstermektedir. Her zaman yapılan ibadetlerdeki sıklık oranı Kuran okumada %22,7; günlük beş vakit namazda %19,2; cuma namazında %27,2; ramazan orucunda %35,0; teravih namazında %15,9; bayram namazında %42,4 ve dua etmede ise %66,9 şeklindedir. Her zaman yapılan en yüksek orana sahip ibadetler %66,9 ile dua etme, %42,4 ile bayram namazı ve %35 ile de ramazan orucudur. Dolayısıyla "temel ibadet esaslarını yerine getirmede istikrar ve sıklık problemi mevcuttur; dolayısıyla sekülerleşme ibadet alanında daha net kendisini göstermeye başlar" hipotezimiz örneklem grubu tarafından doğrulanmaktadır.

Dinin sosyal hayat ile ilgili tezahürleri incelendiğinde ise, Kırgız toplumunda, davranışlara yön veren etkenlerin geleneksel kültür, dini normlar ve rasyonel tercih olduğu ortaya çıkmaktadır. Akarbaları ziyaret etmeye katılımın toplamı %96,3, ailede kararların alınmasında erkeğin etkin olmasına katılımın toplam oranı %84,9, anne-baba yaşlanınca beraber yaşamaya katılımın toplam oranı %86,5 ve gündelik hayatta karar alırken dini emirlerden ziyade sosyal çevreden etkilenenlerin toplam oranı %50,3'tir. "Gerektiğinde işleri halletmek için rüşvet verilebilir" görüşünde olanların toplam oranı %50,6; "herkese inanç hürriyeti verilmelidir" hükmüne katılanlarının toplam oranı %60,7; "insanın her şeyden once dürüst olması gerektiğine" katılanların toplam oranı %87,3'dir. Her zaman, çoğu zaman, bazen ve nadiren de olsa davranışlarının dine uygunluğuna dikkat edenlerin toplam oranı %97,3; dindar insanın ticari hayatta güvenirliğine katılanların toplam oranı %61,1; evlilik öncesi cinsel ilişkiyi yanlış bulanların toplam oranı %79; hiç alkol kullanmayanların toplam oranı %75; dinin kalkınmayı engellediğine katılmayanların toplam oranı %66,2 ve siyasi liderlerin dindarlıklarına değil yönetim kabiliyetlerine önem verenlerin toplam oranı %61,1'dir. Tüm bu bulguların, "sekülerleşmenin esas etkileri sosyal hayatta daha fazla izlenmektedir" ve "araştırma alanında derin bir sekülerleşmeden ziyade hâlâ dini geleneğin korunduğu ve derin bir sekülerleşme olmadığı" şeklindeki hipotezlerimizi büyük oranda doğruladığı söylenebilir.

Kırgıziztan'ın diğer Türk dilli ülkelerle ilişkilerinin iyi olmasının ülkenin geleceği için faydalı olacağını düşünenlerin toplam oranı %74,9; "devletimiz Kırgız kültürünü korumak amacıyla misyonerlik faaliyetlerini engellemelidir" fikrine katılanların toplam oranı %43,3; İslam dininin çatışmayı değil birlikteliği sağladığı fikrine katılanlarının toplam oranı %88,1; radikal dini akımların toplumu parçalayacağını düşünenlerin toplam oranı %63,2 ve resmi din eğitimi verilmelidir önerisine katılanlarının toplam oranı %78,8 tespit edilmiştir. Misyonerlik faaliyetlerinin engellenmesi konusundaki oranın nispeten daha düşük tespit edilmesi, diğer

oranlara göre, gençlerde özgürlükçü eğilimlerin varlığına hamledilebilir. Misyonerlik bile olsa engelleme fikrine araştırmaya katılanların önemli bir kısmı katılmamaktadır.

Mirzabayev'in 2003 yılında yaptığı "Kırgızistan'da Dini Hayat" konulu araştırmasındaki veriler ile bu araştırmada elde edilen bulgular karşılaştırıldığında karşımıza şöyle bir tablo çıkar: Allah'a inancın %90,4'ten %97'4'e yükseldiği görülmektedir. (Bkz. Tablo-27) Peygambere inananların ortalamasının %77,6'dan %95,3'e yükseldiği (%17,7'lik yükselme); inanmayanların %7,1'den %1,0'e indiği; fikri olmayanların %11,9'dan %3,7'ye azaldığı görülmektedir. (Bkz. Tablo-31) Kıyamet günü ve ölümden sonraki hayata inananların toplam oranı %68,0'den (%23'lük yükselme) %91,0'e yükseldiği ortaya çıkmaktadır.(Bkz. Tablo-33) Kader'e inanç %78,2'den %88,5'e (%10'luk oranda)yükseldiği görülmektedir. (Bkz. Tablo-35) İki araştırmanın bulguları karşılaştırıldığında da, Kırgız toplumunda, genel bir dini canlanmanın olduğu, inanç esaslarına katılımın yükseldiği ve yanlış inançlara yönelik fikirlerin terkedildiği ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, bu bulgulardan hareketle "bu canlanma sürecine dinin yeniden keşfi/dini canlanma ya da yeniden kutsallaşma da denilebilir" şeklindeki genel hipotezimiz ve "geleneksel Kırgız kültürüne sahip bu öğrencilerde dini canlanmanın daha fazla olduğu" şeklindeki kabulümüzün genel olarak doğrulandığını söyleyebiliriz. Araştırmanın teorik kısmında ele aldığımız yeniden kutsallaşma alt başlığında bahsedildiği gibi modern ve küresel hayatın etkilerine rağmen Kırgız toplumunun yeniden kutsallaşma sürecinde olduğu elde edilen bulgularla doğrulanmaktadır. Bu durum dini hayatın ibadet boyutunda da söz konusudur.

Mirzabaev'in araştırmasında, dini hayatın ibadet boyutuyla ilgili bulguları, yaptığımız araştırmada elde edilen bulgularla karşılaştırdığında, ilkinde, namaz kılanların toplam oranı %25,5'i; hiç kılmayanların toplam oranı %73,9'iken, ikincisinde örneklem grubunun her zaman, çoğu zaman, bazen ve nadiren namaz kılanlarının toplam oranı %70,8; hiç namaz kılmayanların toplam oranı ise %29,2 şeklinde ortaya çıkmaktadır. (Bkz. Tablo-41) Görüldüğü gibi namaz kılanların oranında yükselme, namaz kılmayanların oranında azalma tespit edilmiştir. Oruç ibadetiyle ilgili bulgular karşılaştırıldığında ise, ilkinde oruç tutanların toplam oranı %71'i; ikincisinde ramazan orucunu zorluğa rağmen tutanların toplam oranı %85,6 tespit edişmiştir ki, iki araştırma arasında %14,6'lık bir fark mevcuttur. Yine birinci araştırmada hiç oruç tutmayanların toplam oranı %28,3'ü; ikincisinde %14,4'ü oluşturarak (%14,3'lük) azalma görülmektedir. (Bkz. Tablo-44) Araştırma alanında oruç ibadeti on sene öncesine nazaran yaygınlık kazanmakta ve oruç tutmayanların oranında azalma meydana geldiği görülmektedir. Dua edenlerin toplam oranı Mirzabaev'in araştırmasında %96,3'iken, bu araştırmada %98 tespit edilmiştir. (Bkz. Tablo-50) Araştırma alanında dua etme

durumunda önemli bir değişme olmadığı ortaya çıkmaktadır. Dua etme, anlaşılan, fıtrî olarak her zaman ve her insanın ihtiyacı olmaya devam etmektedir.

Geliştirdiğimiz "24 maddeden oluşan 6 boyutlu dini hayata yönelik tutum ölçeği" ile araştırmamızın temel bağımsız değişkenleri olan cinsiyet, yaş, medenî durum, fakülte, ekonomik durum, sosyal çevre, din eğitimi alma durumu ve internet kullanma sıklığına arasındaki ilişkileri şu şekilde sıralayabiliriz. Dini Hayat ve Alt Boyutlarından Dini Hayat Genel; İnanç Boyutu; Geleneksel Halk Dindarlığı ve Küreselleşme Boyutları ile cinsiyet faktörü arasında istatistiki açıdan anlamlı bir fark olmadığı (p> ,05); İbadet Boyutu; Sosyal ve Cinsel Ahlak Boyutu ve Dinin Bireysel Etki Boyutu ile cinsiyet faktörü arasında istatistikî açıdan anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir (p< ,05). (Bkz. Tablo-96) Dolayısıyla, "farklı cinsiyetler arasında dini hayata yönelik tutum ve davranışlarda farklılaşma mevcut değildir" hipotezimiz Dini Hayat Genel; İnanç Boyutu; Geleneksel Halk Dindarlığı ve Küreselleşme Boyutlarında doğrulanmakta; İbadet Boyutu; Sosyal ve Cinsel Ahlak Boyutu ve Dinin Bireysel Etki Boyutunda doğrulanmamaktadır. Dini hayat genele bakıldığında kızların ortalamasının (M: 3,67) erkeklerden (M: 3,65) 2 puan yüksek olduğu görülmektedir. Bu veriler dini hayat genelde "kızların dindarlık ortalamaları erkeklerden daha yüksektir" hipotezimizi doğrulamaktadır.

Dini hayata yönelik tutumlarda, yaş faktörü ile Dini Hayat Ölçeği Alt Boyutlarından Sosyal ve Cinsel Ahlak Boyutu arasında istatistikî açıdan anlamlı farklılık tespit edilmiştir (p< ,05). Yaş ile Dini Hayat Genel; Gelenksel Halk Dindarlığı; Küreselleşme; Dinin Bireysel Etkisi; İnanç ve İbadet boyutları arasında ise, istatistikî açıdan anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (p> ,05). (Bkz. Tablo-97) Bu veriler neticesinde "farklı yaş grupları arasında dini hayata yönelik tutum ve davranışlarda farklılaşma mevcut değildir" hipotezimiz Sosyal ve Cinsel Ahlak Boyutunda doğrulanmamış; Dini Hayat Genel; Geleneksel Halk Dindarlığı; Küreselleşme; Dinin Bireysel Etkisi; İnanç ve İbadet boyutlarında doğrulanmıştır. İnanç ve İbadet boyutunda yaşın yükselmesiyle birlikte dini yoğunlaşmanın ortaya çıkması ve Dini Hayat Genelde fini hayata yönelik en olumlu tutuma sahip yaş grubunun daha ileri yaşlar olması, (25-30 yaş grubu, M: 3.74) "yaş arttıkça dindarlığa yönelim de artmaktadır" hipotezimizin kısmen de olsa doğrulandığını göstermektedir.

Medeni duruma göre, bekarlar ile evliler arasında dini hayat ve alt boyutlarında istatistiki açıdan anlamlı farklılık bulunmamıştır (p> ,05). Bu bulgu "medeni duruma göre evliler ile bekarlar arasında dini hayata yönelik tutum ve davranışlarda farklılaşma mevcut değildir" şeklindeki hipotezimizi geçerli kılmıştır. Evlilerin İnanç Boyutu; İbadet Boyutu; Geleneksel Halk Dindarlığı Boyutları ve Dini Hayat Genelde bekar olanlara nisbeten daha yüksek puan aldığı görülmektedir. Evli olanlar İnanç ve İbadet Boyutunda bekarlardan yüksek

ortalamaya sahipken, Küreselleşme Boyutunda gençler daha yüksek puan almaktadır (Bkz. Tablo-98). Dini Hayat Genelde evlilerin ortalaması (M: 3.68) bekarların ortalamasından (M: 3.66) yüksektir. Bu bulgulardan hareketle "evlilerin dini hayat yönelik tutum ve davranışları bekarlardan daha olumludur" şeklindeki hipotezimiz doğrulanmaktadır.

Fakülteye göre İbadet Boyutu; Sosyal ve Cinsel Ahlak boyutu; Geleneksel Halk Dindarlığı Boyutu ve Dini Hayat Geneli ile öğrencilerin okuduğu fakülteleri arasında istatistikî açıdan anlamlı farklılık tespit edilmiştir (LSD, p< ,05). İnanç boyutu; Küreselleşme boyutu; Dinin Bireysel Etki Boyutları ile fakülte faktörü arasında istatistikî açıdan anlamlı farklılık tespit edilmemiştir (LSD, p> ,05). (Bkz. Tablo-99) Dolayısıyla "farklı fakülteler arasında dini hayata yönelik tutum ve davranışlarda farklılaşma mevcuttur" hipotezimiz İbadet Boyutu; Sosyal ve Cinsel Ahlak boyutu; Geleneksel Halk Dindarlığı Boyutu ve Dini Hayat Genelde doğrulanmakta; İnanç boyutu; Küreselleşme boyutu; Dinin Bireysel Etki Boyutunda ise doğrulanmamaktadır. Dini Hayat Genelde en yüksek ortalamayı ilahiyat fakültesi (M: 3,92), en düşük ortalamayı da iktisat fakültesi (M: 3,57) almıştır. Bu bulgu "İlahiyat fakültesinin dini hayata yönelik tutum ve davranışları diğer fakültelerden daha olumludur" hipotezimizi doğrulamaktadır.

Sosyal çevre, Dini Hayat ve Alt Boyutlarından Sosyal ve Cinsel Ahlak Boyutu, Küreselleşme Boyutu, Dinin Bireysel Etki Boyutu ve Dini Hayat Genel arasında istatistikî açıdan anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir (p< ,05). İnanç Boyutu, İbadet Boyutu, Geleneksel Halk Dindarlığı Boyutlarında ise istatistiki açıdan anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir (p> ,05). Dolayısıyla "farklı çevreden gelen gruplar arasında dini hayata yönelik tutum ve davranışlarda farklılaşma mevcuttur" hipotezimiz Sosyal ve Cinsel Ahlak Boyutu, Küreselleşme Boyutu, Dinin Bireysel Etki Boyutu ve Dini Hayat Genel'de doğrulanmakta; İnanç Boyutu, İbadet Boyutu, Geleneksel Halk Dindarlığı Boyutunda doğrulanmamaktadır. Sosyal çevreye göre, Dini Hayat Genelde en yüksek ortalama sosyal çevresi köy olanlarda, küreselleşme boyutunda ise en yüksek ortalama ilde yaşayanlara aittir (Bkz. Tablo-100). Dini hayat genelde üniversiteye gelmeden önce en uzun süre kaldığı yerleşim yeri köy olanların ortalamaları (M: 3,70), il olanlara (M: 3,59) göre daha yüksektir. Bu bulgular "sosyal çevresi köy olan gençlerin dini hayata yönelik tutum ve davranışları şehirde yaşayanlardan daha olumludur" şekildeki hipotezimizi doğrulamaktadır.

Ekonomik durum ile Geleneksel Halk Dindarlığı Boyutu arasında istatistikî açıdan anlamlı farklılık bulunmuştur (p< ,05). "Farklı ekonomik durumda olan gruplar arasında dini hayata yönelik tutum ve davranışlarda farklılaşma mevcuttur" hipotezimiz sadece Geleneksel Halk Dindarlığı Boyutunda doğrulanmaktadır. Dini Hayat Alt Boyutlarından Geleneksel Halk Dindarlığı ekonomik durumun yükselmesiyle azalmaktadır. Sosyal ve Cinsel Ahlak

Boyutunda da ekonomik durumun yükselmesiyle dini hayata bakıştaki olumluluk artmaktadır (Bkz. Tablo-101). Dini Hayat Genelde en yüksek ortalamayı ekonomik durumu yüksek olanlar (M: 3,74); en düşük ortalamayı ekonomik durumu ortanın altı olanlar (M: 3,63) almaktadır. Bu bulgulardan hareketle "ekonomik durumu yüksek olanların dini hayata yönelik tutum ve davranışları ekonomik durumu düşük olanlardan olumsuzdur" hipotezimiz doğrulanmamaktadır. Gençler arasında ekonomik seviye arttıkça dindarlık düşmemektedir.

Din eğitimi alma durumu ile Dini Hayat ve Alt Boyutlarından Küreselleşme Boyutu haricinde diğer tüm boyutlar ve Dini Hayat Genel arasında istatistikî açıdan anlamlı bir farklılık olduğu ortaya çıkmıştır (p< ,05). Bu bulgu ile "farklı din eğitimine sahip gruplar arasında dini hayata yönelik tutum ve davranışlarda farklılaşma mevcuttur" hipotezimiz sadece Küreselleşme Boyutunda doğrulanmamakta diğer boyutlarda doğrulanmaktadır. Din eğitimi alma durumuna göre, Dini Hayat Genele bakıldığında herhangi bir din eğitimi almayanlar, ailede ve kendi kendine din eğitimi alanlardan daha düşük dini hayat ortalamalarına sahiptir. (Bkz. Tablo-102). Dini Hayat Geneldeki ortalamalara bakıldığında gruplar arasında en yüksek ortalamayı Kuran Kursu (M: 3,99); İlahiyat Fakültesi (M: 3,90) alırken, en düşük ortalamaya da herhangi bir din eğitimi almayanlar (M: 3,50) sahiptir. Bu bulgulardan "İlahiyat fakültesinde din eğitimi alanların dini hayata yönelik tutum ve davranışları diğer kurumlarda din eğitimi alanlardan daha olumludur" şeklindeki hipotezimiz doğrulanmamaktadır. Görüldüğü gibi, Kuran Kursunda din eğitimi alanların ortalaması en yüksek olmaktadır.

Araştırmada internet kullanım sıklığı ile Dini Hayat ve Alt Boyutlarından İbadet; Geleneksel Halk Dindarlığı ve Küreselleşme Boyutları arasında istatistikî açıdan anlamlı farklılık olduğu ortaya çıkmıştır (p< ,05). İnanç, Sosyal ve Cinsel Ahlak, Dinin Bireysel Etki Boyutları ve Dini Hayat Genel ile internet kullanım sıklığı arasında istatistikî açıdan anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (p> ,05). Dolayısıyla "farklı sıklıkta internet kullanan gruplar arasında dini hayata yönelik tutum ve davranışlarda farklılaşma mevcuttur" hipotezimiz İbadet, Geleneksel Halk Dindarlığı ve Küreselleşme Boyutlarında doğrulanmakta; İnanç, Sosyal ve Cinsel Ahlak, Dinin Bireysel Etki Boyutları ve Dini Hayat Genelde doğrulanmamaktadır. Her zaman internet kullananlar İbadet Boyutunda en düşük ortalamayı alırken, Küreselleşme Boyutunda ise en yüksek ortalamaya sahip olmaktadır. (Bkz. Tablo-103). Her zaman internet kulanmanın yan etkisi İbadet Boyutunda ortaya çıkmaktadır. Dini Hayat Genelde en yüksek ortalamayı hiçbir zaman internet kullanmayanlar (M: 3,87), en düşük ortalamayı her zaman internet kullananlar (M: 3,64) almaktadır. Bu bulgulardan hareketle "interneti her zaman kullananların dini hayata yönelik tutum ve

davranışları bazen ve hiçbir zaman kullanmayanlardan daha olumsuzdur" şeklindeki hipotezimiz desteklenmiştir.

Son olarak, araştırma alanında dini inancın yüksek olduğu; ibadetlerde istikarar problemi bulunduğu; dini bilginin eksikliği ve din eğitimi verilmesi konusunda talebin yüksek olduğu; İslam dinin din olmaktan çok bir kültür olarak geleneksel hafızada korunduğu; şehirleşme ve rasyonelleşme neticesinde sekülerleşme sürecinin de, çok derinden olmamakla birlikte, işlediği tespit edilmiştir. Kırgızistan üniversite gençliği bir yandan dini inancını ve geleneksel kültürünü korurken, diğer yandan da modern hayatın etkilerini tecrübe etmektedir. Dini ve seküler eğilimler bir arada ve iç içe geçmiş vaziyettedir. Hem seküler hayat dini etkilemekte, hem de dindar birey seküler toplumu etkilemektedir. Pek çok sekülerleşme araştırmasında olduğu gibi, bizim araştırmamızda da, karşılıklı etkileşim yaklaşımı desteklenemektedir. Diğer taraftan Kırgız gençliği bir taraftan küreselleşmenin etkisine açıktır, diğer taraftan özellikle büyük şehirlerde yaşayan gençler, yaşadıkları kent hayatının etkisi altındadır. Şehir hayatı akılcılaşmayı, akılcılaşma bireyselleşmeyi, bireyselleşme ise seküler eğilimleri tırmandırmaktadır. Batıdaki klasik sekülerleşme paradigmasının öngörülerine paralel bir dünyevileşmeden ziyade, gençlerde, ancak kendi toplumsal ve tarihi gerçeklerine uygun bir sekülerleşmeden bahsedilebilir.

Araştırmamız geleneksel Kırgız toplumunu yansıtabilecek benzer üniversiteler örneğinde yapılmıştır. Sonraki araştırmaların ülkede bulunan uluslararası üniversitelerle karşılaştırmalı olarak yapılmasının toplumsal ve akademik açıdan faydalı olcağını düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

I. TÜRKÇE ve İNGLİZCE KİTAPLAR

- Adıbelli, Ramazan. **Mircea Eliade ve Din.** İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.
- Akgül, Mehmet. "Modernlik-Modernleşme, Postmodernlik, Sekülerleşme ve Din", Niyazi Akyüz ve İhsan Çapcıoğlu (Ed.), **Din Sosyolojisi El Kitabı.** 3.Baskı, Ankara: Grafiker Yayınları, 2015. 181-221.
- Akyüz, Niyazi ve İhsan Çapcıoğlu (Ed.). **Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi.** 4. Baskı. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Al, Hamza. **Bilimsel Araştırma Yöntemleri.** Sakarya: Sakarya Yayıncılık, 2010.
- Arslantürk, Zeki ve Niyazi Akyüz. **Din Sosyolojisi II Sosyal Dinamik Bünye analizleri.** İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2015.
- Arslantürk, Zeki. **Soyal Bilimciler için Araştırma Metod ve Teknikleri.** 5.Baskı, İstanbul: Çamlıca yayınları, 2001.
- Arslantürk, Zeki. "Din Sosyolojisinin Konusu", Niyazi Akyüz ve İhsan Çapçıoğlu, (Ed.), **Din Sosyolojisi El Kitabı.** 3.Baskı, Ankara: Grafiker Yayınları, 2015. 11-36.
- Arslantürk, Zeki ve Tayfun Amman. **Sosyoloji Kavramlar, Kurumlar, Süreçler, Teoriler.** 10. Basım, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2014.
- Arslantürk, Zeki. **Kutsalın Dönüşü.** İstanbul: Ayışığı Kitapları, 1998.
- Armağan, Mustafa. "Sosyal Değişme", **Sosyal Bilimler Ansiklopedisi (SBA).** İstanbul: Risale Yayınları,1990.
- Ataman, Kemal. **Ulus Olmanın Kutsal Temeli: Sivil Din.** Ankara: Sentez Yayıncılık, 2014.
- Aydar, Hidayet. "Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Profili", **Uluslarası Globalleşme Sürecinde Kırgızistan'da Din Bilimleri ve Ahlak Bilgisi Öğretiminin Meseleleri Sempozyumu Bildirileri El Kitabı.** Bişkek: Kırgız Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı; Oş Devlet Üniversitesi, 2008.
- Aydın, Mustafa. **Sistematik Din Sosyolojisi.** İstanbul: Açılım Kitap, 2014.
- Aydınalp, Halil. **Gerede'de Dini Hayat.** İstanbul: Gerede Belediyesi Yayınları, 2012.
- Aydınalp, Halil. **Yüksek Din Öğretimi ve Dini Köktencilik.** İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011.
- B. Clarke, Peter. **Din Sosyolojisi Kuram ve Yöntem.** İhsan Çapcıoğlu (çev.ed.). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2012.

- Bailey, Edward I.. **Implicit Religion: in Contemporary Society.** Leuven: Peeters, 2006.
- Bailey, Edward. "Örtülü Din", Ali Coşkun ve Sinan Yılmaz. (çev.). B. Clarke, Peter. **Din Sosyolojisi Çağdaş Gelişmeler.** İhsan Çapcıoğlu (çev.ed.). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2012. 315-339.
- Bayyiğit, Mehmet. **Din sosyolojisi.** Konya: Palet Yayınları, 2013.
- Bauman, Zygmunt. **Yaşam Sanatı**. Akın Sarı (çev). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017.
- Bellah, Robert. **Beyond Belief: Essays on Religion in a Post-Traditional World**. New York: Harper and Row Publishers, 1970.
- Berger, Peter ve Brigitte Berger, Kellner Hansfriend. **Modernleşme ve Bilinç.** Cevdet Cerit (çev.). İstanbul: Pınar Yayınları, 1985.
- Berger, Peter L. **Kutsal Şemsiye.** Ali Coşkun (çev.), İstanbul: Rağbet Yayınları, 2000.
- Berger, Peter L. **The Social Reality of Religion.** London: Faber And Faber Limited, 1969.
- Berger, Peter L. "Sekülerleşme Yanlışlandı", M. Ali Kirman(çev.), M. Ali Kirman ve İhsan Çapçıoğlu (Ed.), **Sekülerleşme Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar.** Ankara: Otto Yayınları, 2015. 223-234.
- Beşirli, Hayati. **Gençlik Sosyolojisi.** Ankara: Siyasal Kitabevi, 2013.
- Bird, John. **Din Sosyolojisi Nedir**. Abdulvahap Taştan ve M.Derviş Dereli (çev.). İstanbul: Lotus Yayınevi, 2015.
- Biçer, Ramazan. **Küreselleşen Çağda İslam.** İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2010.
- Braungart, Richard G. ve Braungart, Margaret M. Gençlik Kültürü, Outhwaite,William (Ed.). **Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü.** Melik Pakdemir (çev.hzl.). İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- Bruce, Steve. "Gereksiz Bir Fikir Değişikliği: Berger ve Sekülerleşme", M.Ali Kirman (çev.). M. Ali Kirman ve İhsan Çapçıoğlu (Ed.). **Sekülerleşme Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar.** Ankara: Otto Yayınları, 2015. 235-253.
- Campbell, Heidi A. (Ed.). **Digital Religion: Understanding Religious Practice in New Media Worlds.** London: Routledge, 2013.
- Cebeci, Suat. **Bilimsel Araştırma ve Yazma Teknikleri.** İstanbul: Alfa Basım Yayım, 1997.
- Coşkun, Ali. **Sosyal Değişme ve Dinî Normlar.** İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016.
- Cipriani, Roberto. **Din sosyolojisi Tarih ve Teoriler.** Ali Coşkun (hzl.). Muammer Ak, Murat Kobra, Recep Vardı, Ali Coşkun, Mustafa Yıldırım ve Özlem Uluç. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011.

- Çapçıoğlu, İhsan. **Küreselleşme Kültür ve Din.** Ankara: Otto Yayınları, 2011.
- Çiftçi, Adil. **Din Sosyolojisi ve Modernlik.** Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Davie, Grace. "Din ve Toplum: Avrupa Deneyimi Bir İstisna mı?", **Avrupa Birliği Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi.** Ali Köse ve Talip Küçükcan (Ed.). Ankara: İSAM Yayınları, 2016.
- Davie, Grace. **Religion in Modern Europe: a Memory Mutates.** Oxford: Oxford University Press, 2000.
- Davie, Grace. **Religion in Britain since 1945: Believing Without Belonging.** Oxford: Blackwell Publishers, 1999.
- Davie, Grace. "Yeniden Kutsallaşma", M. Ali Kirman(çev.). M. Ali Kirman ve İhsan Çapçıoğlu (Ed.). **Sekülerleşme Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar.** Ankara: Otto Yayınları, 2015. 253-276.
- Davie, Crace. "Avrupa: Kural Doğrulayan İstisna mı?", İhsan Toker (çev.). M. Ali Kirman ve İhsan Çapçıoğlu (Ed.). **Sekülerleşme Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar.** Ankara: Otto Yayınları, 2015. 277-298.
- Diyanet İşleri Başkanlığı, **Hadislerle İslam, Hadislerin Hadislerle Yorumu.** C.1, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2013.
- Droogers, Andre. "Dinin Tanımlanması Bir Sosyal Bilim Yaklaşımı". Ahmet Onay(çev.). Peter B. Clarke (Ed.). **Din Sosyolojisi Kuram ve Yöntem.** İhsan Çapcıoğlu, (çev.ed.). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2012.
- Durkheim, Emile. **Dini Hayatın İlkel Biçimleri.** İstanbul: Ataç Yayınları, 2005.
- Ergeşov, Akimcan. KMDİ'nin Eğitim Bölümünün Başkanı. "KMDİ'nin eğitim faaliyetleri" konulu görüşme. Bişkek: 20 Ekim, 2017.
- Freyer, Hans. **Din Sosyolojisi.** Ankara: Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları, 1964.
- Furseth, İnger ve Pal Repstad. **Din Sosyolojisine Giriş.** İhsan Çapcıoğlu ve Halil Aydınalp (çev.), Ankara: Birleşik Yayınevi, 2011.
- Güllü, İsmail. **Gecekondulaşma Gençlik ve Dindarlık: Kayseri Argıncık Örneği.** Ankara: Yayınevi, 2010.
- Günay, Ünver. **Din Sosyolojisi.** İstanbul: İnsan Yayınları, 2014.
- Gündüz, Turgay. "Gençlik Dönemi Din Eğitimi". Mustafa Köylü (Ed.), **Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi.** Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2010. 65-104.
- Gündüz, Turgay. **İslam, Gençlik ve Din Eğitimi.** Bursa: Düşünce Kitabevi, 2002.
- Giddens, Anthony. **Elimizden Kaçıp Giden Dünya.** Osman Akınhay (çev). İstanbul, Alfa Yayınları, 2000.

- Haberli, Mehmet. **Sanal Din-Tarihsel, Kuramsal ve Pratik Boyutlarıyla İnternet ve Din.** İstanbul: Açılım Kitap Yayınları, 2014.
- Hall, John A. Toplumsal Değişme, Outhwaite, William (Ed.), **Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü.** Melik Pakdemir (Çev.hzl.). İstanbul: İletişim Yayınları. 2008.
- Hamilton, Malcolm. "Rasyonel Seçim Kuramı: Bir Eleştiri", Mehmet Ali Kirman (çev.). Peter B. Clarke. **Din Sosyolojisi Kuram ve Yöntem.** İhsan Çapcıoğlu (çev.ed.). Ankara: İmge Kitabevi, 2012. 197-222.
- Hervieu-Leger, Daniele. "Sekülerleşme, Gelenek ve Dindarlığın Yeni Şekilleri: Bazı Teorik Öneriler", Halil Aydınalp (çev.). M. Ali Kirman ve İhsan Çapçıoğlu (Ed.). **Sekülerleşme Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar.** Ankara: Otto Yayınları, 2015. 323-339.
- Hökelekli, Hayati. **Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din.** İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi Yayınları, 2009.
- Hökelekli, Hayati. "Gençlik ve Din", Hökelekli, Hayati. (Ed.), **Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi.** İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi Yayınları, 2006. 9-32.
- İbn Haldun, **Mukaddime.** Süleyman Uludağ (hzl.), İstanbul: Dergah Yayınları,1982.
- Karaşahin, Hakkı. "Gençlik ve Din", **Din Sosyolojisi El Kitabı.** Niyazi Akyüz ve İhsan Çapçıoğlu(Ed.). 3. Baskı. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015. 237-252.
- Kayıklık, Hasan. "Değişen Dünyada Birey, Din ve Dindarlık". **Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi.** Ünver Günay ve Celaleddin Çelik(Ed.), Adana: Karahan Yayınları, 2006. 157-174.
- Kirman**,** Mehmet Ali. **Din ve Sekülerleşme Üniversite Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma.** Adana: Karahan Kitabevi, 2005.
- Kirman, M. Ali. "Sekülerleşme ve Dinin Geleceği", M. Ali Kirman ve İhsan Çapçıoğlu (Ed.), **Sekülerleşme Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar**. Ankara: Otto Yayınları, 2015. 339-354.
- Kirman, Mehmet Ali ve Çapçıoğlu, İhsan. (Ed.), **Sekülerleşme Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar.** Ankara: Otto Yayınları, 2015.
- Kirman, Mehmet Ali. **Din Sosyolojisi Terimler Sözlüğü.** İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004.
- Kirman, Mehmet Ali, **Yeni Dinî Hareketler Sosyolojisi.** Ankara: Birleşik Yayınevi, 2010.
- Köktaş, Emin. **Türkiye'de Dinî Hayat: İzmir Örneği.** İstanbul: İşaret Yayınları, 1993.
- Köse, Ali. **Milenyum Tarikatları: Batı'da Yeni Dini Akımlar.** İstanbul: Truva yayınları, 2006.
- Köse, Ali. **Sekülerizm Sorgulanıyor.** İstanbul: Ufuk yayınevi, 2002.

- Köse, Ali ve Ali Ayten. **Din Psikolojisi.** İstanbul: Timas Yayınları, 2012.
- Kula, Naci. "Gençlik Döneminde Kimlik ve Din", Hayati Hökelekli (Ed.). **Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi.** İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi Yayınları, 2006. 33-82.
- **Kur'an.** Rûm Sûresi, Ayet30. Zâriyât Sûresi, Ayet56. Âl-i İmrân Sûresi,Ayet9. Şûrâ Sûresi, Ayet13.
- Kurt, Abdurrahman. **Din sosyolojisi.** Bursa: Dora Yayınları, 2011.
- Levenson, Michael R. ve Carolyn M. Aldwin, Michelle D'Mello, "Ergenlikten Orta Yetişkinliğe Dinî Gelişim", Ummahan Çelik ve Sema Eryücel (çev.). Raymond F. Paloutzian ve Crystal L. Park (drl.). **Din ve Maneviyat Psikolojisi: Temel Yaklaşımlar ve İlgi Alanları.** İhsan Çapçıoğlu ve Ali Ayten (çev. Ed.). Ankara: Phoenix Yayınevi, 2013. 299-332.
- Luckmann, Thomas. **Görünmeyen Din: Modern Toplumda Din Problemi.** Ali Coşkun, Fuat Aydın, Osman Coşkun, (çev.). İstanbul : Rağbet Yayınları, 2016.
- Mayer, Jean-François. "The Role of the İnternet", **The Bloomsbury Companion to New Religious Movements.** George D. Chryssides ve Benjamin E. Zeller (Ed.). London: Bloosbury, 2014. 285-290.
- Miller, Lisa ve Brien S. Kelley. "Dindarlık ve Maneviyatın Ruh Sağlığı ve Psikopatoloji ile İlişkisi", Özlem Güler Aydın, (çev). Raymond F. Paloutzian ve Crystal L. Park, (drl.). **Din ve Maneviyat Psikolojisi Yeni Yaklaşımlar ve Uygulama Alanları.** İhsan Çapçıoğlu ve Ali Ayten (çev. ed.). Ankara: Phoenix Yayınevi, 2013. 343-376.
- Odabaşı, Fatma. **Gençlerde Din ve Sivil İtatsızlık.** İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016.
- Okumuş, Ejder. **Dinin Toplumsal İnşası.** Ankara: Akçağ Yayınları, 2015.
- Okumuş, Ejder. "Toplusal Değişimle Etkileşimi Açısından Din". **Toplumsal Değişim Sempozyumu.** İstanbul: Toplumsal Değişim Enstitüsü; İnsan ve Medeniyet Hareketi, 2016.
- Özkan, Ali Refat. "Yeni Dini Hareketlerin Ortaya Çıkış Sebepleri ve Temel Karakteristikleri", Süleyman Turan ve Faruk Sancar (Ed.). **Yeni Dini Hareketler.** İstanbul: Açılım Kitap, 2014. 27-46.
- Pakdemirli, Nur. **Genç Dindarlığı ve Din Eğitimi.** Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2015.
- Riis, Ole Preben. "Din sosyolojisinde Metot", Ahmet Onay (çev.), Peter B. Clarke (Ed.), **Din Sosyolojisi Kuram ve Yöntem.** İhsan Çapcıoğlu (Çev.Ed.), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2012.
- Ritzer, George. **Küresel Dünya.** Melih Pakdemir (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011.

- Seyyar, Ali. **İnsan ve Toplum Bilimleri Terimleri.** (Ansiklopedik Sosyal Bilimler Sözlüğü), İstanbul: Değişim Yayınları, 2007.
- Sezen, Yumni. "Din ve Sosyal Müesseseler", **Bütün Boyutlarıyla Din.** İstanbul: Kuran Çalışmaları Vakfı, 2016.
- Sezen, Yümni. **Sosyolojik Açıdan Din.** İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1993.
- Sezen, Yümni. **Sosyolojide ve Din Sosyolojisinde Temel Bilgiler ve Tartışmalar.** Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları. İstanbul, 1990.
- Sherkat, Darreb E. Dinî Sosyalleşme, Dillon, Michele (Ed.). **Din Sosyolojisi El Kitabı.** Arslan, Husettin (çev.). İstanbul: Paradigma Yayınevi, 2014.
- Sülün, Murat. "Kur'an'da Din'in Sistematik Alanı". **Bütün Boyutlarıyla Din.** İstanbul: Kuran Çalışmaları Vakfı Yayınları, 2016.
- Taplamacıoğlu, Mehmet. **Din Sosyolojisine Giriş,** Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967.
- Taylor, Charles. **Seküler Çağ.** Dost Körpe(çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2014.
- Tekin, Mustafa. **Din sosyolojisi.** İstanbul: Rağbet yayınları, 2016.
- Tekin, Mustafa. **Kutsal Sekülerizm.** İstanbul: Açılım Kitap, 2011.
- Tümer, Günay. "Din, Genel Olarak Din", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.** C.9, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994.
- Uluç, Özlem. **Yeni Dini Hareketler.** İstanbul: Yarın Yayınları, 2013.
- Ünal, Süheyl. "Yeni Dini Hareketler ve İnternet", Süleyman Turan ve Faruk Sancar (Ed.). **Yeni Dini Hareketler.** İstanbul: Açılım Kitap, 2014. 271-284.
- Yaman, Ömer Miraç. **Apaçi Gençlik.** 3. Baskı. İstanbul: Türkiye Yeşilay Cemiyeti, 2013.
- Yavuz, Kerim. **Günümüzde İnancın Psikolojisi.** Ankara: Boğaziçi Yayınları, 2013.
- Vardi, Recep. **İnternet ve İslam.** İstanbul: Akademi Titiz Yayınları, 2013.
- Wach, Joachim. **Types of Religious Exrperience: Christian and Non-Christian.** Chicago: The University of Chicago, 1972.
- Wach, Joachim. **Sociology of Religion.** Chicago: University of Chicago, 1944.
- Wade, Nicholas. **İnanç İçgüdüsü.** Müge Sözen(çev.). İstanbul: Say Yayınları, 2012.
- Zimmerman, Carle C. **Yeni Sosyoloji Dersleri.** Amiran Kurtkan(Çev.), İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, 1964.

II. KIRGIZCA VE RUSÇA KİTAPLAR

- Абрамзон С. М., **Кыргыз жана Кыргызстан тарыхы боюнча тандалма эмгектер.** С.Мамбеталиев ve Д.Сулайманкулов, С.Макенов (çev.). Бишкек: «Кыргызстан — Сорос» фонду, 1999.
- Асанов, Эмил. **Кыргыз Тарыхы: Кыскача Энциклопедия.** Бишкек, 2003.
- Асанов, Y., Бараталиев, Ө. **Кыргызстандын Географиясы.** Бишкек: Мамл. тил ж-а энциклопедия борбору, 2010.
- Василий, Бартольд. **Кыргыз жана Кыргызстан тарыхы боюнча тандалма эмгектер.** Бишкек: «Айбек» фирмасы, 1997.
- Маликов, Кадыр. **Мусульманская Молодежь: Ценности Приоритеты.** Бишкек: Турар, 2017.
- Солтоноев, Белек. **Кыргыз тарыхы.** Бишкек: Архи, 2003.
- Фролов, С. С. **Социология.** Москва: Гардарики, 2008.
- Чотаев З.Д., Исаева Г.К., Турсунбеков З.А. **Диний Чөйрөдөгү Мамлекеттик Саясат:Кыргызстандагы Мыйзам Негиздери, Концепция Жана «Салттуу Ислам».** Бишкек, 2015.
- Эсенгул, Чинара. ve Баглан Мамева, Наталья Эфимова-Триллинг. **Кыргызстандагы жаштар жана мамлекеттик саясат.** Бишкек: KIRland, 2012.

III. TEZLER

- Bazarkulov, Sayfulla. "Bağımsızlık Öncesi Kırgızistan'da İlmî Ateizm Dersi". **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.** Ankara Üniversitesi, SBE, 2003.
- Büyükalaca, Orhan Nadir. "Kırgızistan'da Din eğitimi ve Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi", **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.** Ankara Üniversitesi, SBE, 2003.
- Iusubov, Elvin. "Kırgızistan'da Din Eğitimi", **Yayımlanmamış Doktora Tezi.** Marmara Üniversitesi SBE, 2015.
- Kalberdiev, Abdilaziz. "Tarihten Günümüze Kırgızların Allah anlayışı", **Yayımlanmamış Doktora Tezi.** Ankara Üniversitesi SBE, 2010.
- Mirzabaev, Mehmetbek. "Kırgızistan'da Dini Hayat". **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.** Ankara Üniversitesi SBE, 2003.
- Myrzabaev, Mametbek. "Kırgızistan'da Din-Devlet İlişkileri". **Yayımlanmamış Doktora Tezi.** Ankara Üniversitesi SBE, 2009.

IV. MAKALELER

- Baran, Aylin Görgün. "Genç ve Gençlik: Sosyolojik Bakış". **Gençlik Araştırmaları Dergisi.** C.1, S.1, 2013, ss.6-25.
- Düzgüner, Sevde. "Değişen Dünyada Gençlik ve Değerler". **Gençlik Araştırmaları Dergisi.** C.3, S.3, 2015, ss.105-126.
- Okumuş, Ejder. "Modern Toplumda Ahlâk ve Gençlik". **Gençlik Araştırmaları Dergisi.** C.5, S.11, 2017, ss.79-100.
- Kozukulov, Timur. "Kırgızistan'da Devletin Din Siyaseti". **Akademik Hassasiyetler.** http://www.e-dergi-marmara.dergipark.gov.tr/download/article-file/307198, (1 Ekim, 2017).
- Mikhail Epstein, **Post-Atheism: from Apophatic Theology to "Minimal Religion**". http://www.emory.edu/INTELNET/fi.postatheism.html. (15 Kasım, 2017).
- Yılmaz, Hüseyin. **Kırgızistan'da Misyonerlik ve Din Eğitimi.** C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, XI/1-2007, 91-128.
- А.В. Ерёмин. «Эволюция Религии в Контексте Глобализации», **Ярославский Педагогический Вестник.** Том I, №1, 2013.
- Дмитрий Александрович, Узланер. "Становление неоклассической модели секуляризации в западной социологии религии второй половины XX в", **Религиоведение.** S.2, Благовещенск, 2008.
- Малтабаров, Бакыт. «Дин Социологиясында Динчилдик Түшүнүгү», **Вестник Бишкекского Гуманитарного Университета.** УДК:316:2, (19-22) 2017.
- Щербакова, Е.В. **Отношение к религии в среде студентической молодежи.** http://www.journal-discussion.ru/publication.php?id=1360, (15 Eylül, 2017).

V. İNTERNET SİTELERİ

- Iyman Vakfının Resmi İnternet Sitesi, http://iyman.kg/, (6 Temmuz, 2017).
- Kırgız Cumhuriyeti'nin 2016 yılı için sosyal ve ekonomik kalkınma sonuçlarına ilişkin bilgiler,http://mineconom.gov.kg/Docs/Macroeconomic%20policy%20department/Itogi_SER_2016.pdf, (5 Eylül, 2017).
- http://islamlife.kg/articles/fotoreportazh/islam-kyrgyzstandyn-egemendik-zhyldarynda-info-grafika, (5 Ekim, 2017).
- http://www.youthpolicy.org/pdfs/Youth_Public_Policy_Kyrgyzstan_Ky.pdf, (10 Ekim, 2017).
- Türkiye Cumhuriyeti Dış İşler Bakanlığı internet sitesi, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-kirgizistan-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa, (12 Ekim, 2017).

- The World Bank, http://www.worldbank.org/en/country/kyrgyzrepublic/overview, (11Ekim, 2017).
- https://tradingeconomics.com/, (12 Ekim, 2017).
- http://bizdin.kg/книга/кыргыз-жана-кыргызстан-тарыхы-боюнча-тандалма-эмгектер, (2 Ocak, 2017).
- КМДИБ нын расмий Интернет сайты, Muftiyat.kg.
- Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик дин комиссиясынын расмий Интернет сайты, http://religion.gov.kg/KY/комиссия-жөнүндө/history_kg/, (09 Temmuz, 2017).
- Кыргыз Республикасынын Тышкы Иштер Министирлигинин интернет сайты. http://www.mfa.gov.kg/contents/view/id/99, (11 Ekim, 2017).
- Кыргыз Республикасынын Улуттук банкынын расмий Интернет сайты. http://www.nbkr.kg/index1.jsp?item=1562&lang=KGZ, (11 Ekim, 2017).
- Эл каттоонун маалыматы боюнча калктын сабаттуулугу. http://www.stat.kg/kg/statistics/obrazovanie/, (15 Eylül, 2017).

EKLER

EK-1. Bilgi Toplama Formu

Bu anket formu, "Kırgızistan Üniversite Öğrencilerinde Din Ve Sekülerleşme" isimli ilmi araştırmanın bir parçasıdır. Ankette dinî hayata dair sorular bulunmaktadır. Bütün soruları dikkatle okuyarak seçeneklerden görüşlerinizi yansıtan ifadeyi işaretleyiniz. Hiçbir soruyu cevapsız bırakmayınız. Anket sorularına vereceğiniz cevaplar tamamen bilimsel bir araştırma için kullanılacaktır. Lütfen anket formuna isim veya bir rumuz yazmayınız.

Yardımınız için teşekkür ederim.

I. BÖLÜM. Sosyal Profil

1. **Cinsiyetiniz?**
   ( ) Kadın ( ) Erkek
2. **Yaşınız?**
   ( ) 16-17 ( ) 18-21 ( ) 22-25 ( ) 25-30
3. **Medeni durumunuz?**
   ( )1-Bekar ( )2-Evli ( )3-Boşanmış ( )4-Dul ( )5-Boşanmamış ayrı yaşıyor
4. **Fakülteniz?**
   ( )1-Tarih ( )2-Tıp ( )3-Matematik ( )3-Hukuk ( )4-İktisat ( )5-Edebiyat ( )6-İlahiyat ( )7-Uluslar arası ilişkiler ( )8-Başka yazınız
5. **Üniversite'ye gelmeden önce en uzun süre kaldığınız yerleşim yeri?**
   ( ) 1-İl ( )2-İlçe ( )3-Köy ( )4-Yurt dışı
6. **Annenizin öğrenim durumu?**
   ( )1-Okur-yazar değil ( )2-Okur- yazar ( )3-İlkokul mezunu ( )4-Üniversite mezunu
7. **Babanızın öğrenim durumu?**
   ( )1-Okur-yazar değil ( )2-Okur- yazar ( )3-İlkokul mezunu ( )4-Üniversite mezunu
8. **Ailenizin ekonomik durumu?**
   ( )1-Yüksek ( )2-Ortanın üstü ( ) 3-Orta ( ) 4-Ortanın altı ( )5-Düşük
9. **Dininiz?**
   ( )1-İslam ( ) 2-Hıristiyan ( ) 3-Musevi ( ) 4-Başka (yazınız) .....
10. **Din eğitimi almadaki durumunuzu aşağıdakilerden hangisi en iyi ifade eder?**
    ( )1-Herhangi bir din eğitimi almadım ( )2-Kendi kendime ( )3-Ailede ( )4-Camide ( )5-Dini Gruplarda ( )6-Kuran Kursunda ( )7-İlahiyat ( )8- Başka yazınız...
11. **Din ile ilgili görüşünüz?**
    ( ) 1-Din, Allah tarafından gönderilmiş dünya ve ahiret nizamıdır.
    ( ) 2-Din gereklidir; ancak dünya işlerine karıştırılma-malıdır.
    ( ) 3-Artık dinde reforma ve çağdaş yorumlara ihtiyaç vardır.
    ( )4-İnsan tanrıyı kendi düşüncesinde yarattı ve bilimin gelişmesi ile din de ortadan kalkacaktır.
12. **Kendininz dindarlık bakımından tarif ederseniz en baskın seçenek hangisidir?**
    ( )1-Çok dindar ( )2-Dindar ( )3-Dinle az ilgili ( )4-Dinle hiç ilgisi yok ( )5-Din karşıtı
13. **Hangi sıklıkta gazete okursunuz?**
    ( ) 1-Her zaman ( ) 2-Çoğu Zaman ( ) 3- Bazen ( ) 4-Nadiren ( ) 5-Hiçbir Zaman
14. **En son okuduğunuz kitap adını yazınız?**
    ...
15. **Hangi sıklıkta internet kullanıyorsunuz?**
    ( ) 1-Her zaman ( ) 2-Çoğu Zaman ( ) 3- Bazen ( ) 4-Nadiren ( ) 5-Hiçbir Zaman

I. BÖLÜM: İnanç Boyutu

1. **Allah vardır, tektir; evreni yaratan ve yönetendir.**
   ( ) 1-Tamamen Katılıyorum ( ) 2-Katılıyorum ( ) 3-Fikrim yok ( ) 4- Katılmıyorum ( ) 5-Hiç Katılmıyorum
2. **Melekler vardır.**
   ( ) 1-Tamamen Katılıyorum ( ) 2-Katılıyorum ( ) 3-Fikrim yok ( ) 4- Katılmıyorum ( ) 5-Hiç Katılmıyorum
3. **Kur'an'ı-Kerim haktır.**
   ( ) 1-Tamamen Katılıyorum ( ) 2-Katılıyorum ( ) 3-Fikrim yok ( ) 4- Katılmıyorum ( ) 5-Hiç Katılmıyorum
4. **Hz. Muhammed Allah'ın kulu ve son peygamberidir.**
   ( ) 1-Tamamen Katılıyorum ( ) 2-Katılıyorum ( ) 3-Fikrim yok ( ) 4- Katılmıyorum ( ) 5-Hiç Katılmıyorum
5. **Kıyamet günü ve ölümden sonra hayat vardır.**
   ( ) 1-Tamamen Katılıyorum ( )2-Katılıyorum ( ) 3-Fikrim yok ( ) 4- Katılmıyorum ( ) 5-Hiç Katılmıyorum
6. **Kader haktır.**
   ( )1-Tamamen Katılıyorum ( )2-Katılıyorum ( )3-Fikrim yok ( )4- Katılmıyorum ( )5-Hiç Katılmıyorum
7. **Dünyadan göç edenlerin ruhları ("arbak"lar) insanlara yardım veya zarar verebilirlermi?**
   ( ) 1-Tamamen Katılıyorum ( ) 2-Katılıyorum ( ) 3-Fikrim yok ( ) 4- Katılmıyorum ( ) 5-Hiç Katılmıyorum

II. BÖLÜM. İbadet Boyutu

1. **Kur'an okuma sıklığınız?**
   ( ) 1-Her zaman ( ) 2-Çoğu Zaman ( ) 3- Bazen ( ) 4-Nadiren ( ) 5-Hiçbir Zaman
2. **Beş vakit namaz kılma sıklığınız?**
   ( ) 1-Her zaman ( ) 2-Çoğu Zaman ( ) 3- Bazen ( ) 4-Nadiren ( ) 5-Hiçbir Zaman
3. **Cuma namazı kılarmısınız. (Erkekler için)**
   ( ) 1-Her zaman ( ) 2-Çoğu Zaman ( ) 3- Bazen ( ) 4-Nadiren ( ) 5-Hiçbir Zaman
4. **Ramazan orucunu ne kadar güçlük çeksem de tutarım.**
   ( ) 1-Her zaman ( ) 2-Çoğu Zaman ( ) 3- Bazen ( ) 4-Nadiren ( ) 5-Hiçbir Zaman
5. **İmkânınız olsa hacca gider misiniz**?
   ( ) 1-Her zaman ( ) 2-Çoğu Zaman ( ) 3- Bazen ( ) 4-Nadiren ( ) 5-Hiçbir Zaman
6. **İmkânınız olsa kurban kesermisiniz?**
   ( ) 1-Her zaman ( ) 2-Çoğu Zaman ( ) 3- Bazen ( ) 4-Nadiren ( ) 5-Hiçbir Zaman
7. **Teravih namazı kılarmısınız?**
   ( ) 1-Her zaman ( ) 2-Çoğu Zaman ( ) 3- Bazen ( ) 4-Nadiren ( ) 5-Hiçbir Zaman
8. **Bayram namazı kılarmısınız?**
   ( ) 1-Her zaman ( ) 2-Çoğu Zaman ( ) 3- Bazen ( ) 4-Nadiren ( ) 5-Hiçbir Zaman
9. **Dua etme sıklığınız?**
   ( ) 1-Her zaman ( ) 2-Çoğu Zaman ( ) 3- Bazen ( ) 4-Nadiren ( ) 5-Hiçbir Zaman
10. **Dini kitaplar okuyormusunuz?**
    ( ) 1-Her zaman ( ) 2-Çoğu Zaman ( ) 3- Bazen ( ) 4-Nadiren ( ) 5-Hiçbir Zaman

III. BÖLÜM. Sosyal Boyutu

1. **Akrabalarınızı ziyaret sıklığınız?**
   ( ) 1-Her zaman ( ) 2-Çoğu Zaman ( ) 3- Bazen ( ) 4-Nadiren ( ) 5-Hiçbir Zaman
2. **Davranışlarınızın dine uygun olup olmadığına dikkat ediyormusunuz?**
   ( ) 1-Her zaman ( ) 2-Çoğu Zaman ( ) 3- Bazen ( ) 4-Nadiren ( ) 5-Hiçbir Zaman
3. **Dindar insan ticari hayatta daha dürüst ve güvenilirdir.**
   ( ) 1-Tamamen Katılıyorum ( ) 2-Katılıyorum ( ) 3-Fikrim yok ( ) 4- Katılmıyorum ( ) 5-Hiç Katılmıyorum
4. **Siyasi partilere oy verirken adayların dindarlıklarına değil yönetim kabiliyetlerine önem veririm.**
   ( ) 1-Tamamen Katılıyorum ( ) 2-Katılıyorum ( ) 3-Fikrim yok ( ) 4- Katılmıyorum ( ) 5-Hiç Katılmıyorum
5. **KMDİ (Kırgızistan Müslümanların Dinî İdaresi) nın verdiği fetvalara güvenirim. (müftü, vaiz, imam, müezzin vb.)**
   ( ) 1-Tamamen Katılıyorum ( ) 2-Katılıyorum ( ) 3-Fikrim yok ( ) 4- Katılmıyorum ( ) 5-Hiç Katılmıyorum
6. **Yasalara uyduğu müddetçe dini gruplar (tarikatler ve cemaatler) dini yaşamada önemlidir.**
   ( ) 1-Tamamen Katılıyorum ( ) 2-Katılıyorum ( ) 3-Fikrim yok ( ) 4- Katılmıyorum ( ) 5-Hiç Katılmıyorum
7. **Gerekirse işleri halletmek için rüşvet verilebilir?**
   ( ) 1-Tamamen Katılıyorum ( ) 2-Katılıyorum ( ) 3-Fikrim yok ( ) 4- Katılmıyorum ( ) 5-Hiç Katılmıyorum
8. **Alkol kullanma durumunuz?**
   ( ) 1-Her zaman ( ) 2-Çoğu Zaman ( ) 3- Bazen ( ) 4-Nadiren ( ) 5-Hiçbir Zaman
9. **Aile fertlerinden dini görevlerini yerine getirmeyenler uyarılmalıdır.**
   ( ) 1-Tamamen Katılıyorum ( ) 2-Katılıyorum ( ) 3-Fikrim yok ( ) 4- Katılmıyorum ( ) 5-Hiç Katılmıyorum
10. **Herkese istediği inanca inanma imkanı verilmelidir.**
    ( ) 1-Tamamen Katılıyorum ( ) 2-Katılıyorum ( ) 3-Fikrim yok ( ) 4- Katılmıyorum ( ) 5-Hiç Katılmıyorum
11. **Dinimi daima savunur ve anlatmaya çalışırım.**
    ( ) 1-Her zaman ( ) 2-Çoğu Zaman ( ) 3- Bazen ( ) 4-Nadiren ( ) 5-Hiçbir Zaman
12. **Müslüman kadının başörtü kullanmasına saygı duyarım.**
    ( ) 1-Tamamen Katılıyorum ( ) 2-Katılıyorum ( ) 3-Fikrim yok ( ) 4- Katılmıyorum ( ) 5-Hiç Katılmıyorum
13. **Evlenilecek adayın seçiminde diğer özelliklerden daha çok dindarlık önemlidir.**
    ( ) 1-Tamamen Katılıyorum ( ) 2-Katılıyorum ( ) 3-Fikrim yok ( ) 4- Katılmıyorum ( ) 5-Hiç Katılmıyorum
14. **Dinî nikaha gerek yok resmi nikah yeterlidir.**
    ( ) 1-Tamamen Katılıyorum ( ) 2-Katılıyorum ( ) 3-Fikrim yok ( ) 4- Katılmıyorum ( ) 5-Hiç Katılmıyorum
15. **Çok zor durumda "közü açık", "falcı" ya giderek çözüm bulurum.**
    ( ) 1-Tamamen Katılıyorum ( ) 2-Katılıyorum ( ) 3-Fikrim yok ( ) 4- Katılmıyorum ( ) 5-Hiç Katılmıyorum

16. Dinin medyada çeşitli şekillerde yer edinmesi dindarlığımı iyi yönde etkiler.
( ) 1-Tamamen Katılıyorum ( ) 2-Katılıyorum ( ) 3-Fikrim yok ( ) 4- Katılmıyorum ( ) 5-Hiç Katılmıyorum

17. Giderek ahiretten ziyade dünya işlerine daldığımı düşünürüm.
( ) 1-Her zaman ( ) 2-Çoğu Zaman ( ) 3- Bazen ( ) 4-Nadiren ( ) 5-Hiçbir Zaman

18. Yeni yorumlarla dindarlığımı dünyaya uyumlu hale getiririm.
( ) 1-Her zaman ( ) 2-Çoğu Zaman ( ) 3- Bazen ( ) 4-Nadiren ( ) 5-Hiçbir Zaman

19. Hayatın anlamını ve kendinizi düşünme durumunuz.
( ) 1-Her zaman ( ) 2-Çoğu Zaman ( ) 3- Bazen ( ) 4-Nadiren ( ) 5-Hiçbir Zaman

20. Laiklik din ve vicdan hürriyeti şeklinde uygulandığında İslam'la çatışmaz.
( ) 1-Her zaman ( ) 2-Çoğu Zaman ( ) 3- Bazen ( ) 4-Nadiren ( ) 5-Hiçbir Zaman

21. Gündelik hayatta aldığım kararları dini emirlerden ziyade sosyal çevre belirler.
( ) 1-Tamamen Katılıyorum ( ) 2-Katılıyorum ( ) 3-Fikrim yok ( ) 4- Katılmıyorum ( ) 5-Hiç Katılmıyorum

22. Ahirette kurtuluş için önemli olan kalp temizliğidir, kalbi temiz olan cennete girer.
( ) 1-Tamamen Katılıyorum ( ) 2-Katılıyorum ( ) 3-Fikrim yok ( ) 4- Katılmıyorum ( ) 5-Hiç Katılmıyorum

23. İnsan her şeyden önce dürüst olmalıdır.
( ) 1-Tamamen Katılıyorum ( ) 2-Katılıyorum ( ) 3-Fikrim yok ( ) 4- Katılmıyorum ( ) 5-Hiç Katılmıyorum

24. Resmî din eğitimi verilmelidir.
( ) 1-Tamamen Katılıyorum ( ) 2-Katılıyorum ( ) 3-Fikrim yok ( ) 4- Katılmıyorum ( ) 5-Hiç Katılmıyorum

25. Evlilik öncesi cinsel ilşkiyi yanlış bulurum.
( ) 1-Tamamen Katılıyorum ( ) 2-Katılıyorum ( ) 3-Fikrim yok ( ) 4- Katılmıyorum ( ) 5-Hiç Katılmıyorum

26. Ailede kararların alınmasında erkek her zaman etkin olmalıdır.
( ) 1-Tamamen Katılıyorum ( ) 2-Katılıyorum ( ) 3-Fikrim yok ( ) 4- Katılmıyorum ( ) 5-Hiç Katılmıyorum

27. Kadınlar bütün meslek dallarında erkeklerle eşit olmalıdır.
( ) 1-Tamamen Katılıyorum ( ) 2-Katılıyorum ( ) 3-Fikrim yok ( ) 4- Katılmıyorum ( ) 5-Hiç Katılmıyorum

28. Türbeleri ziyaret etmek, sıkıntıları aşmada yararlıdır.
( ) 1-Tamamen Katılıyorum ( ) 2-Katılıyorum ( ) 3-Fikrim yok ( ) 4- Katılmıyorum ( ) 5-Hiç Katılmıyorum

29. Din kalkınmayı engeller.
( ) 1-Tamamen Katılıyorum ( ) 2-Katılıyorum ( ) 3-Fikrim yok ( ) 4- Katılmıyorum ( ) 5-Hiç Katılmıyorum

30. Kürtaj cinayettir.
( ) 1-Tamamen Katılıyorum ( ) 2-Katılıyorum ( ) 3-Fikrim yok ( ) 4- Katılmıyorum ( ) 5-Hiç Katılmıyorum

31. Aslî ihtiyaçlar için banka kredisi kullanırım.
( ) 1-Her zaman ( ) 2-Çoğu Zaman ( ) 3- Bazen ( ) 4-Nadiren ( ) 5-Hiçbir Zaman

32. Tüketim alışkanlıklarımı markalar değil ihtiyaçlarım belirler.

( ) 1-Her zaman ( ) 2-Çoğu Zaman ( ) 3- Bazen ( ) 4-Nadiren ( ) 5-Hiçbir Zaman

33. Yerli muziklerden çok yabancı müzikleri dinlemeyi tercih ederim.

( ) 1-Her zaman ( ) 2-Çoğu Zaman ( ) 3- Bazen ( ) 4-Nadiren ( ) 5-Hiçbir Zaman

34. Yaşlandıklarında da anne-babamla birlikte yaşarım.

( ) 1-Tamamen Katılıyorum ( ) 2-Katılıyorum ( ) 3-Fikrim yok ( ) 4- Katılmıyorum ( ) 5-Hiç Katılmıyorum

35. Yabancı dizi izlerim.

( ) 1-Her zaman ( ) 2-Çoğu Zaman ( ) 3- Bazen ( ) 4-Nadiren ( ) 5-Hiçbir Zaman

36. Üniversite eğitimimi tamamladıktan sonra yurt dışında yaşamak isterim.

( ) 1-Tamamen Katılıyorum ( ) 2-Katılıyorum ( ) 3-Fikrim yok ( ) 4- Katılmıyorum ( ) 5-Hiç Katılmıyorum

37. İslam dini insanların çatışmasını değil birlikteliğini sağlar.

( ) 1-Tamamen Katılıyorum ( ) 2-Katılıyorum ( ) 3-Fikrim yok ( ) 4- Katılmıyorum ( ) 5-Hiç Katılmıyorum

38. Radikal dini akımlar toplumumuzu parçalar.

( ) 1-Tamamen Katılıyorum ( ) 2-Katılıyorum ( ) 3-Fikrim yok ( ) 4- Katılmıyorum ( ) 5-Hiç Katılmıyorum

39. Devletimiz Kırgız kültürünü korumak amacıyla misyonerlik faaliyetleri engellemelidir.

( ) 1-Tamamen Katılıyorum ( ) 2-Katılıyorum ( ) 3-Fikrim yok ( ) 4- Katılmıyorum ( ) 5-Hiç Katılmıyorum

40. Ülkemizin diğer Türk dilli ülkelerle ilişkilerinin iyi olasını geleceğimiz için faydalı bulurum.

( ) 1-Tamamen Katılıyorum ( ) 2-Katılıyorum ( ) 3-Fikrim yok ( ) 4- Katılmıyorum ( ) 5-Hiç Katılmıyorum

ANKET BİTTİ. YARDIMINIZ İÇİN TEŞEKKÜRLER

NOT: EKLEMEK İSTEDİĞİNİZ GÖRÜŞLERİNİZİ LÜTFEN BURAYA YAZINIZ.

.....

.....

.....

.....

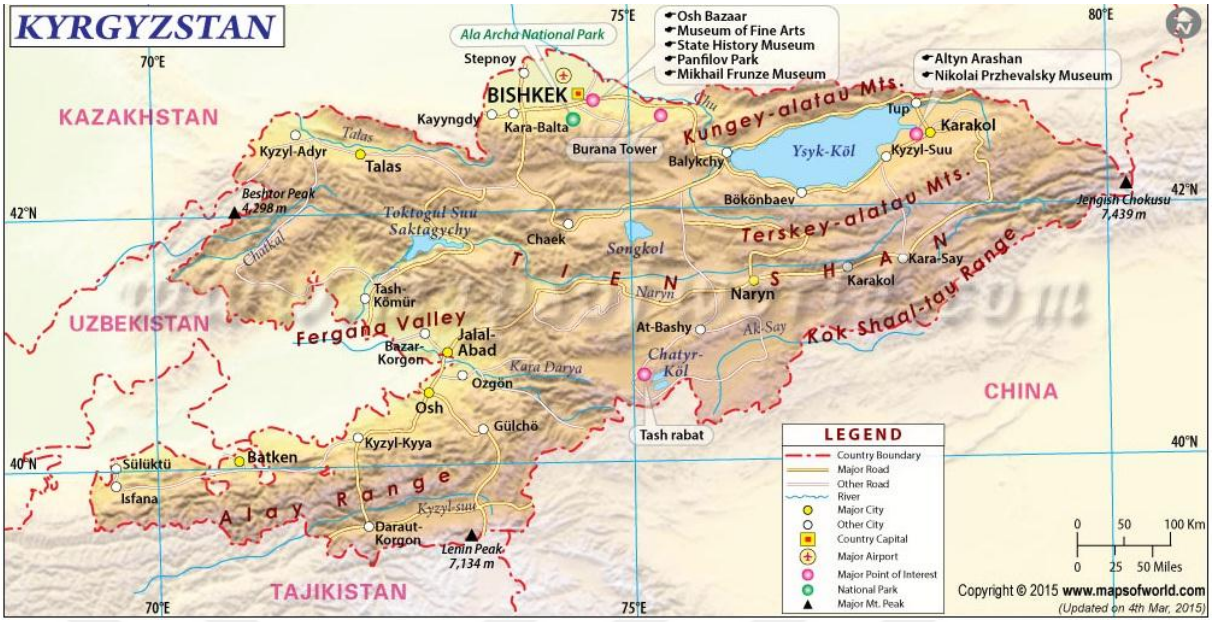
.....

EK-2. Orta Asya Haritası

*Kaynak: http://voprosik.net/wp-content/uploads/2013/08/Средняя-Азия-и-Казахстан-политическая-карта.jpg , (Aralık, 2017).

EK-3. Kırgızistan Haritası.

***Kaynak:** https://www.mapsofworld.com/kyrgyzstan/, (Aralık, 2017).

EK-4. Kırgızistan Bayrağı.

***Kaynak:** http://www.kgembassy.tj/page-43.html, (Aralık, 2017).

EK-5. Kırgız çadırı (Boz üyü).

***Kaynak:** http://knews.kg/2016/09/v-ramkah-vsemirnyh-igr-kochevnikov-otkrylsyaetno-gorodok-bishkeka/, (Aralık, 2016).

EK-6. Ala-Too meydanı, Bişkek Şehri.

***Kaynak:** http://limon.kg/news:6718, (Aralık, 2017).

EK-7. Oş şehrindeki Süleyman Dağ Camisi

*__Kaynak:__ http://arzuw.news/2247/drevniy-gorod-osh-ideya-dlya-puteshestviya-v-kyrgyzstan.html, (Aralık,2017).

Ek-8. Bişkekte yapılmakta olan Orta Asya'daki on bin kişilk en büyük cami. Cami Türkiye Diyanet Vakfı desteğiyle yapılmaktadır.

Kaynak: https://sputnik.kg/society/20171005/1035562093/zhany-mechitke-kimdin-aty-berileri-belgiluu-boldu.html, (25 Aralık, 2017).